ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1984

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM UNIVERZITY KARLOVY

TOMUS XXIV • FASC. 2

© Univerzita Karlova, Praha 1984

OBSAH

Články

7 Ivana Raková, Cesta ke vzniku Karlo-Ferdinandovy univerzity (Spory o pražské vysoké učení v l. 1622—1654)

41 Valentin Urfus, Rektor pražské univerzity Jan Jindřich Turba a jeho rodina (K postavení inteligence a úřednické šlechty v pobělohorských Čechách)

55 Jaroslav Vávra, Zapomenutá doktorská disertace o Jaroslavu Haškovi (Ke vztahům mezi posluchači a profesory Karlovy univerzity za fašistického ohrožení ČSR)

Materiály

71 Dopisy lipských profesorů Leskiena a Wislicena ke sporu o pravost Rukopisu královédvorského. Vydal Theodor Syllaba

Recenze

93 Dějiny univerzit jako součást sociálních dějin v novějších pracích H. de Ridder—Symoensové. Zdeněk Hojda

101 Nad Krásovým výborem ze statí Vincence Kramáře. Jiří Pešek

104 Nové příspěvky k dějinám heidelberské univerzity. Michal Svatoš

109 Městské školství 14.—16. století. Ivan Hlaváček

113 Sláva a pád německých univerzitních profesorů očima Fritze K. Ringera. Jan Havránek

115 Kolektivní životopis studentů ze severního Brabantska. Michal Svatoš

117 Čeští univerzitní studenti ve Štýrském Hradci. Zdeněk Hojda

Referáty a zprávy

125 Karolus Quartus. Sborník vědeckých prací (Michal Svatoš)

126 Stanislav Sousedík, Rodrigo de Arriaga (Ivana Raková)

127 Ivan Dorovský, Konstantin Jireček (Jan Havránek)

128 Peter Classen, Studium und Gesellschaft im Mittelalter (Ivan Hlaváček)

130 Příspěvky k dějinám univerzit 17.—19. století (Ivana Raková)

132 Dějiny a stav univerzit ve střední Evropě (Josef Polišenský)

133 Konrad H. Jarausch, Students, Society and Politics in Imperial Germany (Jan Havránek)

134 Beogradski univerzitet u predratnom periodu, oslobodilačkom ratu i revoluciji (Jan Havránek)

135 Alma mater Jenensis. Geschichte der Universität Jena (Michal Svatoš — Jan Havránek)
137 Universität Greifswald — 525 Jahre (Jan Havránek)
138 Die Oder—Universität Frankfurt (Michal Svatoš)
139 Walter Jens, Eine deutsche Universität. 500 Jahre Tübingener Gelehrtenrepublik (Michal Svatoš)
139 Z ediční a publikační činnosti univerzitního archívu ve Štýrském Hradci (Miroslav Kunštát)
143 Zoja Ivanivna Chyžňak, Kyjevo-Mohyljanska akademija (Bohdan Zilynskyj)
145 Boëthius. Poslední Říman (Michal Svatoš)
146 Dzieje filozofii średniowiecznej w Polsce, IX. a X. (Michal Svatoš)

Cizojazyčná resumé

40 Ivana Raková, Der Weg zur Entstehung der Karl-Ferdinands Universität
53 Valentin Urfus, Rektor der Prager Universität Johann Heinrich Turba und seine Familie
68 Jaroslav Vávra, Die vergessene Disertation über Jaroslav Hašek
88 Theodor Syllaba, Briefe der Leipziger Professoren Leskien und Wislicenus zum Streit über die Echtheit der Königinhofer Handschrift

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1984 Tomus XXIV — Fasc. 2 Pag. 7—40

CESTA KE VZNIKU KARLO-FERDINANDOVY UNIVERZITY

(Spory o pražské vysoké učení v l. 1622—1654)

IVANA RAKOVÁ

1. ÚVOD

Před Bílou horou existovaly v Praze dvě vysoké školy — utrakvistická akademie[1]) Karlova a jezuitská akdemie Ferdinandova u sv. Klimenta. Dvě instituce obdařené privilegii panovníků i papežů, dva velcí protivníci v zápase o výchovu mladých lidí a formování jejich světonázorového pohledu. Dvě vysoká učení: Karlovo, nedůsledně ochraňované utrakvistickými stavy, jen z politické nevyhnutelnosti trpěné habsburskými vládci (vždyť se jednalo o univerzitu již po 200 let zasaženou „zhoubnou herezí") a prudce se rozvíjející učení Ferdinandovo, podporované Habsburky i českými katolíky. Karolinum, snažící se hledat nové cesty ve výuce a Klementinum, kde se učilo podle ve své době formálně nejdokonalejšího systému, r. 1599 kodifikovaného v souboru předpisů zvaném Ratio studiorum. Vzájemné soupeření ustalo už nedlouho po bělohorské porážce pro starou Karlovu univerzitu tragickým způsobem.

Úsilí o probuzení katolického školství se ovšem projevilo už mnohem dříve — záhy po nastoupení Ferdinanda I. na český trůn. Sám Ferdinand si velice dobře uvědomoval nesnáze, které by vznikly z násilné rekatolizace starobylé pražské vysoké školy, a proto se rozhodl k alternativnímu řešení (jak často činil i v jiných záležitostech). Pozval do Čech jezuity, aby tu postupně zahájili své vlastní vyučování. Jejich první vyslanec, známý Petr Canisius, jenž sondoval v hlavním městě království podmínky pro založení řádové koleje, se domníval, že v Čechách jsou lepší možnosti pro obnovu církve než např. v Bavorsku či rakouských zemích, protože „husitství" je už starou herezí uplatňující i některé ceremonie katolické církve. Zastánci tohoto již poněkud zastaralého kacířského směru mají ve svém středu prý jen málo skutečně učených lidí a nadto se mezi sebou

[1]) Pojmu „akademie" užívám v textu z důvodů stylistických paralelně k pojmu univerzita.

hojně přou (k r. 1555). Ostatně P. Canisius nepokládal stávající pražskou akademii za dědičku Karlova učení, které bylo založeno pro katolíky.[2])

Jezuitská kolej se studii teologickými, filozofickými a nižšími školami definitivně vznikla v r. 1562 a začala brzy prosperovat. Ale ani Karlova univerzita, jíž Ferdinand I. potvrdil r. 1537 všechny výsady, nezůstala napříště uchráněna zájmu předních katolických osobností. Tak první ordinář po obnovení pražského arcibiskupského stolce Antonín Brus z Mohelnice připomněl svá kancléřská práva a předložil v r. 1562 panovníkovi plány na přeměnu Karoliny ve státní katolický ústav, protože usuzoval, že školství dosáhne většího úspěchu bez jezuitů.[3]) K tomuto návrhu byl skeptický nejen Ferdinand, ale i svatovítská kapitula, která byla požádána o vyjádření. Ve snaze přesvědčit se o tom, jak došlo postupem času k vyloučení katolíků ze studia, a co praví staré listiny o kancléřském úřadu, naléhal A. Brus na Maxmiliána II., aby pražská univerzita předložila svá privilegia k revizi české kanceláři.[4]) Univerzita tak pochopitelně neučinila a řešení problému bylo odloženo na neurčito.

Zájem o katolickou restauraci pražského učení měla i papežská kurie. Nuncius Malaspina informoval v r. 1580 Rudolfa II. o svém pojetí reforem a přislíbil i papežskou subvenci. K opravnému projektu se vyslovili v dobrozdání nejvyšší zemští úředníci. Měli (alespoň verbálně) pochopení pro pozdvižení školy, zlepšení jejího hospodaření i znovuzřízení zaniklých fakult, ale dosti paradoxně se výslovně nezmínili o její rekatolizaci.[5]) Podobně vyjednával i další nuncius Bonhomini (1580—1584) nejprve s nejvyšším purkrabím Vilémem z Rožmberka a pak i s panovníkem. Usiloval zejména o zvýšení příjmů univerzity za kuriálního přispění, avšak — jak zjistil dotazem u papežského sekretáře kardinála Galliho — hlava římské církve souhlasila s reformními snahami, ale hotovými penězi papež disponovat nemohl. Římem navrhované převedení důchodů nějakého českého kláštera či jiného beneficia bylo zcela hypotetické.[6]) Ostatně za dané situace nebyla finanční otázka zdaleka primární.

[2]) Canisiovy listy z Prahy rozebral Z. Hojda, Collegia Nordica. Jejich vznik, vývoj a význam v protireformačních plánech na evropském severu (1578—1619), dipl. pr. FF UK Praha 1978, s. 29—31.

[3]) A. Skýbová, Obnovení pražského arcibiskupství v l. 1561—1562 a jeho vztah k pražské univerzitě, HUCP 7/1, 1966, s. 70 ann.; F. Kavka — A. Skýbová, Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolisace Čech, Praha 1968, s. 167 (dále Kavka—Skýbová).

[4]) Kavka—Skýbová, s. 169.

[5]) K. Stloukal, Počátky nunciatury v Prace. Bonhomini v Čechách, ČČH 34, 1928, s. 1—24, s. 236—279, s. 244 (dále Stloukal).

[6]) K tomu Stloukal, s. 245—246, k činnosti nunciů v Praze i J. Hemmerle, Die Prager Universität in den neueren Zeiten, in Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen 973—1973, vyd. F. Seibt, Düsseldorf 1974, s. 414—426, s. 415.

V devadesátých letech 16. stol. nabádal Kliment VIII. (r. 1593) arcibiskupa Zbyňka Berku z Dubé, aby pečoval o rozkvět katolických škol i o pražskou univerzitu, které by se měly stát spolehlivou základnou pro konverzi „husitů".[7]) Rozložení sil v konfesionálně rozdělené zemi ale neumožňovalo žádné ráznější kroky, a tak byla Karolina zatím ponechána svému osudu. Rudolfovým Majestátem v r. 1609 byla dokonce podřízena dohledu sboru nekatolických defenzorů, zatímco Ferdinandova akademie u sv. Klimenta dostala v r. 1616 od císaře Matyáše de iure plná práva univerzity, ačkoliv fakticky jich používala už mnohem dříve.[8])

Pražská Karlova univerzita byla první školou svého druhu, jež se vymanila ze sféry římské církve. Prudký rozvoj protestantského školství na všech stupních nastal potom ve střední Evropě po říšském sněmu ve Špýru r. 1526. Konfesionalizace vzdělávacích institucí přinesla na jedné straně bouřlivý růst protestantských ústavů, na druhé straně, s mírným časovým zpožděním, silný protitlak katolické protireformace[9]) — konkrétně ve školství prudký nástup Tovaryšstva Ježíšova. Období mezi Augsburgem a Vestfálským mírem je etapou největšího kvantitativního i kvalitativního rozmachu jezuitského řádu, který vyvolal i paralelní vzrůst odporu a to nejen nekatolíků, ale také, nebo je možno říci především, vzrušenou nevraživost mnoha věrných přívržen ců „pravé církve". Expanze nového bojovného řádu narážela na starší práva a nejinak tomu bylo i při pronikání černých Otců na vysokoškolské katedry a fakulty.[10]) Jak se pokusím v dalším textu ukázat, průběh pražského univerzitního sporu byl poněkud drastičtější než v jiných případech, ale téměř všude, kde jezuité přebírali výuku na vysokých učeních, setkávali se s potížemi a to i v ryze katolickém prostředí. Tento vzdor byl však namnoze marný — vždyť do r. 1648 byla v celé Říši pouze jediná katolická univerzita, na níž by členové Tovaryšstva nepůsobili — benediktinské učiliště v Salzburgu.[11])

[7]) Kavka—Skýbová, s. 169, Státní ústřední archiv v Praze (SÚA), Archiv pražského arcibiskupství (APA), LL č. 93.

[8]) Srv. J. Rak, Karlova univerzita v pravomoci defenzorů (1609—1622), HUCP 17/1, 1977, s. 33—46.

[9]) Užívám pojmu katolická protireformace jako protikladu k pojmu reformace, resp. potom pro české prostředí i dalšího obvyklého termínu rekatolizace. K vývoji této nomenklatury viz souhrnný přehled H. D. Wojtyska, Reformacja — reforma katolicka — kontrreformacja. Dzieje nomenklatury i próba uściślenia pojęć, Roczniki teologiczno-kanoniczne XXIV/4, Lublin 1977, s. 233—249, kde i podrobný přehled starší literatury.

[10]) K tomu nejpřehledněji K. Hengst, Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzung, Paderborn—München—Wien—Zürich 1981 (dále Hengst, Jesuiten).

[11]) M. Sattler, Colectaneen—Blätter zur Geschichte der ehemaligen Benediktiner—Universität Salzburg, Kämpten 1890.

2. ZÁNIK UTRAKVISTICKÉ KARLOVY AKADEMIE A PŘEHLED PRŮBĚHU SPORU O PRAŽSKOU UNIVERZITU

Proces pozvolného úpadku středověkých univerzit, který je v průběhu 16. století možno sledovat mnohde v Evropě, se nevyhnul ani Praze. Stagnaci pražského vysokého učení, omezeného jak známo prakticky na jednu fakultu, zvláště v posledních letech před bělohorskou bitvou, nezastírá ani tak velký obdivovatel a milovník akademie Karlovy (zároveň ale dobrý znalec pramenů) jako byl Zikmund Winter.[12]) Po r. 1618 se už i přednášky konaly značně torzovitě, školu navštěvoval jen malý počet žáků, někteří mistři dávali přednost veřejné činnosti před čtením lekcí. Názorově nejvýbojnější byl M. Jan Jessenius, jenž nejostřeji veřejně brojil proti jezuitům a požadoval dokonce připojení klementinské koleje ke Karolinu, protože dominikáni od sv. Klimenta byli v r. 1384 přijati za členy univerzity a jejich nástupce pak Tovaryšstvo z kláštera vypudilo(!).[13]) Ostatní mistři Karlova učení byli zpočátku poněkud opatrnější a hleděli po vyhnání Otců[14]) získat alespoň jejich hodnotnou knihovnu, což se jim skutečně podařilo. Později však chtěli více — celé Klementinum, kde mělo být na počest falckého kurfiřta zřízeno Collegium Friderici.[15])

Tyto záměry padly dne 8. listopadu 1620. Hned po bitvě žádali mistři vítěze, aby neobsazoval Karolinum vojenskou posádkou. Za úplatu jim to prý přislíbil generál Buquoy, ale slib nedodržel.[16]) Tak se začal pro utrakvistickou Karlovu akademii počátek konce. Naproti tomu jezuité se slavně vrátili do Prahy 22. listopadu a o den později byli na příkaz knížete Liechtensteina obřadně uvedeni do své koleje. Klementinskou knihovnu karolinští vrátili, sami jezuité ocenili péči svých vzdělaných kolegů o knižní fondy a snad jim i naznačili, že je podpoří v úsilí o udržení školy (na začátku r. 1621).[17]) Následný vývoj však prokázal, že nic nepomohou prosby, ba až ponižování a navrhované ústupky zbytku karolinských profesorů.[18]) Snad jen jim samým se v okamžicích těžké deprese mohlo zdát, že by vítězný Ferdinand II. mohl tolerovat jejich

[12]) Z. Winter, Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409—1622), Praha 1897, zvl. s. 216 (dále Winter, Děje).
[13]) Archiv UK (AUK), rukopisy sign. A 17 V, p. 591.
[14]) K vypuzení jezuitů z Čech v r. 1618 A. Kroess, Sborník historického kroužku (SHK) 8, 1907, s. 162—172, SHK 9, 1908, s. 9—27.
[15]) Winter, Děje, s. 166—9.
[16]) Winter, Děje, s. 173.
[17]) Winter, Děje, s. 176, A. Gindely, Geschichte der Gegenreformation in Böhmen, Leipzig 1894, s. 139, (dále Gindely, Gegenreformation). Jezuité slíbili, že se přimluví u generála Tillyho, ovšem ten nemohl ve věci akademie asi příliš učinit a nakolik mohli myslet právě jezuité svůj slib vážně, je otázkou.
[18]) Gindely, Gegenreformation, s. 139, Winter, Děje, s. 182—185.

zpronevěřilou školu. Z dějinného odstupu se tyto tužby jeví jako pouhé chiméry, leč současníci se přečasto těžko smiřují s představami, že by nepříznivý zvrat poměrů mohl být trvalý.

Situace byla o to horší, že vítězným panovníkem byl Ferdinand II., člověk osobně až bigotně katolicky zbožný, pro něhož rekatolizace byla ústředním bodem jeho panovnického poslání, který věřil, že nevládne jen díky svému rodovému původu, ale z milosti Boží a pro větší slávu Boží a první, co může učinit pro blaho svých poddaných, je přivést lid k pravé víře. Je doloženo, že pro Ferdinanda II. bylo náboženství více než nástrojem ve službách politiky.[19])

O tom, že v Praze může nadále zůstat jen univerzita katolická, nebylo pochyb. Alespoň ne v okruhu císařského dvora. Vynořily se však otázky, jaký má mít charakter, kdo ji bude spravovat, či dokonce zda má stará Karlova akademie vůbec nárok na další existenci.[20]) Toto vše spolu s řadou dalších problémů bylo řešeno v nadmíru rušných dobách třicetileté války, která proti sobě nejen postavila Evropu protestantskou a katolickou, ale odhalila i množství rozporů uvnitř jednotlivých táborů.

Již v prosinci r. 1620 se vynořila idea, aby Karolinum bylo předáno jezuitům. Zda s tímto plánem souhlasil tehdy i pražský arcibiskup Lohelius, je sporné; spíše se zatím veřejně nevyslovil proti.[21]) Projekt ale došel neobyčejně příznivé odezvy u P. Viléma Lamormaina, rektora vídeňské koleje Tovaryšstva, jenž sám usiloval o spojení vídeňské univerzity s řádovou kolejí, i u Ferdinanda II. Generál TJ P. M. Vitelleschi[22]) si ale kladl podmínku, že z převzetí Karolina nesmějí jezuitům vzniknout žádné nepříjemnosti a pochybnosti měl i německý páter provinciál. A. Gindely vysvětluje toto počáteční váhání jako ryze diplomatický tah,[23]) K. Spieglová se naproti tomu domnívá — zcela nepatřičně — že jezuité

[19]) O Ferdinandově osobnosti např. H. Sturmberger, Kaiser Ferdinand II. und das Problem des Absolutismus, Wien 1957 a R. Bireley, Religion and Politics in the Age of Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini, S. J., and the Formation of Imperial Policy, The University of North Carolina Press Chapell Hill 1981, s. 13—14 (dále Bireley).
[20]) Rozborem pramenů a základních titulů starší literatury se zabývám v článku Prameny ke sporu o pražskou univerzitu v l. 1622—1654, Zprávy Archivu UK 5, (1984), s. 11—17.
[21]) Loheliův souhlas v této době předpokládá většina starší literatury, o tom souhrn u K. Spiegel, Die Prager Universitätsunion, Mitteilungen d. Vereins f. Geschichte d. Deutschen in Böhmen 62, 1924, s. 5—94, s. 11 (Spiegel, Universitätsunion). Pravděpodobnější se zdá, že se Lohelius opravdu přímo nevyslovil. K tomu se rozepisuje strahovský opat Kašpar z Questenberka v listě z r. 1636 adresovaném Harrachovi. Hájí se zde, že není pravdou, že by kdy Loheliovi radil, aby vyjádřil svůj souhlas s předáním UK jezuitům (ani Lohelius sám po tom netoužil). To tvrdili jen jezuité a zejména P. Wading (viz pozn. č. 37), list z 27. 3. 1636, SÚA, APA sign. C 110/1a, k. 2044.
[22]) M. Vitelleschi byl generálem v l. 1615—1645, výrazná osobnost, vzdělaný a schopný. Oceňuje to např. L. Ranke, Die römische Päpste in der letzten vier Jahrhunderten, Wien s. d., s. 709.
[23]) Gindely, Gegenreformation, s. 140.

mohli mít strach z kacířského zboží.[24]) Naopak, což lze získat větší zásluhy než očištěním heretických majetků! Soudím však, ač nepochybuji o diplomatické zkušenosti i vypočítavosti řádových představených, že je třeba položit důraz na slova generálova a že hlavní obavy jezuitů pramenily z předpokladu, že jim napříště nebude ponechána ve věci univerzity iniciativa a budou muset ustupovat požadavkům státu nebo církevní feudality mimo řád. Nadto Tovaryšstvo nemělo většinou přímý zájem o zřizování lékařských a právnických fakult, jak se to v Praze předpokládalo.

K předání Karolina do rukou jezuitů došlo v listopadu r. 1622. Poté se rozpoutal o pražskou univerzitu boj, který lze označit za projev nejzávažnějšího rozporu v počáteční fázi pobělohorské rekatolizace v českých zemích, jenž přerostl hranice státu a stal se i příčinou vážných neshod mezi papežem a císařem.[25]) Spor o univerzitu je typickým produktem střetů mezi konsolidujícím se státním absolutismem a obrozenou potridentskou církví, který měl sice v Říši i v pozdějších dobách četné obdoby, ovšem co do velikosti i intenzity si uchovává své výsadní postavení. Mohu bez nadsázky říci, že se zde už jasně projevily tendence veřejně proklamované o více než sto let později za vlády Marie Terezie, že totiž školství je a zůstane po všechny časy politikum.

Protagonisty zápasu byly osobnosti, které se vyznačovaly nezdolnou energií, silou přesvědčení o správnosti vlastních názorů, ale i nesnášenlivostí a neschopností podřídit své chování a jednání, i za cenu ústupků druhé straně, zájmu dosažení snadnějšího vítězství společné věci. Mám tu na mysli především P. Viléma Lamormaina, dlouholetého zpovědníka Ferdinanda II. a kapucína Valeriána Magniho. Tato společná věc byla zřejmá a jasná — uskutečnění úplné rekatolizace zemí zasažených herezí, avšak prostředky mohly být různé. Proto je třeba podrobně sledovat neshody uvnitř katolického společenství, jež zůstávají při výzkumu tohoto období přece jen poněkud skryty a ustupují do pozadí před zásadním rozporem mezi vítěznými katolíky a masami nekatolického obyvatelstva. Diskuse o hlavní koncepci protireformační akce, jejíž nedílnou součástí bylo i vybudování pražského vysokého učení připravujícího absolventy schopné erudovaně a přesvědčivě šířit „pravou víru", je důkazem, že pobělohorskou rekatolizaci zpomaloval nejen odpor nekatolíků, průtahy armád a válečné útrapy, ale také závažné hluboké antagonismy uvnitř nové vládnoucí vrstvy.

Dne 15. 7. 1622 bylo na zasedání tajné rady v Šoproni po předběžných jednáních rozhodnuto o spojení jezuitské akademie s Karolinou[26]) a 14. 11. odevzdali Liechtensteinovi zplnomocněnci staroslavné vysoké učení Tovaryšstvu.[27]) Činnost fakulty teologické, filozofické a fakulty jazyků (gymnázia) se rozběhla bez obtíží v bezprostřední kontinuitě na Ferdinandovo učení; fakulty lékařská a právnická zahájily přednášky o něco později, po obsazení prvních profesur.[28])

Téměř současně se ozvaly protesty. Již v srpnu r. 1622 se počal arcibiskup Lohelius hlásit o svá kancléřská práva, v čemž pak pokračoval s velkým důrazem jeho mladý a nadaný nástupce Arnošt Vojtěch Harrach (podněcován svými předními rádci, především strahovským opatem Kašparem z Questenberka a Valeriánem Magnim). V r. 1623 pozdvihly své hlasy volající po přidělení některých teologických kateder také dominikáni a františkáni, jejichž členové kdysi na vysokém učení působili.[29])

Jezuité zatím uspořádali zřízení na univerzitě podle svých zvyklostí a pokoušeli se prosadit potvrzení daného stavu v návrhu základního dokumentu, tzv. zlaté buly. To se jim ale nikdy nepodařilo. Vytvořily se dvě strany, které se proti sobě postavily značně nekompromisně: císař s částí svých radů a Otci jezuity a proti nim arcibiskup podporovaný starými řády (tj. podle výkladu současníků řeholními společenstvími existujícími nejméně 200 let) opřen o autoritu papežské kurie a Kongregace de Propaganda Fide.[30])

Po úvodních polemikách a bouřlivém dohadování, kdy se Harrach pokoušel zakázat jezuitům promoce a hrozil klatbou dokonce i císaři, došlo k dočasnému smíru, když byla 27. 11. 1624 ve Vídni podepsána úmluva, zprostředkovaná papežským nunciem C. Caraffou a zpečetěná Harrachem, provinciálem české jezuitské provincie (vznikla r. 1623) P. Rumerem a knížetem Janem Oldřichem z Eggenberka. Arcibiskup se zde

[24]) Spiegel, Universitätsunion, s. 11.
[25]) To na základě důkladného rozboru mezinárodní situace dovozuje i Bireley, s. 42.

[26]) Podrobnější chronologický přehled průběhu celého sporu podávám v příloze k článku.
[27]) Pavel Skála ze Zhoře připomíná v této souvislosti i proniknutí jezuitů na vídeňskou univerzitu a podotýká: „Nad čímž vesměs všichni pod obojí i pod jednou (!) nesli zármutek veliký, obávajíce se, že za tou proměnou neobyčejnou jiné těžší nepříležitosti budou.", Pavla Skály ze Zhoře Historie česká (1607—1623), V. (1621—1613), vyd. K. Tieftrunk, Praha 1870, s. 234.
[28]) K obnovení světských fakult po Bílé hoře, K. Beránek, Příspěvky k obnovení lékařského studia v Praze (1623—1638), HUCP 4/1, 1963, s. 97—106, J. Klabouch, Osvícenské právní nauky v českých zemích, Praha 1958, K. Beránek, Správa a kancelář pražské university v době pobělohorské, Sborník archívních prací XIX/1, 1969, s. 189—240, s. 196 ann. (dále Beránek, Správa a kancelář).
[29]) Srv. S. Sousedík, Některé projevy antijezuitismu v pobělohorském období a jejich společenské pozadí, Studia Comeniana et historica 16, VII (1977), s. 21—29, s. 21; Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia I/1, ed. I. Kollman, Pragae 1923, č. 26, č. 52, č. 53, č. 56, č. 57 (dále ASCPF).
[30]) Návrh tzv. zlaté buly zaslaný císaři, 5.—17. 4. 1624, ASCPF II., ed. A. Haas, Pragae 1954, č. 98 a připomínky k němu tamtéž, č. 104—106, č. 114. Congregatio de Propaganda Fide označuji v textu většinou zkráceně — Kongregace.

vlastně zřekl svých nároků na vysoké učení a pražská univerzita, provinilá dlouholetou herezí, měla být de facto považována za zrušenou. Jezuité tak slaví svůj největší úspěch v průběhu celého sporu a Arnošt Harrach načas ustoupil, podlehnuv nátlaku vídeňského dvora. Odvolal se však na konečné schválení papežem.[31]) Spokojen se zdál být i nuncius. Odpor proti jezuitskému monopolu na vyšší vzdělávání se záhy zdvihl nanovo a o rok později se od dohody odvrátil nejen Harrach, ale i Caraffa a celá pře se zvýšenou měrou přesunula do Říma k zasedáním Kongregace, která dohodu prohlásila za neplatnou. V Římě byl dosavadní postup pokládán za hrubé porušení církevních práv světskou mocí.[32])

V roce 1627, kdy jezuité byli ochotní k menším ústupkům a podobně jako už v r. 1624 sami nabízeli arcibiskupovi kancléřský úřad, chápaný však podle řádových pravidel,[33]) takže byl pro Harracha prakticky nepřijatelný, přešla Kongregace do ofenzivy a zakázala jezuitům v Praze konat veškeré promoce.[34])

Saský vpád v r. 1631 a pokus o obnovu protestantské univerzity přerušil na krátký čas vnitrokatolický zápas. Jezuité museli opustit Prahu i se svými žáky (odebrali se hlavně do Vídně a Olomouce). Nedlouho po obnovení konzistoře podobojí byl zvolen proboštem Karlovy koleje Samuel Martinius z Dražova a rozběhly se i přednášky. Bližší podrobnosti této saské epizody na akademii však zůstávají skryty.[35])

Po svém návratu jezuité marně usilovali o odvolání zákazu promocí a na počátku třicátých let se dokonce stáhli do pozadí po vyzvání generála Tovaryšstva, který svým pražským podřízeným doporučil, aby ponechali prostor k dalšímu postupu panovníkovi.[36]) V r. 1632 vydal Kašpar

[31]) 27. 11. 1924, ASCPF II, č. 202, s. 318—322. Příprava úmluv zachycena např. — SÚA, Jesuitica (JS), sign. CVIII/1, č. 33, k. 112.

[32]) O jednáních v Římě v průběhu celého sporu informuje nejpodrobněji K. Spieglová v citované práci, která využívala originálních pramenů uložených hlavně v archivu Kongregace de Propaganda Fide aj. římských archivech. Opisy pramenů Kongregace v SÚA nejsou zcela precizní.

[33]) O rozdílném pojetí kancléřského úřadu u jezuitů viz v dalším textu, srv. i F. von Krones, Geschichte der Karl-Franzens Universität in Graz, Graz 1886, s. 349—350, B. Duhr, Die Studienordnung der Gesellschaft Jesu. Mit einer Einleitung, Freiburg im Breisgau 1896.

[34]) Zákaz promocí z 13. 8. 1627, SÚA, JS sign. CVIII/1c, č. 9, k. 112, námitky jezuitů proti — tamtéž, č. 15, 16, 19, 21—23.

[35]) O pokusech znovu zřídit nekatolickou univerzitu je jen málo zpráv. V. Líva, Vypuzené evangelické duchovenstvo žádá české stavy po svém návratu za saského vpádu za vrácení kostelů, obnovení konzistoře pod obojí a akademie, Reformační sborník 4, 1931, s. 96—100; týž, Poznamenání ... stavu emigrantův ..., tamtéž, s. 100—105; K. J. Erben, Sasové v Praze léta 1631, ČČM 27, 1853, s. 499—525; V. Rezek, Dějiny saského vpádu do Čech 1631—1632 a návrat emigrace, Praha 1888, s. 129. Souhrnně i s přehledem další literatury M. Toegel, Příčiny saského vpádu do Čech v roce 1631, ČSČH 21, 1973, s. 553—580.

[36]) Listy z 23. 11. 1630 a 22. 2. 1631, SÚA, JS sign. CVIII/3, č. 16—17, k. 112, zároveň generál Vitelleschi informuje i o nových návrzích na uspořádání pražské univerzity.

Schoppe z Horní Falce pod pseudonymem Philoxenus Melander ostrý protijezuitský pamflet, který oživil antijezuitské averze, ale povzbudil také ochablou aktivitu řádu samého. Na obranu proti Schoppeho výpadům otiskl klementinský kancléř Petr Wading pamflet neméně prudký a útočný, který byl v Římě později tvrdě odsouzen a zakázán.[37])

Kardinál Harrach, znechucen vleklými spory kolem univerzity, se mezitím snažil řešit problémy výchovy a vzdělávání mládeže, především kněžského dorostu, budováním vlastních škol. V r. 1628 získal od kurie souhlas k založení semináře (potvrzen panovníkem o rok později) v intencích seminárního dekretu schváleného na 23. zasedání tridentského koncilu 15. 7. 1563.[38]) V roce 1631 opatřil pro svou školu i budovu a finanční zajištění z odkazu Petra Fuchse z Wramholze. Slibný rozvoj semináře byl vážně narušen již zmíněným saským vpádem, a tak se výuka rozbíhala až od r. 1635. S arcibiskupským seminářem se postupně spojila i další významná studia: cistercské Bernardinum a premonstrátské Norbertinum a v semináři přednášeli také irští františkáni—hiberni.[39])

V r. 1636 se staly univerzitní spory v Praze věcí veřejnou. Došlo k jedné z obvyklých hospodských rvaček mezi klerikem arcibiskupského semináře Hermannem Heiligenbachem a studujícím práv Leopoldem Maiorem. Příčina celkem malicherná, zato důsledky značné! Kompetenční dohady mezi arcibiskupskými a univerzitními soudy vrcholící exkomunikací akademického občana přerostly v hlučné pouliční výtržnosti, kdy byly nejen strhávány exkomunikační buly z vrat kostelů, ale studenti napadli poblíž mostu i Harrachův kočár. V r. 1638 pak Kongregace po důkladném vyšetřování klatbu potvrdila a metropolita zakázal jezuitům kázat v pražských kostelech.[40])

Neudržitelný stav se posléze rozhodl vyřešit sám panovník Ferdinand

[37]) O tom nejpřehledněji A. Kroess, Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu II/1—2, Wien 1927, 1938, II/1 s. 144 (dále Kroess, Geschichte), a Spiegel, Universitätsunion s. 35. Zajímavé polemiky a výpady Valeriána Magniho proti Wadingovu tisku — SÚA, Premonstráti Strahov II, sign. A LIII, č. 15 (list z 12. 11. 1636) a JS sign. CIX/5, č. 1—7, k. 113.

[38]) Viz H. Jedin, Domschule und Kolleg. Zum Ursprung der Idee des Trienter Priesterseminars, in: Kirche des Glaubens — Kirche der Geschichte II, Freiburg—Basel—Wien 1966, s. 348—359.

[39]) K dějinám arcibiskupského semináře A. Soldát, Z dějin knížecího arcibiskupského semináře v Praze, SHK 5, 1896, s. 61—97, F. Krásl, Arnošt hr. Harrach, kardinál svaté církve římské a kníže arcibiskup pražský. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od r. 1623—1667, Praha 1886, s. 157—198 (dále Krásl, Harrach), F. Tadra, Počátkové semináře arcibiskupského v Praze. Příspěvek ke sporu kardinála Harracha s jesuity a ku dějinám vysokých škol pražských, Sborník historický 2, 1884, s. 193—201, s. 270—279, s. 339—348 (dále Tadra, Počátkové).

[40]) Případ Maior-Heiligenbach byl již několikrát v literatuře vylíčen, Krásl, Harrach, s. 371—377, Kroess, Geschichte II/2, s. 602—607, I. Raková, Bouře studentů pražské univerzity ve druhé polovině 17. století, HUCP 21/2, 1981, s. 7—21. Dochovány i velké soubory pramenného materiálu: SÚA, JS, sign. CIX/3, č. 1—50, k. 113; APA, sign. C 110/1b, k. 2044.

III., ne tak závislý na Tovaryšstvu Ježíšovu jako jeho otec. Po prohlášení, že neužitečné vleklé spory ohrožují obnovu víry v Čechách, odňal jezuitům Karolinum, obnovil jeho samostatnost a do čela správy postavil svého úředníka — protektora (21. 6. 1638). Jezuitům zůstala jejich stará klementinská Ferdinandea a v Praze byly opět dvě neúplné vysoké školy.[41])

Promoce v obou institucích se začaly konat, třebaže dekret Kongregace o jejich zákazu nebyl zrušen, avšak stávající řešení nemohlo být považováno za definitivní. V Římě ospalým tempem pokračovala další jednání a Harrach pečoval především o rozšíření výsad pro svůj seminář. Když ho papež Urban VIII. povýšil 22. 12. 1638 na římské „studium generale" a v Praze de facto vznikla třetí vysoká škola, ovšem bez panovníkova souhlasu, upadl kardinál Harrach do nejtěžší císařovy nemilosti. Arcibiskup se vehementně hájil v obšírném obranném spise zaslaném Ferdinandovi III., že jeho škola nemůže být v žádném případě pokládána za veřejnou univerzitu, ale že rozmnožení počtu vzdělávacích ústavů jen přispěje k zvýšení vzdělanosti, že papežskou bulu „nevyloudil", ale nejvyšší římský kněz postupoval podle starších založení ve Vídni, Štýrském Hradci, Fuldě, Miláně, Perugii a jinde, a fakt, že seminář má být podřízen přímo Kongregaci de Propaganda Fide, nemůže být vykládán jako „crimen laesae maiestatis" atd. Nicméně koncem r. 1641 byl seminář obsazen vojskem a v prvních dnech následujícího roku byl vydán patent, jímž panovník zakazoval svým poddaným návštěvu arcibiskupského učiliště.[42])

Ferdinand III. nemínil už ze své iniciativy nic slevit. Ustavil univerzitní komisi za předsednictví protektora Talmberka (1642), jejíchž jednání se krom panovníkem jmenovaných apelačních radů účastnili i zástupci arcibiskupovi, jezuitů a Karlovy univerzity. Všichni vypracovali své návrhy na úpravu pražského vysokého školství, jež potom v r. 1643 shrnul v závěrečném dobrozdání nejvyšší purkrabí Bernard I. Bořita z Martinic.[43]) Duchu Martinicova shrnutí odpovídala v hrubých rysech pozdější unie z r. 1654. Mezitím se uskutečnila dlouhá řada dalších jednání přerušovaných válečnými událostmi, k opětovným průtahům docházelo na zasedáních Kongregace a proti jednostranné aktivitě Ferdinanda III. měla znovu zásadní výhrady kurie.[44])

Pražští studenti a profesoři se ve čtyřicátých letech sjednotili jedinkrát a to v r. 1648 při známé obraně proti Švédům. Jejich hrdinný boj byl patřičně oceněn panovníkem,[45]) ale zároveň také podpořil sebevědomí karolinských, kteří nyní sami požádali o sloučení s Klementinem.[46])

Po r. 1651 dal císař do Říma zcela jasně najevo, že pokud se budou nekonstruktivní debaty dále protahovat, převezme konečné řešení výhradně do svých rukou. Při následných rozmluvách mezi panovníkem a představitelem pražských jezuitů Karlem Grobendonecem ve Vídni a Řezně v l. 1652—3 dostala dlouho připravovaná unie konečnou podobu, která byla Harrachovi oznámena už jako hotová věc.[47]) Dne 4. 3. 1654 bylo v Týnském chrámu vyhlášeno okázale slavnostní formou spojení univerzity Karlovy a Ferdinandovy. Kancléřem této Universitatis Carolo-Ferdinandeae se vskutku stal pražský arcibiskup, ale definitivně bylo vyloučeno ve čtyřicátých letech navrhované doplnění Karoliny duchovními obory z arcibiskupského semináře.[48])

Po velmi hrubém chronologickém přehledu, který zdaleka nemohl postihnout všechny složité peripetie,[49]) vleklá vyjednávání veřejná i zákulisní, je nyní zapotřebí podrobit rozboru vlastní podstatu celého sporu a ukázat i jeho historické souvislosti.

3. PODSTATA SPORU

Utrakvistická akademie Karlova měla před r. 1622, jak už jsem připomněla, jedinou — artistickou fakultu. V Klementinu se přednášelo na teologii, filozofii a tzv. fakultě jazyků, krom toho v koleji již více než padesát let vzkvétala výuka na nižších školách. Po r. 1622 bylo nad slunce jasnější, že nekatolická studia humanitních předmětů ne-

[41]) 21. 6. 1638, AUK, listiny sign. I/99a—b a četné další kopie jiných příjemců v SÚA, k tomu Spiegel, s. 42; Beránek, Správa, s. 209, G. N. Schnabel, Geschichte der juridischen Fakultät ... I, Prag 1827, s. 149.

[42]) SÚA, APA, sign. B 67/9, Tadra, Počátkové, s. 274—279, s. 339—347.

[43]) SÚA, JS CIX/7, č. 2—5, k. 113, zde dokonalé opisy všech návrhů i Martinicova dobrozdání.

[44]) Spiegel, Universitätsunion, s. 49—57.

[45]) Děkovné a pochvalné listy Ferdinanda III. profesorům a studentům UK, září—listopad 1648, AUK, listiny, sign. I/95, A. Werner, Die Studenten—Legionen an der Prager Universität (1648—1848), Prag 1934, s. 13, 24.

[46]) 1649, s. d., studenti v čele s J. J. Kaufferem (právník, kapitán legie z r. 1648) žádají děkany o sloučení obou vysokých škol, SÚA, APA, sign. C 110/1a, k. 2044.

[47]) SÚA, Česká dvorská kancelář (ČDK), sign. B 4—5, fasc. 25, (k r. 1652—3), k. 342: Stará manipulace (SM), sign. U1/1/1, f. 49—56, k. 2435. K. Grobendonec vystřídal v jednáních R. Arriagu, jenž byl ochoten k větším ústupkům. K tomu srv. S. Sousedík, Rodrigo de Arriaga, současník J. A. Komenského, Studia Comeniana et historica XIII, 1983, č. 26, s. 20—62, s. 25, pozn. č. 28.

[48]) Vlastní unijní dekret, tj. jeho českou verzi, vydal Beránek, Správa a kancelář, s. 233—235, příloha I a dobře upozornil (tamtéž, s. 214) na mylné ztotožňování unijního dekretu ze 4. 3. 1654, čteného v Týnském kostele česky a německy s předchozími panovnickými reskripty z 23. 2. 1654. Autentický popis unijní slavnosti je v konceptu u pražského místodržitelství (podání císaři ze 7. 3. 1654) SÚA, SM, sign. U 1/1/1, f. 103—105, k. 2435.

[49]) Základní popis sporu hlavně v citovaných pracích Spieglové (těžištěm byl výzkum římských archivů) a Kroessových (vycházel zejména z jezuitských archivů v Římě a ve Vídni).

mají v Praze nadále místa. Akcentována byla také nutnost obnovení fakulty lékařské a právnické, které kdysi na Karlově univerzitě existovaly, ale v současné době neměli studenti dychtící nabýt vzdělání v těchto oborech v českých zemích možnost studia a hrozilo nebezpečí, že budou odcházet do ciziny a vyhledávat i nekatolické školy.

V literatuře bývá zápas o univerzitu, který se táhl přes třicet let s kolísající intenzitou (kulminačními body byla léta 1624, 1627, 1636—8, 1654), nejčastěji označován jako „spor kardinála Harracha s jezuity".[50] Míněn tím je především boj o kancléřský úřad a dále o dohled nad nižším školstvím a cenzurou knih. Je pravdou, že arcibiskupovy požadavky na kancléřství se staly základním kamenem úrazu, ale nebyl to jediný problematický aspekt. K těmto požadavkům přistupují podstatnou měrou žádosti jiných řádů o univerzitní katedry a odpor řeholníků (světský klerus byl v té době jen velmi nepočetný) proti jezuitskému monopolu na vyšší vzdělávání vůbec. Pražský metropolita měl být kancléřem se všemi pravomocemi, jak bylo stanoveno už pro Arnošta z Pardubic, měl udílet učené grady, mít právo řídit zkoušky, být nejvyšší odvolací instancí od rektorského soudu[51] a výuka na vysoké škole měla být různorodá. Kromě scholastické teologie přednášené Otci Tovaryšstva měli být studenti vyučováni také tomistické a scotistické teologii, neboť, jak se praví v dominikánském prohlášení z r. 1623, „bez myšlenkové soutěže nelze dosáhnout pokroku ve studiích".[52]

Po úvahách o naprostém zrušení Karlovy univerzity, které se objevovaly v letech 1620—1621, vypracoval první konkrétní předlohu podoby nového vysokého učení v Praze generál TJ Vitelleschi, jenž doporučil jako vzor univerzitu v Pont-à-Mousson, kde jezuité plně ovládali teologickou a filozofickou fakultu a kardinál lotrinský jmenoval profesory světských fakult a rektora magnifica.[53] Tento plán nenašel příznivou odezvu ani u jezuitského vizitátora Argentiho, ani u arcibiskupa Lohelia a české kanceláře. Pražské místodržitelství dokonce vyhlásilo, že nejlepší zárukou zdárného postupu rekatolizace bude, když Tovaryšstvo získá úplný dohled nad všemi čtyřmi fakultami. Krátce po šoproňském rozhodnutí z 5. 7. 1622 o předání Karoliny jezuitům panovník schválil návrh pražských

[50] Naposledy k tomu A. Skýbová, Původ universitních písemností v Archivu pražského arcibiskupství a spor kardinála Harracha s jesuity o Universitu Karlovu, HUCP 10/2, 1969, s. 17—30. Na autorčiny podněty budu nadále navazovat. Skýbová sama v závěru článku doporučuje, aby se nadále důkladněji zkoumala pobělohorská historie. („Dosud však nebyly spravedlivě zváženy sine ira et studio všechny možnosti vyplývající z objektivních i subjektivních podmínek a jejich využití.", s. 29.)

[51] Srv. např. F. Kavka a kol., Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1954, s. 10 an. (dále Stručné dějiny).

[52] Srv. Sousedík, citované dílo, s. 22.

[53] Beránek, Správa a kancelář, s. 195, 196.

otců TJ *Ratio et modus, quo Carolina academia cum patrum Societatis Jesu academia uniri possit, servata Caroli IV. memoria.*[54])

Ferdinand II., jak bylo zdůrazněno, univerzitu jezuitům svěřil; nelze v žádném případě hovořit o tom, že by Patres svá práva na nejstarší vysoké učení v zaalpské oblasti usurpovali, jak se dosud v některých pracích objevuje.[55]) Přitom generál i provinciál předem upozornili, že převzetí Karolina nesmí být na škodu řádu, a tak bylo dost dobře možné si představit, jak budou jezuité dále postupovat. Chystali se nyní školu reformovat podle svých představ a zvyklostí. Zdrojem hlubokých neshod se stal nově koncipovaný návrh tzv. zlaté buly univerzity Karlo-Ferdinandovy (z r. 1624),[56]) podle něhož měla být vytvořena typická řádová akademie *„sub cura tamen regimine et administratione praepositi generalis"*.[57]) Magnificem měl napříště být klementinský rektor podřízený přímo generálovi v Římě, jemu měli podléhat všichni studenti, profesoři a úředníci spolu s kancléřem, jak bylo u jezuitů běžné. Kancléřský úřad odpovídal spíše funkci nejvyššího studijního prefekta.[58]) Všechna stará privilegia, buly a statuta obou původních složek měly být nahrazeny touto novou listinou. Na duchovních fakultách směli vyučovat jen Patres, na právnické a lékařské fakultě měli přednášet světští profesoři, ovšem jmenovaní řádovým rektorem.

Jak je patrno, koncept zlaté buly byl v příkrém rozporu s plány druhé strany. Potíž byla ale v tom, že jezuité už školu z císařského pověření drželi (beati possidentes!) a jako silný a konsolidovaný řád byli schopni bránit se vnějším útokům, zvláště když mohli spoléhat na účinnou podporu panovníkovu, ač by se více měli ohlížet na přání papežova, jemuž byli povinni poslušností.

Protivníci se proto snažili zpochybnit oprávněnost disponování univerzitou císařem resp. českým králem samotným — a to se také záhy stalo. Už na sklonku r. 1623 se vyhranily postoje, které byly s menšími obměnami hájeny až do konce střetnutí: papež, kurie, Kongregace a arcibiskupův okruh zastávali názor, že vlastní zakládací listinou Karlovy univerzity je bula Klimenta VI. z r. 1347 a že pražské studium generale bylo zřízeno jako církevní instituce a pokud by s ní hodlala manipulovat svět-

[54] ASCPF I/1, č. 17—SÚA, JS, CVI/3, č. 2, k. 111.

[55] Kol., Přehled dějin Československa I/2 (1526—1848), Praha 1982, s. 264: „Pražské univerzity se zmocnili již po Bílé hoře jezuité..."; J. Válka, O interpretacji kultury barokowej w Czechach i na Morawach, Kwartalnik historyczny, 90 (1983), s. 822—838, s. 830.

[56] Návrh zlaté buly ASCPF II, č. 98. Přehled správního a organizačního vývoje pražských vysokých škol v době pobělohorské podal dosud nejpodrobněji Beránek, Správa a kancelář, s. 194—213.

[57] K organizaci jezuitských univerzit, Hengst, Jesuiten, s. 75—6.

[58] Beránek, Správa a kancelář, s. 197, Krones, citované dílo, s. 349. Tehdejší uspořádání pražské univerzity, na němž se hlavně podílel klementinský rektor P. Ximenes, si vzalo za vzor především štýrsko-hradeckou akademii.

ská moc (tedy i panovník), jedná se o hrubé porušení kanonického práva. Naproti tomu strana císařská obhajovala tezi, že vysoké učení založil Karel IV. dne 7. 4. 1348, což papež pouze předem schválil.[59]) K tomuto tvrzení přistoupili z pochopitelných důvodů i jezuité, jak dokládá nad jiné dobře list klementinského rektora Ximenese císaři z 24. 1. 1624 se žádostí o vydání stvrzovacího privilegia, čímž nepopiratelně uznává přednostní práva panovníkova na univerzitu.[60])

K podpoře argumentů znepřátelených táborů se rozvinul neobyčejně čilý výzkum všech starých privilegií, bul a jiných důležitých písemností; jejich opisy pořizovali jezuité i arcibiskup, vyžadoval si je panovník, kurie i Kongregace. Zvláště Tovaryšstvo bylo v tomto ohledu nadmíru agilní, Otce ale nezajímaly jen historické podklady, nechávali si přepisovat i současné dokumenty protivníků. Výklad pramenů podávali zkušení polemici s vytříbeným smyslem pro to, která prospěšná fakta vyzdvihnout a která nepříliš vhodná potlačit či zamlčet.[61])

Pro ilustraci jsem vybrala z mnoha písemností, v nichž často pouhá připomínka jedné strany vyvolává nejméně dvě námitky strany opačné, ukázkové příklady. Prvním z nich je rozklad dominikánského převora Hyacinta Stieglera z října r. 1624,[62]) který se rozepsal o obtížích vzniklých při jednáních mezi Harrachem a jezuity. Jedná se vlastně o odpověď na jeden z plánů P. Lamormaina, předložený knížeti Oldřichovi z Eggenberka, jehož podstatou bylo doplnění Ferdinandey o dvě fakulty a změna názvu této nové školy na neutrální Universitas Pragensis.[63]) Převor Stiegler uvádí: Univerzita Karlova nebyla nikdy zřízena pouze císařem (sic!), proto ji sám panovník nemůže zrušit, resp. panovník nemůže narušovat partikulární církevní práva, ani je přenášet na koho se mu zlíbí. Krom toho Ferdinand nemá k případnému zrušení vysoké školy žádný důvod, protože nelze říci, že by se univerzita jako instituce provinila herezí — to učinili pouze její profesoři, čili byla kacíři uchvácena. Nadto nebyla založena jen pro český národ a ani ten nota bene celý kacířství nepropadl! Pražský arcibiskup má nepominutelný nárok na kancléřský

[59]) Skýbová, Původ, s. 27 k tomu též M. Melanová—Kubová, Založení pražské univerzity a její rozvoj za vlády Karlovy, in: Karolus Quartus. Sborník vědeckých prací o době, osobnosti a díle českého krále a římského císaře Karla IV., Praha UK 1984, s. 215—228.

[60]) List z 24. 1. 1624, Kroess, Geschichte II/1, s. 121.

[61]) SÚA, JS, sign. CVIII/1a, k. 112, sign. CVIII/1b, č. 13, k. 112; APA, sign. C 110/2, k. 2044 (zde i výzva rektora Ximenese Harrachovi, aby vrátil vypůjčenou „knihu univerzitních bul", kterou měl u sebe k nahlédnutí).

[62]) 14. 10. 1624, SÚA, APA, sign. C 110/1.

[63]) Podle zmiňovaného dokumentu Ratio et modus... a návrhu zlaté buly se univerzita měla nazývat Universitas Carolo-Ferdinandea, v Lamormainově návrhu (SÚA, JS CVIII/1, č. 32) — název Universitas Pragensis. Škola pak do r. 1638 užívala jména Universitatis Pragensis, nebo Pragensis academia, jak patrno i z opisů pečetí, Beránek, Správa a kancelář, s. 197.

úřad ve smyslu buly Klimenta VI. a Bonifáce IX.[64]) i podle usu na pařížském a boloňském vysokém učení, podle nichž byla Karolina kdysi vybudována. Arcibiskup má také práva na schvalování profesorů a výuka teologie se v žádném případě neobejde bez dohledu ordinářova.

Jezuité svými skutky porušují poslušnost papeži a nedodržují usnesení Tridentina (zejména ze 14. zasedání De reformatione). A Hyacintovy závěry? Bylo by jedině správné, aby Univerzita Karlova byla plně obnovena se všemi svými výsadami pod arcibiskupskou jurisdikcí a vzkvétala jako dříve přístupna studentům z různých zemí a Patres aby nadále drželi jen svou Ferdinandeu řádně stvrzenou čtyřmi císaři.

Další ukázkou je spis z jezuitského prostředí, datovaný sice až r. 1638, ale opírající se o soubor starších dokladů, stylizovaný opět jako odpověď na námitky protivníků.[65]) Členové Tovaryšstva jsou prý nezpůsobilí k zastávání úřadu rektora magnifica, poněvadž podle řádových Institucí nemají přijímat veřejné funkce a nemohou vynášet rozsudky „in criminalibus". Toto pojetí ovšem není v souladu s ustanoveními i praxí zavedenou už sv. Ignácem, který sám jmenoval P. Oviedu r. 1549 rektorem akademie v Gandii a o rok později předurčil P. Canisia k rektorské hodnosti v Ingolstadtu.[66]) Ignác z Loyoly doporučil, že je žádoucí, aby Patres vyučovali nejen na školách vlastních, ale i cizích, kde se mohou stát i rektory. Co se týče soudnictví spojeného s rektorským úřadem, mají „in criminalibus" odkázat na jiné magistráty.[67])

Na učilištích Tovaryšstva Ježíšova není zapotřebí, aby působili i jiní profesoři, protože jezuité užívají k výuce všech zásadních knih, jak potvrdil i papež Pius V., sám původně dominikán, který nehořel obzvláštní náklonností k Otcům. Stejně tak i výpady proti jezuitskému monopolu na vyšší obecné vzdělávání jsou zcela liché. Vždyť už před Bílou horou existovala v Praze jako jediná vyšší školská katolická instituce klementinská Ferdinandea — nyní se jedná pouze o fixaci předchozího stavu. Tam už také Patres získali papežské svolení k přednášení teologie a udílení gradů,[68]) císař a český král jim nyní nedal nová práva, ale přidělil jenom nové místo. Unií provedenou v r. 1622 byla dříve heretická Karolina přivedena k pravé víře a byla při tom sice také zvýšena a rozmnožena moc Tovaryšstva, ale jen k užitku církve a státu.

I z uvedených příkladů vyplývá, co jsem předem naznačila, jak se

[64]) Skýbová, Původ, s. 27—8.

[65]) Informatio de unione Carolinae Universitatis cum Ferdinandea... SÚA, ČDK IV, sign. IV B 4—5, f. 25.

[66]) Srv. Hengst, Jesuiten, s. 87 ann.

[67]) V Praze pověřoval rektor magnificus světské profesory právnické fakulty, aby soudili provinilé jako právoplatní soudci jménem univerzity, Beránek, Správa a kancelář, s. 197.

[68]) Album Acad. Prag. Societatis Iesu 1573—1617, ed. M. Truc, Praha 1968, s. XIII (úvod).

obě strany vyhýbaly prokazování svých požadavků na základě stejných pramenů. Tak arcibiskupští obcházejí skutečnost, že stav, po jehož navrácení volají, panoval před více než 200 lety a většinou nevzpomínají buly papeže Inocence VII. z r. 1405 pro pražské studium generale, v níž po dobu sedisvakance arcipastýřského stolce jsou přiznávána kancléřská práva rektorovi.[69]) O tuto písemnost se naopak velice rádi opírají jezuité a tvrdí, že sedisvakance pražského arcibiskupství byla od husitských válek tak dlouhá, že kancléřská práva metropolitů via facti zanikla.

V průběhu střetu byly oba tábory minimálně ochotny k ústupkům a pokud tak učinily, jednalo se o gesta více méně formální. Jestliže jezuité poprvé už v r. 1624, poté v r. 1627 i později nabízeli sami Harrachovi kancléřství — jako výraz dobré vůle — nemohl je arcibiskup přijmout. Ne z důvodů vlastní zatvrzelé svéhlavosti, ale základním problémem byla právě koncepce kancléřského titulu a úřadu v karolinských privilegiích a bulách a stejnojmenného úřadu se značně okleštěnou pravomocí na univerzitách jezuitských.[70])

Povšimněme si nyní ještě dalších důležitých detailů, jež přispívaly k prohloubení kontroverzí. V r. 1637 se pozdvihli spojenými silami představení starých církevních řádů a sepsali na přímou výzvu římské Kongregace pamětní spis adresovaný panovníkovi, který opět zpochybňuje oprávněnost jezuitské supremace ve školství a dožaduje se poznovu teologických kateder hlavně pro dominikány a františkány a samozřejmě zdůrazňuje nezbytnost přiznání kancléřské hodnosti arcibiskupovi.[71]) Řeholníci výmluvně prosí Ferdinanda jako českého krále o osvobození univerzity z „novodobého otroctví". Čeští preláti a kněží v dávných dobách odkazovali staré univerzitě své důchody, proč by teď z četných výsad měli těžit jen Patres? Příslušníci starých řádů vylili v boji s kacíři v Čechách více krve než Patres, ti Patres, kteří nyní mohou být označeni za rušitele veřejného pořádku, protože kvůli nim propukají v Praze hrozivé veřejné skandály!

Tomuto memoriálu předcházel i ostrý list Valeriána Magniho, jenž nazýval veškeré jezuitské požadavky „nestoudnou nespravedlností".[72]) Antijezuitské narážky nebyly u Valeriána ničím novým, v protiřádovém tažení se angažoval vždy neobyčejně agilně, dříve i později, a to nejen v Čechách.[73]) Ve sporu o univerzitu byl hnacím motorem Harrachových

[69]) 1405, leden 13., Řím, AUK, listiny, sign. I/3.
[70]) Proto nelze tak jednoznačně tvrdit, že jezuité nemínili svou nabídku vážně (Skýbová, Původ, s. 26), ale rozhodujícím důvodem bylo, že kancléřství podle jezuitského pojetí bylo pro arcibiskupa *zcela* nepřijatelné.
[71]) SÚA, ČDK, sign. B IV 4—5, f. 25, JS, sign. CXV/1, č. 12, k. 115.
[72]) Kroess, Geschichte II/2, s. 609.
[73]) S. Sousedík, Valerián Magni. Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století, Praha 1983, zvl. s. 23—88, tam i starší literatura.

snah. Ani jezuité nezůstávali Magnimu nic dlužni. Jmenovali jej zbloudilou ovcí v církevním ovčinci, přirovnávali k obrazu krále Nabuchodonozora — kolosu na hliněných nohou, nebo, se vzácnou „skromností" Goliášem, jenž chce porazit jezuitského Davida.[74])

V r. 1637 se dokonce uskutečnilo zajímavé a neobvyklé setkání tohoto kapucínského bouřliváka se dvěma zástupci jezuitů k vyjasnění vzájemných neshod. Iniciátorem schůzky byl Valeriánův bratr hrabě František Magni ze Strážnice, který si přál, aby došlo ke smíru.[75]) Proto se v Sokolnici sešli oba bratři s P. Ondřejem Metschem (jenž pořídil zápis) a P. Mikulášem Lęczyckým, známým polským bojovným obhájcem řádu.[76]) Hned úvodem se hájil Valerián proti nařčení, že je nepřítelem Tovaryšstva Ježíšova slovy: „Jsem Tovaryšstvem vychován, miloval jsem je a miluji!". Ale už záhy nato tento svůj výrok nepotvrzuje, opět vyčítá jezuitům výpady proti své osobě. Jak řekl, účastnil se kdysi „s nevinnou myslí" shromáždění dvanácti teologů svolaného do Prahy arcibiskupem ve věci univerzity a hodlal vystupovat podle svého nejlepšího přesvědčení, ale s Otci nebylo možno nalézt společnou řeč. (V tom měl jistě úplnou pravdu, avšak dobrá vůle nebyla nejspíše ani na jedné straně.) Obdobně ani zde nedošlo k dohodě. P. Lęczycki k průběhu ještě poznamenal, že touha po smíru byla patrna jenom u hraběte Františka, Valerián prý o nic takového neusiloval a nakonec si postěžoval Harrachovi. Proti těmto novým Magniho stížnostem se ohradil český provinciál P. Daniel Kirchner v rozhořčeném listě poslaném arcibiskupovi[77]) a jezuité si přispíšili, aby kapucína zase jednou osočili jako původce a příčinu všech nepokojů.[78])

Vraťme se nyní ještě k dohře stížného memoriálu řeholníků. Patres neponechali jejich vystoupení bez odezvy. Pražský rektor P. Stredonius se dotázal do Vídně P. Lamormaina, jehož hvězda sice už pohasla, ale jenž si v řádových záležitostech udržel dominantní postavení až do své smrti v r. 1648, Lamormaina, jenž vyzývavou prudkostí svých reakcí byl srovnatelný s Valeriánem Magnim. Páter Lamormain skutečně poradil. Podle všeho se snažil uspořádat rozsáhlou protiakci a úvodem si vyžádal o všech čtrnácti podepsaných řádových hodnostářích podrobné informace, které měly posloužit k dalšímu ráznému postupu. Pražští je-

[74]) H. G. Bluth, Der Kampf des Kapuziners Valerian Magni (1586—1661) gegen der Jesuiten, diss. NU Prag 1943 (AUK, sbírka disertací německé univerzity v Praze, č. IV/185, vedoucím práce byl E. Winter), s. 100 an.
[75]) Sokolnická schůzka konaná 23. 5. 1637; tento dosud zcela neznámý dokument — zápis P. Metsche a připomínky P. Lęczyckého — uložen v SÚA, JS, sign. CVIII/3, č. 39—40, k. 112.
[76]) O Mikuláši Lęczyckém, mj. učiteli B. Balbína: B. Balbín, Vita venerabilis P. Nicolai Lancicii, Pragae 1690, A. Rejzek, Bohuslav Balbín S. J., Praha 1908, s. 37 ann., J. P. Kučera, J. Rak, Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře, Praha 1983, s. 75—78.
[77]) SÚA, JS, sign. CVIII/3, č. 41, k. 112 (nedatovaný koncept).
[78]) Tamtéž, č. 42.

zuité vyplnili přání svého vídeňského rádce a zastánce s velkou důkladností. Výsledky šetření sestavili do přehledné tabulky s údaji o národnosti podepsaných, jak dlouho žijí v Čechách, jaké jazyky ovládají, jaké mají vzdělání, případně jaké školy navštěvovali a zda studovali u jezuitů. V poznámkách ještě připojili, kdo z jmenovaných byl nejaktivnější, zda žádal katedru pro sebe či svůj řád, nebo zdali pouze solidarizoval s ostatními a podlehl nátlaku okolí. Podle jezuitských záznamů se nejvíce zasloužil o získání váhavců Magniho spolupracovník Basilius d'Ayre.[79]) Další postup Tovaryšstva v této věci už bohužel neznáme. Nedlouho potom ovšem vzdornému rozletu Otců přistřihl křídla panovník.

Nezanedbatelným zřídlem sporů byla také držba karolinských statků, jichž se jezuité ujali zároveň se starou akademií v r. 1622 a spravovali je až do r. 1638. Jednalo se o devět kolejních budov, z nichž většina byla pronajímána k bydlení, dvacet jedna vsí (se 118—131 osedlými),[80]) tři dvory, tzv. komorní důchody, úroky z několika vinic a chmelnic, výčepů piva aj. Ještě v r. 1628 jezuité uváděli, že o tyto majetky sami nikdy nežádali, ale že jim byly svěřeny z příkazu panovníka, aby z nich vypláceli salária profesorům světských fakult.[81]) Nebyly ani zvlášť výnosné; jako nedostatečné se jevily už od poloviny 16. stol. a po r. 1618 se příjmy z nich ještě zmenšily. Nebyly vypláceny komorní důchody a platy poddaných v důsledku válečných kontribucí a poškození vázly. Zlepšení by bylo dosažitelné, kdyby poddaní „zbohatli", což bylo ale za válečného stavu neřešitelné.[82])

Zásadním argumentem proti jezuitské držbě statků a důchodů starobylé Karoliny byly opět podložené výhrady, že Tovaryšstvo nemělo právo převzít je z laických rukou.[83]) K tomu postupně ještě přistupovaly stížnosti, že Patres spravují tyto majetky společně s klementinskými, a tak není možná kontrola hospodaření. Ve skutečnosti ale byly karolinské účty vedeny téměř od počátku zvlášť.

Tyto záležitosti se zdály být vyřešeny při opětovném osamostatnění Univerzity Karlovy v r. 1638, ale Patres nevydali veškerou držbu okamžitě. Naopak, již předem měli připraveny argumenty pro to, aby nemuseli

[79]) SÚA, JS, sign. CXV/1, č. 17, k. 115. Mezi zástupci tzv. starých řádů byli představení premonstrátů, cisterciáků, augustiniánů—kanovníků, augustiniánů—eremitů, černých benediktinů montserratských, karmelitánů a dominikánů.

[80]) Počet 131 osedlých uvádějí jezuité k r. 1628 (viz. pozn. č. 81), počet 118 je až z r. 1653 — Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Žitenice, Rodinný archiv Lobkovicové roudničtí, sign. A 50, zde velmi podrobný soupis karolinských statků a důchodů. Tento počet se jistě během sledovaných 30 let měnil.

[81]) Responsum et Informatio circa bona Carolinae Academiae Pragensis, Societatis administrationi tradita . . . (1628 s. d.), SÚA, JS sign. CVII/1, č. 2, k. 112.

[82]) Tamtéž.

[83]) Tyto námitky se cyklicky opakovaly, připomínala je ještě v r. 1638 Kongregace, Spiegel, Universitätsunion, s. 41.

rezignovat na správu statků ani po rozdělení škol.[84]) Např. Michli a Počernice odstoupil klementinský rektor P. Schöneberg protektorovi Talmberkovi až 10. 1. 1639 za 745 kop grošů.[85])

Po r. 1638 měli protektoři Karolina pověřovat kontrolou hospodaření úředníky české komory, ale v praxi se veškerého dohledu ujali sami profesoři lékařské a právnické fakulty, kteří měli eminentní zájem na zlepšení výnosů, protože odtud i nadále plynuly jejich platy. Přesto ale v době trvání samostatné Univerzity Karlovy vykazovaly účty schodky, jak si zástupci fakult stěžovali i protektorovi Kryštofu Ferdinandu Popelovi z Lobkovic v r. 1651 a upozorňovali na dlužné částky oproti stanovené výši salárií.[86])

Celý vleklý spor, který propukl na obhajobu dávných arcibiskupských práv a proti výsadnímu postavení jezuitů, vyvolal rozruch nejen v českém prostředí, ale i v Římě a ve Vídni. Svými vnějšími projevy, tím míním zejména pouliční nepokoje v Praze z let 1636—8, musel vzbudit i ohlas širších vrstev. Zůstane asi bohužel nedokazatelné, jak pohlížela veřejnost země a především jejího hlavního města, postupně pod nátlakem obracená na pravou víru, na takové rozbroje v katolických řadách.[87])

Univerzita Karlova nebyla de iure nikdy zrušena, i když tato možnost byla několikrát diskutována a ve smlouvě mezi Harrachem a představitelem Tovaryšstva provinciálem P. Rumerem z listopadu 1624 se předpokládal zánik staré akademie, která šířila kacířskou nákazu po Čechách přes 200 let. Univerzita řízená jezuity užívala potom do r. 1638 názvu Universitas Pragensis, ne tedy jak bylo původně navrhováno Universitas Carolo-Ferdinandea, ale přesto Karolina trvala i pod nadvládou Tovaryšstva.[88])

Rozvoj vzdělanosti byl vážně poškozen římským zákazem promocí z r. 1627, jenž byl respektován až do r. 1638. Tak za deset let neopustil vysoké učení jediný graduovaný a snižovala se tím i atraktivnost studií. Zákroky Ferdinanda III. proti arcibiskupskému semináři zároveň podrývaly úsilí o zvýšení počtu vzdělaných kněží, jejichž nedostatek byl v Čechách po Bílé hoře tak bolestně pociťován při rekatolizačních akcích.

Jestliže existence univerzity pod jezuitskou svrchovaností v l. 1622—38 se ukázala jako neudržitelná, bylo pozdější rozdělení a působení dvou

[84]) SÚA, JS, sign. CVII/1, č. 17, k. 112.

[85]) Tamtéž, č. 19.

[86]) SOA, Litoměřice, pob. Žitenice, RA Lobkovicové roudničtí, sign. A 50; J. Klabouch, K dějinám hospodářství pražské univerzity v 17. a 18. století, HUCP 4/2, 1963, s. 87—114, s. 88.

[87]) V písemnostech se objevují opakované požadavky po obnovení veřejného pořádku a zamezení rušení klidu; SÚA, JS, sign. CIX/3.

[88]) Nevím, do jaké míry lze nazvat podpis arcibiskupa Harracha na listopadové úmluvě z r. 1624 „taktický čin" (např. Skýbová, Původ, s. 26), spíše to byl ústupek mladého arcibiskupa, který podlehl naléhání vlivných příbuzných u dvora.

neúplných vysokých škol pokládáno za dočasné provizorium. Řešení z r. 1654 přinášející uklidnění rozbouřených myslí, řešení, jež zdaleka ne plně vyhovovalo svářícím se stranám, se nakonec projevilo jako jediné možné východisko ze spletité situace.

4. UNIE Z R. 1654

Úvodem si připomeňme důležitou pasáž z unijního dekretu oznamující sloučení dvou univerzit. „Aby předně unio, neboližto sjednocení a spojení Universitatis císaře Ferdinanda s kolejí císaře Karla IV. se stalo a facultates theologica et philosophica v též koleji Karlově se nedostávající, profesurami až dosavád in Ferdinandea dobře zřízenými se *doplnily* a tím způsobem v těchto královských městech pražských jedna dokonalá universitas se skvěla."[89]) Fakt, že hlavní důraz byl při unii položen na starší Univerzitu Karlovu, formuloval pregnantně např. V. Vaněček ve svých Kapitolách,[90]) shodně soudí i jiní badatelé a není jistě novým převratným objevem. Pokud ho tu výslovně zmiňuji, činím tak proto, že nejen v populárněji zaměřených pracích, ale i v dílech ryze odborných, dochází ještě k chybnému výkladu, že totiž jezuitská Ferdinandea pohltila akademii Karlovu.[91]) To platilo v r. 1622, ale nikoliv v r. 1654. Sloučení škol nelze v žádném případě pokládat za jezuitskou výhru a jestliže měli Patres na pražské univerzitě v následujících letech faktickou převahu, není to důsledek jen samotného unijního aktu.

Vznik Univerzity Karlo-Ferdinandovy r. 1654 považuji, stejně jako autoři Stručných dějin UK a další, za vítězství státu.[92]) Nemusíme zde hledat ústupky církevní světské správě ve skutečnosti, že arcibiskup obdržel kancléřský úřad, jak soudí např. A. Skýbová.[93]) Na okraj ještě podotýkám, že autorka poněkud nepřesně hovoří o ústupcích církvi (rozumí se pochopitelně katolické) jako takové, což je ale terminologická

[89]) Z českého znění unijního dekretu, který přečetl v Týnském chrámu místodržitelský sekretář Jan Benedikt Smolík. Beránek, Správa a kancelář, s. 233—4.

[90]) V. Vaněček, Kapitoly o právních dějinách Karlovy university, 2. vyd. Praha 1946, s. 41—2.

[91]) Nepřesně uváděno i v Handbuch der Kirchengeschichte IV, Reformation, Katholische Reform und Gegenreformation, vyd. R. Iserloh, J. Glazik, H. Jedin, 2. vyd. Freiburg—Basel—Wien 1975, s. 659, nebo zcela zmatený výklad o osudech pobělohorských vys. učení v Praze F. Skřivánek, M. Skřivánek, Franchimontové z Frankenfeldu a jejich erby, Heraldika XIV:1, Okresní muzeum Praha—západ v Jílovém u Prahy 1981, s. 8—30, s. 8—9. Posledně zmíněná práce, jejímiž autory jsou heraldikové, historici—amatéři je dokladem, jak se v širší veřejnosti stále udržují nesprávné představy o uspořádání pobělohorské univerzity.

[92]) Stručné dějiny, s. 130—131.

[93]) Skýbová, Původ, s. 27 (v pozn. č. 49 je opět zaměňován panovnický reskript z 23. 2. 1654 s unijním dekretem ze 4. 3. 1654).

nepřesnost, neboť jezuité byli zcela nepopiratelně součástí téže církve, třebaže porušovali proklamovanou poslušnost papeži a postavili vlastně se do služeb panovníkových. Pražským metropolitům zůstal kancléřský titul i po školských reformách Marie Terezie a Josefa II., kdy o postátnění vysokých škol už nepochybuje vůbec nikdo a tento stav trval až do r. 1873.[94])

Podstatně závažnějším činem bylo ustavení zvláštního nadřízeného úředníka — zeměpanského superintendenta, který byl vybaven rozsáhlejšími pravomocemi, než měl kancléř. Funkci superintendenta zřídil, jak známo, Ferdinand III. podle vzoru vídeňské univerzity 8. 7. 1654. Jeho hlavním úkolem bylo dohlížet, zda se na škole neděje nic proti státním zájmům.[95]) Oprávněnost tvrzení, že rozhodující vliv si osoboval panovník, dokládají i veškerá další jednání po r. 1654, zejména při přípravě nových statut a podrobné precizaci příští univerzitní správy, kdy konečné slovo náleželo vždy českému králi — a to i na úkor dosud nejvěrnějších spojenců jezuitů.[96])

Kardinál Arnošt Harrach, který v poslední fázi zápasu přijal kancléřství bez větších výhrad, aniž vyčkal papežského svolení,[97]) vyslovil např. ještě v r. 1657 ve své relaci o stavu pražské arcidiecéze zaslané do Říma další „staronové" pochyby o pounijním uspořádání vysokého učení. Omlouvá se sice, že jemu samotnému nepřísluší věci řešit, ale žádá, aby kurie a Kongregace znovu zvážily, zda je zcela oprávněné, aby na duchovních fakultách (tj. teologické a filozofické) působili výhradně Patres a zda jsou vůbec způsobilí vykonávat jurisdikci spojenou s rektorským úřadem. V dalším textu vykládá Harrach, pro svou stranu tradičně, středověké založení Karlovy univerzity: „ante trecentos annos *ad instantiam Caroli IV.,* imperatoris et regis Bohemiae (a qui nomen accepit Carolina), haec universitas a *Clemente VI., Romano pontifice, instituta est...*"[98]) Vysoké učení tedy bylo založeno papežem, jenž má i nadále právo vy-

[94]) V r. 1873 byla kompetence kancléřského úřadu omezena pouze na teologickou fakultu. K tomu srv. E. Nitner, Erzbistum und Prager Universität in der Zeit von der Neugründung bis zur Entkonfessionalisierung (1654—1873), in Tausend Jahre Bistum Prag 973—1973. Beiträge zur Millenium, München 1974, s. 173—212.

[95]) 24. 9. 1654 jmenován prvním superintendentem P. F. Camel, SÚA, SM, sign. U 1/1/9, k. 2437. O tomto úřadě Beránek, Správa a kancelář, s. 217—218, tamtéž na s. 235 vydána i přísaha superintendenta. Srv. V. Vaněček, Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, 3. vyd. Praha 1976, s. 537.

[96]) Spiegel, Universitätsunion, s. 68—90.

[97]) 17. 11. 1653 informoval panovník místodržící, že kancléřství bude náležet arcibiskupům (SÚA, SM, sign. U 1/1/1, f. 67—8), v prosinci téhož roku to místodržitelství dalo Harrachovi na vědomí, ten se sice ještě pokoušel o papežský souhlas, ale pak 4. 1. 1654 přijal. 14. 1. o jednání referovalo místodržitelství panovníkovi (tamtéž, f. 69).

[98]) O. Flégl, Relace kardinála Harracha o stavu pražské arcidiecése do Říma. Příspěvek k církevním dějinám Čech XVII. století z archivu koncilia v Římě, Věstník České akademie 23, 1919, s. 185—197, s. 227—243, s. 235.

jadřovat se k jeho dalším osudům. Tím Harrach poznovu zpochybňoval provedení unie výhradně z panovnické moci. Ovšem ani tento, ani další, včelku bezzubé, pokusy o odpor neměly naději na úspěch.

V r. 1654 také rázem neustaly potíže s připuštěním jiných řádů k podílu na univerzitní výuce. Je pozoruhodné, jak Patres, kteří světským profesorům na právech a medicíně ponechávali poměrnou volnost a nesnažili se v této sféře vměšovat do státních zájmů, žárlivě střežili svou doménu — fakulty duchovní. První nejezuité — dominikáni a augustiniáni — se tak dostali na pražské vysoké učení až v posledním desetiletí před zrušením Tovaryšstva.[99]) Od druhé poloviny 17. stol. se jiné řády soustředily spíše na pěstování vlastních studií, z nichž nejvíce vyniklo krom ústavů spojených s arcibiskupským seminářem dominikánské řádové učiliště u sv. Jiljí a minoritské ve Ferdinandově koleji sv. Bonaventury u sv. Jakuba v Praze. Ale i tyto školy byly jezuitům solí v očích. Nepřetržitě se ozývají proti jejich veřejným disputacím a tištěným tezím, na něž nazírají jako na nedovolenou konkurenci pro svou vysokou školu, jediné obecné vysoké učení v Čechách.[100])

Typickým projevem protireformačního ducha se stala povinná přísaha na Neposkvrněné početí Panny Marie pro všechny profesory i promovendy, nařízená ještě pro obě pražské rozdělené akademie Ferdinandem III. v r. 1650.[101]) Ferdinand III. tak nejen navázal na snahy svého otce, jenž patřil k největším a nejniternějším ctitelům mariánského kultu, ale i na jezuitské zvyklosti (V. generální kongregace TJ zavázala všechny své členy vírou v Neposkvrněné početí). Tím byl prakticky znemožněn přístup na univerzitu dominikánům, kteří tuto přísahu neuznávali.[102])

Navzdor všemu nebyli po unii spokojeni ani jezuité, vždyť se vlastně vyplnily počáteční obavy nejvyššího řádového představeného Vitelleschiho, že spojení s Karolinou by mohlo být na újmu svébytnému postavení

[99]) Od r. 1762 přednášeli augustiniánskou a tomistickou teologii, AUK, matriky, sign. M 4, p. 113.

[100]) Během druhé pol. 17. stol. a první pol. 18. stol. velmi časté jezuitské protesty, viz SÚA, JS, sign. CXV/2, k. 115. K dějinám Ferdinandovy koleje sv. Bonaventury (zal. r. 1622) v l. 1622—1740, SÚA, APA, sign. C 110/3, 4, k. 2045.

[101]) Panovnický reskript z 26. 1. 1650, SÚA, JS, sign. CXVII/2, č. 4, k. 114 (soudobý opis). Katolické vyznání víry a přísaha na Neposkvrněné početí: Liber iuramentorum almae ... Univ. Carolo-Ferdinandeae Pragensis, AUK, rukopisy, sign, A 42 c, nepaginováno, reprodukce Stručné dějiny, s. 132. Text přísahy zněl: Denique spondeo, voveo, ac juro, me juxta summorum Pontificum Pauli V., Gregorii XV., Alexandri VII., et Clementis XI. constitutiones, publice, ac privatim, velle pie tenere, et asserere, Beatissimama Virginem Mariam Dei Genitricem absque originalis peccati macula conceptam esse, nisi donec a sede Apostolica definitum fuerit.

[102]) O vývoji nauky o Neposkvrněném početí např. J. Žák, Soustavná katolická věrouka II, Praha 1917, s. 453—478. (Jako dogma až 8. 12. 1854 za Pia IV.) a A. Coreth, Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock, 2. rozšířené vyd., München 1982, s. 48 a nn. O mariánské úctě např. G. Kapler, Barocker Heiligenkult in Wien und seine Träger, Wien 1978, zvl. s. 26—28.

řádu. Ferdinand III. se také nikterak netajil svým pevným přesvědčením, že Tovaryšstvu nepřísluší ve věcech univerzitních rozhodující hlas. V přípise pražskému místodržitelství, po stížnostech zemské vlády na obtíže při realizaci nového univerzitního zřízení, odpověděl hned v r. 1654: „Co jsem Otcům dal, mohu jim i vzít.“[103]) V tomto kontextu se přikláním k závěrům německého historika T. Kurruse, který přínosně zpracoval dějiny univerzity ve Freiburgu v Breisgau, že uvedení jezuitů na tamní vysokou školu v r. 1620 bylo už prvním krokem k přeměně svobodné zemské univerzity ve státní ústav — počátkem procesu, na jehož konci samo Tovaryšstvo padlo za oběť postátnění akademické výuky,[104]) a tuto tendenci lze vysledovat i v Praze.

Faktem ale zůstává, že jezuité si na Karlo-Ferdinandově učení udrželi až do poloviny 18. stol. dominantní postavení, měli nejpočetnější profesorský sbor, nejvíce žáků, což zajišťovala zejména filozofická fakulta připravující žáky k dalším studiím,[104a]) a byli nejspolehlivější oporou v hájení akademických privilegií. Obě světské fakulty (právnická a lékařská) stály poněkud ve stínu duchovních, pokud na nich nepůsobily takové výrazné veličiny jako byl lékař a filozof Jan Marcus Marci, nebo později Václav Xaver Neumann z Pucholze na právech.[105]) Lékařská fakulta měla tradičně nejméně studentů, protože až do začátku 18. stol. nebyla ještě pociťována výrazná společenská potřeba graduovaných lékařů. Juristickou fakultu naproti tomu navštěvoval nesrovnatelně větší počet mladých mužů. Pro srovnání postačí tato čísla: v l. 1651—1700 bylo na medicíně imatrikulováno 234 posluchačů, zatímco na právech 3 882. Přesto pražská lékařská fakulta v této době věhlasem předčila nejen zaostávající fakultu vídeňskou, ale měla více studentů než známé německé katolické školy v Ingolstadtu, Trevíru a Würzburku.[106])

V souvislosti s pounijním uspořádáním Karlo-Ferdinandovy univerzity je třeba ještě upozornit na změny v pojetí vysokoškolské autonomie při narůstání zeměpanských vlivů. Pražské vysoké učení zažilo už v r. 1409

[103]) Spiegel, Universitätsunion, s. 76. I V. Bílek, Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova, Praha 1896, píše na s. 518, že unií v r. 1654 „konečně byla obmezena svrchovanost jesuitů ...“

[104]) T. Kurrus, Die Jesuiten an der Universität Freiburg im Breisgau 1620—1773 I, Freiburg—Breisgau 1963, s. 9.

[104a]) Filozofické fakultě se přínosně věnoval M. Moškoř, Skladba a uplatnění inteligence vychovávané pražskou filozofickou fakultou v letech 1654—1730, dipl. pr. FFUK Praha 1984.

[105]) Např. W. W. Tomek, Geschichte der Prager Universität, Prag 1849, s. 298 ann.; J. Vinař, Jan Marcus Marci a Cronland, Praha 1934.

[106]) Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis, edd. K. Kučera, M. Truc, Praha 1968, Úvod s. XLV; R. Kink, Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien I, Wien 1854, s. 393, 401 (dále Kink). Návštěvnost právnické fakulty byla mnohonásobně větší už před r. 1654 (od r. 1638 do r. 1654) bylo na PF imatrikulováno 313 osob — AUK, matriky, sign. M 6, f. 17a—33a, zatímco na LF 1642—1648 jen 10 zápisů — M. Truc, Příspěvek k dějinám pražské lékařské fakulty, HUCP 7/1, 1966, 81, 87.

závažný důkaz panovnické vůle, když Václav IV. Dekretem kutnohorským radikálně upravil poměr hlasů univerzitních národů. Ovšem není možné provádět komparaci mezi středověkým studiem generale a reformovanou institucí po třicetileté válce. Zásahy státu byly už v 17. stol. velmi markantní, ale zdaleka nelze říci, že retardující. Proti nim se také v průběhu příštích sta let stavělo dosud mocné Tovaryšstvo Ježíšovo, které bránilo nejen výsady univerzitní korporace, ale zároveň i své vlastní, jež se postupem času stávaly stále větší brzdou modernizace vzdělávání. Pokud nechceme popřít historický vývoj, je třeba přiznat, že i chápání autonomie vysokých škol doznalo značných proměn. Jejich projevem v druhé polovině 17. stol. a prvních desetiletích století následujícího byla kombinace principu nezávislého ústavu s vlastními privilegii, správou a soudnictvím se vzrůstajícími zeměpanskými vlivy. Proto např. J. Köhler soudí, že o úpadku autonomie a individuality univerzit v této době může hovořit jen historik, který považuje počátek univerzitních dějin za nepřekonatelný ideál, po němž může následovat jedině regres.[107]) Postátnění vysokých škol po opravných nařízeních Josefa II. je pak už jevem kvalitativně odlišným.

5. ZHODNOCENÍ VÝZNAMU SPORU O PRAŽSKOU UNIVERZITU

„Spor o kancléřství na Univerzitě Karlově, ve svém základě vyvolaný nesnášenlivostí jezuitů, odkryl odvěký konflikt mezi církví a státem", napsala A. Skýbová v článku zabývajícím se Harrachovým bojem o dosažení svrchovanosti na pražském vysokém učení.[108]) Výše jsem už uvedla, že není možné jednoznačně vyzdvihovat jen nesnášenlivost jezuitskou, třebaže nechci hledat u Tovaryšstva Ježíšova zárodky tolerančních postojů. Celá rozepře byla vskutku srážkou mocenskou, zápasem o uchopení většího podílu na nově nabyté moci. Jezuitské úsilí o ovládnutí špičkového učiliště souvisí bezprostředně s jejich základní koncepcí rekatolizace, kde byl na školskou výchovu mládeže položen největší důraz.

Hlavní body této koncepce zformuloval Vilém Lamormain v elaborátu z r. 1626, kde chtěl mj. aby byla vytvořena co nejhustší síť nižších škol a učitele pro ně měla připravovat právě pražská univerzita.[109]) Zde se

[107]) J. Köhler, Die Universität zwischen Landesherr und Bischof. Recht, Anspruch und Praxis an der vorderösterreichischen Landesuniversität Freiburg (1550—1752), Wiesbaden 1980, s. 249—250.

[108]) Skýbová, Původ, s. 27.

[109]) O této koncepci v literatuře již mnohokrát, naposledy Sousedík, Valerián Magni, s. 38—40. Lamormain vyslovil podobné požadavky už dříve, např. ve své relaci o ná-

dostáváme k momentu, který postihuje jeden z cílů našeho pobělohorského učení: vzdělávat také muže pro praxi, učitelskou i misijní. Právě proto protestovali jezuité mnohokrát proti připuštění zástupců jiných řádů na teologické katedry — výuka musí být jednoznačná, nekontroverzní, neboť i dílčí ideové rozdíly by vedly k zatemňování myslí. S tím souvisí i výhrady Otců vůči jiným řeholníkům, kteří neovládali zemské jazyky a nemohli proto účinně působit mezi lidem. Naproti tomu Patres, ačkoliv v první polovině 17. stol. byli v Čechách vesměs cizinci, se museli naučit česky nebo německy.

Pozice jezuitů v české pobělohorské společnosti je třeba uvést do souvislostí s jejich postavením v Říši. Za třicetileté války se řád ve střední Evropě značně rozrostl, vzniklo velké množství nových kolejí, rezidencí a misií, ale zesílil už předtím dobře patrný protijezuitský odpor. Nemíním zde ovšem ony obecné antijezuitské nálady pozdějšího data, vyrostlé v osvícenství a v českých zemích živené v obrození tak, že se černí Patres stali pro široké vrstvy obyvatelstva přímo negativním symbolem doby národního útlaku. Nejhlubší averze vyvěraly v 17. stol. skutečně z katolických kruhů, z lůna četných církevních řádů, na jejichž úkor vzrůstala moc Tovaryšstva Ježíšova.

V Říši vyvrcholil tento svár po vyhlášení restitučního ediktu v r. 1629, kdy jezuité, pobádáni nejvíce P. Lamormainem, požadovali pro sebe většinu starých klášterů, původně hlavně benediktinských, premonstrátských a cisterckých. Podle císařova zpovědníka byli totiž právě členové Tovaryšstva jediní schopni zajistit navrácení pravé víry. V tomto smyslu se P. Lamormain vyjádřil už dříve, v listu generálu Vitelleschimu z října r. 1624: „... kdyby nebyly školy TJ založeny z moudrého podnětu vládců v Praze, Vídni, Štýrském Hradci, Olomouci a jinde v Německu (sic), sotva by tam zůstala stopa katolického náboženství..."[110])

S Lamormainovým maximalistickým pojetím nesouhlasil kromě Ferdinanda II. nikdo, ani sám generál řádu. Musela zakročit Kongregace de Propaganda Fide instrukcí z března r. 1629, v níž nařídila, že je třeba důsledně propagovat restituci všech řádů, které jsou schopny šířit katolickou víru a není možné poskytovat speciální výhody jezuitům. Tento výrok musel nakonec podpořit svým reskriptem i císař, jenž určil, že kláštery mají být vráceny původním majitelům.[111]) Praktická aplikace těchto nařízení narážela samozřejmě na válečné události — např. po porážce u Breitenfeldu se zdálo, že je celá akce nenávratně ztracena.

boženské situaci v českých zemích v l. 1621—2, J. Ježek, Vatikánská zpráva o reformaci a protireformaci v Čechách a zemích s nimi spojených za Ferdinanda II., SHK 8/II, 1899, s. 5—13.

[110]) Bireley, s. 34.

[111]) Tamtéž, s. 133—148.

Vedle zmíněného „klášterního sváru" doprovázeného jiskřivými letákovými polemikami[112]) naráželi jezuité na těžké překážky při svém postupu na staré univerzity (tedy nejen v Praze). Jistě nebude samoúčelné, když se nyní zastavím podrobněji u tohoto aspektu.

Už v r. 1558 začal vyučovat na vídeňské univerzitě nám známý P. Canisius.[113]) Ovšem akademická obec, zasažená ještě před polovinou 16. století reformací, nebyla nadšena perspektivou ovládnutí své školy bojovným Tovaryšstvem. Ferdinand I. měl prvořadý zájem na důsledném pokatoličtění vysokého učení ve svém sídelním městě, avšak později konfesionelně indiferentní politika Maxmiliána II. zabránila zvyšování jezuitského vlivu na univerzitě a Patres byli donuceni věnovat se napříště jen studiím ve vlastní koleji. Vídeňská Alma Mater, obdobně jako pražská Karolina, musela pak po řadu let čelit agresívní jezuitské konkurenci. Neúspěšně. Po úvodních úspěšných bitvách třicetileté války se Ferdinand II., nadšen vítězstvími, vehementně zasadil o její spojení s kolejí Tovaryšstva.[114])

Rovněž v Ingolstadtu začal s přednáškami P. Canisius se dvěma svými kolegy a ve školním roce 1550/1 byl zvolen rektorem magnificem. Ještě před založením samostatné řádové koleje TJ se vzchopili k odporu juristé, kteří poukazovali na nevhodnost jezuitské nadvlády na filozofické fakultě, která měla vzdělávat i budoucí studenty práv. V šedesátých letech 16. století Patres pod nátlakem akademické veřejnosti i tehdejšího bavorského vévody Ingolstadt opustili a zřídili si kolej v Mnichově. Ovšem už v r. 1574 povolali Otce zpět sami univerzitní profesoři, protože předtím odešlo spolu s jezuity i více než dvě stě jejich posluchačů.[115])

Ve Freiburgu v Breisgau se v r. 1570 uskutečnil první zeměpanský pokus o vstup Otců na univerzitu, tehdy ještě marný — opět postačil odpor akademiků. Za padesát let, v r. 1620, se už muselo vysoké učení pasivně poddat a Freiburg se stal jednou z bašt jezuitského katolicismu.[116]) Obdobně tomu bylo i v Kolíně nad Rýnem, kde Tovaryšstvo nakonec vítězně nastoupilo, i když v následujících dobách udrželo jen třetinu filozofických kateder a některé stolice teologické.[117])

[112]) Tamtéž, s. 146—148.
[113]) Kink, s. 306.
[114]) Tamtéž, s. 355 ann.
[115]) Hengst, Jesuiten, s. 87—99; A. Seifert, Weltlicher Staat und Kirchenreform. Die Seminarpolitik Bayerns im 16. Jahrhundert, Münster 1978; K. Bosl, Stellung und Funktionen d. Jesuiten in den Universitätstädten Würzburg, Ingolstadt u. Dillingen, in: Bischofs— u. Kalthedralstädte des Mittelalters u. der frühen Neuzeit, hrsg. F. Petri, Köln—Wien 1976, s. 163—177.
[116]) J. Köhler, citované dílo, kde na s. XX—XXXI vyčerpávající přehled starší literatury.
[117]) W. P. Eckert, Kleine Geschichte der Universität Köln, Köln 1961; Hengst, Jesuiten, s. 81—85, 108—116.

Souhrnně je možné konstatovat, že na říšských univerzitách se jezuité často objevovali záhy po založení Tovaryšstva, poté byli donuceni z důvodů nepříznivého přijetí u starých učitelských sborů ustoupit, avšak od konce 16. a začátku 17. stol. ovládli výuku velkou měrou. Vznikly i věhlasné ústavy ryze jezuitské (vesměs v místech, kde ještě univerzita neexistovala), jako byly vysoké školy v Dillingen (1563), Štýrském Hradci (1585), Paderbornu (1616), Molsheimu (1618),[118]) nebo u nás v Olomouci (1617).[119])

V podstatě atypickým příkladem je vývoj situace v Krakově. Tamní univerzita byla jednou z mála, jež během 16. stol. nebyla postižena úpadkem. Naopak prožívala období svého rozkvětu. Krakovské nábožensky vcelku tolerantní prostředí umožňovalo i působení jinověrců. Od osmdesátých let se začaly stupňovat studentské excesy proti protestantům, avšak veskrze negativní stanovisko zaujala v jádře katolická akademie k jezuitům, kteří se snažili ve městě usídlit.[120]) Pro neobyčejně silné averze místního prostředí — univerzity podporované polskými magnáty — se Tovaryšstvu zdařilo vybudovat vlastní studia až v r. 1611, ale ani tento čin neprošel hladce a rozepře mezi jezuity a vysokým učením dostoupily vrcholu v pouličních bitkách ve dvacátých letech 17. stol.[121])

V r. 1630, když se spory dostaly do Říma, byl sice vydán rozsudek ve prospěch Tovaryšstva Ježíšova: krakovská akademie musela uznat existenci konkurenční školy, ale už v r. 1634 získal král Vladislav IV. papežský souhlas k uzavření jezuitské koleje.[122]) Rozvoj jezuitského školství v Polsku byl umožněn až za panování Jana Kazimíra, jenž byl před korunovací sám členem jezuitského řádu. Tento panovník pak zřídil, ovšem v nesouladu se zemskými stavovskými usneseními, v r. 1650 řádovou akademii. Ne však v Krakově, ale v Poznani.[123])

Geneze půtek mezi krakovskou univerzitou a Otci Tovaryšstva je zajímavá také pro Prahu. Ne proto, že se jedná o vysoké učení, které

[118]) Hengst, Jesuiten, s. 168—227. Pražští jezuité si také v průběhu sporu nechávali zasílat dobrozdání jiných univerzit, podle jejichž organizace by se mohli řídit, nebo na základě jejich dobrozdání argumentovat (např. Pont-à-Mousson, Vídeň, Paderborn, Dillingen, Kolín n. Rýnem) — SÚA, JS, sign. CXXII/1, k. 118.
[119]) V. Nešpor, Dějiny University olomoucké, Olomouc 1947; Kapitoly z dějin olomoucké university, Olomouc 1971.
[120]) Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764 I, Kraków 1964 — W. Urban, Uniwersytet wobec reformacji i kontrreformacji, s. 274—284.
[121]) Tamtéž, s. 283.
[122]) Tamtéž, s. 285.
[123]) A. Przyboś, Stosunek królów i szlachty do akademii krakówskiej, in Dzieje . . ., s. 328. Jak připomíná i Z. Hojda (citovaná dipl. pr. s. 47—8) na základě rozborů J. Tazbira, počáteční silný odpor polské šlechty k jezuitům byl podnícen jednak averzí k „plebejským" Otcům, jednak tradiční polskou xenofobií. Až když do řádu v Polsku v 17. stol. vstupovali domácí lidé a Tovaryšstvo se i „nobilitovalo", měnil se postupně vztah společnosti k jezuitům.

jako jediné ve střední Evropě dokázalo tak úspěšně odolávat v první polovině 17. stol. jezuitskému ataku, ale protože dočasný úspěch řádu v r. 1630 měl posloužit jako vzor pro další postup v jezuitské při s arcibiskupem Harrachem. P. Lęczycki, jenž se především zasloužil o vzpomenutý příznivý římský rozsudek a jenž i později osvědčil své vztahy k českému prostředí, radil po svém návratu od kurie klementinským, co mají dále činit. Doporučil, aby pražští Patres nespoléhali tolik na císařské vyslance v Římě, hleděli dodat více vlastních argumentů a k zneškodnění nejprudšího protivníka Valeriána Magniho, aby se snažili získat přízeň J. A. Plateise.[124]) reformačního komisaře a jednoho z předních Harrachových podpůrců, jehož Kongregace pokládá za „oraculum Germaniae".[125])

Z předešlého nástinu jasně vyplývá, že pražský spor nebyl vůbec ojedinělý. Byl jen daleko rozsáhlejší a intenzívnější než jinde. Nadto předání Karolina jezuitům má o to více tragický přídech, že je spojeno s absolutním zánikem nekatolického školství v Čechách a rozmach Tovaryšstva Ježíšova jde u nás ruku v ruce s rekatolizačním tlakem a sankcemi proti provinilému království poraženému v bělohorské šarvátce.

6. ZÁVĚREČNÉ SHRNUTÍ

a) Spor o pražskou univerzitu po r. 1622 byl velmi závažným střetnutím, závislým i na odlišném pojímání rekatolizační praxe dvou svářících se táborů. V bouřlivé době, vyžadující celou řadu zásadních rozhodnutí, zaměstnával nemalou měrou nejen bezprostřední interesenty, ale i kurii, Kongregaci de Propaganda Fide a císařský dvůr. Protijezuitský odpor v Čechách souvisí bezprostředně jednak s nelibostí z pronikání Tovaryšstva na univerzity vůbec, jednak s intenzívními snahami jiných řádů a světského kněžstva o zamezení nebezpečně vzrůstající jezuitské rozpínavosti i s obhajobou svrchovaných práv ordinářů stanovených usneseními tridentského koncilu.

b) Unie z r. 1654 byla vítězstvím místní české státní moci, byť ještě nesrovnatelným se situací po tereziánsko-josefinských správních reformách. Rozpory zjevné v polovině 17. stol. dožívaly latentně i nadále; řešení z r. 1654 vyvolalo neshody i mezi panovníkem a jezuitským řádem, který se v následujícím období stal největší brzdou zvětšování zeměpanské moci.

[124]) O něm hojně Krásl, Harrach, s. 269, 321, 449.
[125]) Z listu P. Molitora, t. č. v Olomouci pražskému rektorovi P. Martinu Stredoniovi z 24. 7. 1630, SÚA, JS, sign. CVIII/3, č. 15.

PŘÍLOHA

Chronologický přehled hlavních dat z průběhu sporu o univerzitu[a]):

1622

15. VII. — Zasedání tajné rady v Šoproni, dohoda o předání UK jezuitům
9. IX. — Schválen návrh na předání UK *Ratio et modus...* Reskript Ferdinanda II. Liechtensteinovi o spojení Karolina s Klementinem
14. XI. — Liechtensteinovi zmocněnci předávají Karolinum jezuitům
24. XII. — Kardinál Ludovisi píše jménem Kongregace nunciovi Caraffovi, aby pomohl prosadit univ. katedry pro nejezuity

1623

únor — Dominikáni a františkáni žádají panovníka důtklivě o připuštění na univ. katedry, polemické odpovědi jezuitů
květen — Arnošt Vojtěch Harrach se stává pražským arcibiskupem
27. VI. — Jednání o připuštění nejezuitů na univerzitu u Kongregace
4. XII. — Zahájení přednášek na lékařské fakultě

1624

24. I. — Rektor Ximenes píše Ferdinandovi II., aby potvrdil sjednocení univerzit
2. III. — Harrach žádá na místodržiteli vysvětlení, proč mu jsou upírána stará kancléřská práva
duben — Návrh tzv. zlaté buly zaslán císaři
17. IV. — Harrachův list císaři proti zlaté bule a přípis Liechtensteinovi, kde arcibiskup proklamuje zákaz udílení gradů
24. IV. — Panovník sestavuje zvl. komisi pro univerzitní záležitosti
6. V. — Rektor Ximenes nabízí Harrachovi kancléřství
11. V. — Instrukce pro univerzit. komisi (předsedou B. z Talmberka)
květ.-září — Korespondence Ximenes — Harrach o zlaté bule a pojetí kancléřského úřadu
31. VII. — Císař nařizuje stranám, aby se vzájemně respektovaly
27. XI. — Podepsání vídeňské úmluvy (Harrach, Eggenberg, Caraffa, Rumer)

Pozn.: a) Přehled je sestaven na podkladě nejdůležitějších faktografických prací citovaných výše v textu a souborů písemností ulož. v SÚA: SM, sign. U 1/1/1a, U 1/1/6, U 1/1/9, k. 2435—2437; APA, sign. C 110/1—3, k. 2044—2045; ČDK, sign. IV B 4—5, k. 342; JS, sign. CVI, CVII, CVIII, CIX, CXI, CXII, CXIV, CXV, k. 111—115.

7. XII. — Kardinál Bandini píše jménem Kongregace o možnosti založení nové nejezuitské vysoké školy; Harrach prohlašuje promoce v Karolinu za neplatné

1625

březen.-květ. — Jednání o schválení vídeňské úmluvy u Kongregace
28. VI. — Harrach si stěžuje Kongregaci na obsah vídeňské úmluvy
září — Nuncius Caraffa píše Kongregaci o zhoubném vlivu jezuitů (zvl. P. Lamormaina) na císaře
22. XI. — Na podnět Kongregace generál TJ vyzývá pražské jezuity, aby se podrobili závěrům ze Říma

1626

5. I. — Lamormain Ferdinandovi II., aby prostřednictvím svého vyslance Savelliho přiměl Kongregaci ke schválení vídeňské smlouvy
11. III. — Arcibiskup Harrach kardinálem
konec r. — Harrach se ve Vídni snaží dosáhnout obnovení samostatné UK

1627

14. VII. — Na Karolinu vylepovány listy požadující katedry pro nejezuity
20. VIII. — Dekret Kongregace o zákazu promocí na pražské univerzitě
srpen — Jednání v Římě o přiznání kancléřského úřadu arcibiskupovi (za účasti V. Magniho)
3. XI. — Poslední lékařské promoce na pražské univerzitě

1629

leden — Poslední teologické a filozofické promoce
28. VII. — Valerián Magni předkládá císaři pamětní spis ve věci univerzity (sestavení komise k jeho prozkoumání)
20. IX. — Ferdinand II. ujišťuje, že nechce zasahovat do kompetence papeže
listopad — Magni a kardinál Khlesl do Říma k jednání o univerzitní záležitosti

1630

1. II. — 119. zasedání Kongregace vyzývá císaře, aby spolupracoval na dohodě o univerzitě
květen — Generál TJ se snaží dosáhnout u Kongregace povolení promocí
list.-pros. — Generál TJ přenechává iniciativu císaři

1631 — Saský vpád do Čech a do Prahy, pokus o obnovení nekatolické univerzity

1632

27. I. — Zřízení provizorních teologických a filozofických studií v dominikán. klášteře u sv. Jiljí
květen — Ferdinand II. vysílá do Říma kardinála Pázmányho k jednání o univerzitě, tam i Harrach
31. V. — 158. zasedání Kongregace, výrok proti držení UK jezuity
1632 — K. Schoppe vydává protijezuitské spisy: Actio Perduellionis in Jesuitas ..., Flagellum Jesuiticum, dass ist Jesuitengeissel ...

1634 — P. Wading vydává polemický pamflet Brevis refutatio calumniarum ...

1636

březen — Kongregace začíná jednat o spisu P. Wadinga, sestavení komise k jeho prozkoumání
19. VII. — H. Heiligenbach obžalovává L. Maiora před arcibiským soudem
23. VII. — Heiligenbach předvolán před univerzitní soud
4. VIII. — Kongregace na 219. zasedání zakazuje P. Wadingovi veřejně vystupovat bez papežského souhlasu (potvrzeno 11. XI.)
srpen — Arcibiskup exkomunikuje L. Maiora
Komise vyšetřuje v Praze případ Heiligenbach — Maior

1637

15. II. — Smrt Ferdinanda II.
Ferdinand III. ustavuje záhy po svém nastoupení novou univerzitní komisi
duben — Pamětní spis představených starých řádů panovníkovi o jejich právech na univerzitní katedry

1638

7. I. — Císařský vyslanec předává Kongregaci pamětní spis o UK, sestavený prací univerzitní komise
21. VI. — Ferdinand III. odnímá Karolinum jezuitům, ustavení protektora B. z Talmberka
5. VII. — Komise přejímá Karolinum z rukou klementinského rektora Meridia
26. VII. — První promoce na obou vysokých učeních
Harrach označuje nový stav za provizorium

13. XI. — Harrach v listě Kongregaci vyjadřuje názor, že by snad bylo lepší, kdyby UK zůstala jezuitům, protože je opět poškozen ve svých právech

22. XII. — Papež Urban VIII. povyšuje arcibiskupský seminář na římské studium generale

1640

4. X. — Ferdinand III. zakazuje papežskou bulu o semináři

9. XII. — Arcibiskup Harrach předkládá panovníkovi obsáhlý obhajovací spis

1641

25. XI. — Obsazení arcibiskupského semináře vojskem

1642

8. I. — Patent zakazující návštěvu arcibiskupského semináře

červenec — První zasedání nové komise pro reformu vysokého školství (podílejí se zástupci zemské vlády, UK, Ferdinandovy akademie, arcibiskupovi)

27. VIII. — Odevzdány dílčí návrhy komisi k posouzení

1643

15. III. — Souhrnné dobrozdání nejv. purkrabí B. I. Bořity z Martinic

1645

duben — Harrach od května r. 1644 v Itálii, u Kongregace usiluje o plné schválení svého pojetí organizace UK

listopad — Představitel pražských jezuitů P. Arriaga do Říma k volbě generála TJ, jednání u Kongregace

1647

červenec — Nové jednání o uspořádání univerzity ve Vídni i u Kongregace (pořizovány důkladné opisy starších listin)

1648

srpen — Obrana Prahy proti Švédům

září-list. — Děkovné a pochvalné listy Ferdinanda III. studentům a profesorům účastnícím se obrany

1649

— Žádost karolinských studentů o spojení s Ferdinandeou

1650

26. I. — Panovnický reskript nařizující povinné katolické vyznání víry a přísahu na Neposkvrněné početí P. Marie

1651

počátek r. — R. Arriaga usiluje o dosažení dohody s arcibiskupskou stranou prostřednictvím J. Caramuela z Lobkovic

konec r. — R. Arriaga jedná s Ferdinandem III., na přelomu r. 1651/2 odjíždí do Říma, v přípravách na uspořádání pražského vysokého školství pokračuje s panovníkem K. Grobendonec

1652

18. IV. — Ferdinand III. si stěžuje protektorovi německého národa u kurie na stálé průtahy (když nepadne do konce r. 1652 rozhodnutí, převezme Ferdinand řešení do svých rukou)

1653

31. III. — Ferdinand III. se dotazuje místodržitelství, zda je ještě třeba brát ohledy na Řím

listopad — Závěrečná jednání mezi panovníkem a K. Grobendonecem v Řezně

17. XI. — Panovnický reskript o chystaném sjednocení Karoliny s Ferdinandeou, kancléřství přiznáno Harrachovi (tzv. sedm řezenských bodů)

prosinec — Místodržitelství oficiálně oznamuje unii arcibiskupovi

1654

4. I. — Harrach přijímá kancléřský úřad i bez souhlasu papeže

25. I. — Panovnický přípis místodržitelství, že spojení je nutno vyhlásit co nejslavnostnější formou

11. II. — Místodržitelské podání panovníkovi s žádostí o upřesnění a vysvětlení podstaty sloučení

23. II. — Reskripty Ferdinanda III. oznamující spojení obou univerzit, stanovící pravomoci kancléře, rušící protektorský úřad a jmenující nového rektora

4. III. — Slavnostní vyhlášení unie v Týnském chrámu

8. VII. — Panovník ohlašuje zřízení úřadu superintendenta

24. IX. — Prvním superintendentem jmenován F. F. Camel

IVANA RAKOVÁ

Der Weg zur Entstehung der Karl-Ferdinands Universität
(Ein Streit um die Prager Hochschule in den Jahren 1622—1654)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Entwicklung der Prager Hochschule in den Jahren 1622 bis 1654, stand schon im Zentrum der Aufmerksamkeit einer ganzen Reihe älterer Forscher. Trotzdem war es notwendig, die ganze Problematik neuen Untersuchungen, auf der Basis bis heute noch nicht voll ausgewerteter Quellen zu unterstellen, um die Bedeutung des Streites um die Prager Universität neu einschätzen und in allgemeinen Zusammenhängen darlegen zu können.

Der Streit um die Prager Universität, nach der Schliessung der alten utraquistischen Akademie im Jahre 1622, war ein schwerwiegender Zusammenstoß, unter anderem auch abhängig von den unterschiedlichen Auffassungen der Rekatholisierungspraxis der beiden katholischen wetteifernden Lager. In stürmischer Zeit, die eine Vielzahl von grundsätzlichen Entscheidungen verlangte, beschäftigte der Streit nicht nur die unmittelbaren Interssenten, d. h. den Erzbischof Harrach und die Jesuiten, sondern auch die päpstliche Kurie, die Kongregation de Propaganda Fide und den kaiserlichen Hof.

Die Karls-Universität wurde de jure nie aufgelöst, obwohl diese Möglichkeit mehrmals diskutiert wurde und in dem, in Wien im November 1624 unterschriebenen Vertrag, wurde der Untergang der Hochschule vorausgesetzt, die über 200 Jahre den „Ketzerglauben" in Böhmen verbreitet hatte. Die Prager Universität benützte bis 1638 den Namen Universitas Pragensis, aber trotzdem existierte die ehrwürdige Karolina auch unter der Übermacht des Jesuitenordens. Wann sich eine Weiterexistenz der Universität, unter der Hoheit der Gesellschaft Jesu (1622—1638) als unhaltbar erwies, so wurde die Teilung im Jahre 1638 und das nachfolgende Wirken von zwei unvollständigen Hochschulen (1638 bis 1654) für ein vorläufiges beschränktes Provisorium gehalten und ihre Wiedervereinigung (1654) wirkte als einzig möglicher Ausgangsweg aus der verwickelten Situation.

Der Widerstand gegen die Jesuiten in Böhmen hängt unmittelbar zusammen einerseits mit der Unzufriedenheit über das Eindringen der Gesellschaft Jesu in die Universitäten überhaupt (vergl. z. B. Wien, Ingolstadt, Freiburg i. B., Köln a. R., Krakau), anderseits mit den intensiven Bemühungen anderer Orden und der Weltpriester um eine Einschränkung der gefährlich anwachsenden jesuitischen Ausdehnungen und auch mit der Verteidigung der durch Beschluss des Tridentirer Konzils festgesetzten Hoheitsrechte der Ordinare.

Die Union von 1654 stellte einen Sieg der Staatsmacht dar, wenn dieser auch noch nicht mit dem Stand nach den theresianisch-josefinischen Verwaltungsreformen zu vergleichen ist. Die in der Hälfte des 17. Jahrhunderts offensichtlichen Widersprüche existierten auch weiterhin in latenter Form. Die Lösung von 1654 rief auch Streitigkeiten zwischen dem Herrscher und den Jesuiten hervor, die in der folgenden Periode zum größten Hindernis einer Erweiterung der landesherrlichen Macht wurden.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1984 Tomus XXIV — Fasc. 2 Pag. 41—53

REKTOR PRAŽSKÉ UNIVERZITY JAN JINDŘICH TURBA A JEHO RODINA

(K postavení právnické inteligence a úřednické šlechty v pobělohorských Čechách)

VALENTIN URFUS

Lidé, pro něž bylo úřední postavení vším — zdrojem obživy i společenské moci, jemuž věnovali svoji odbornou zdatnost a životní síly — náleželi v naší starší minulosti k poměrně řídkým jevům. Opravdovou společenskou skupinu z nich vytvořil až pobělohorský panovnický absolutismus. Příslušníci této úřednické šlechty tehdy nahradili zčásti staré, svoji úlohu dohrávající rytířstvo, zčásti však zůstávali nadále mimo tradiční kruhy pozdně feudální společnosti. Ovlivňovalo je to sociálně i mentálně. Připočteme-li známou skutečnost, že odborná kvalifikace, zvláště vysokoškolské vzdělání, nebo jen osobní vliv, byly pro ně základním předpokladem, prověřujícím vždy znovu životní úspěch jednotlivce a jeho předků, pochopíme, že jejich postavení mohlo být i po několika generacích vratké a možnost společenského sestupu opakující se hrozbou.

V hrubých rysech dotčený vývoj známe a dovedeme ho dobře odhadnout. Jeho konkrétní znaky jsou však stále něčím, co může vítaným způsobem prohloubit obecný pohled. Příkladem, jak lze asi tvrdit, jsou osudy rodiny, které se snaží vylíčit následující řádky.

Již výchozí bod její cesty vzhůru je zajímavý a přitažlivý. Byl jím zemědělský venkov v druhé polovině 17. stol. Skutečně také málokdy máme tak jasně doložen poddanský původ pozdějších členů byrokratické nobility jako u západočeských Turbů.[1]) S jejich předky se setkáváme na panství významného a mocného tepelského kláštera nedaleko Ovesných Kladrub. Zřejmě to však nejsou jen prostí sedláci. Vybočují z obvyklého průměru, mají vztah k vrchnostenské a snad i zeměpanské správě a připravují tak bezděky životní úspěch svých potomků; s dobrým hmotným zajištění je u nich třeba rovněž počítat.[2])

[1]) J. Klabouch, Osvícenské právní nauky v českých zemích, Praha 1957, 38.
[2]) Státní ústřední archiv (dále: SÚA), Wunschwitzova sbírka, heslo „Turba" (č. 1250): nejstarší předek, rektorův děd, Šimon Turba je označován jako „kaiserl. Proviant-Commissarius" či „tempore belli Svevici Caesareus Annonae Praefectus".

Jen tak si vysvětlíme úspěšnou a cílevědomou snahu tří bratří, synů Filipa Turby rychtáře z Milhostova, vymanit se z otcovského prostředí a jít dále za cílem, který daleko překračoval jejich dětství. Prvý z nich se ho dopracoval doma, ale i tak to byl na poddanského chlapce úspěch nemalý. Heřmana Turbu k němu dovedlo kněžské povolání, které přinášelo venkovskému synkovi této i pozdější doby zpravidla jedinou možnost se povznést. U prvého z bratrské trojice šlo ještě o něco jiného: byl nejen knězem, stal se tepelským premonstrátem, tedy členem řádu, jenž byl patrimoniální vrchností jeho rodiny a který — jak dlužno poznamenat — byl považován za mimořádně vznešený, mimo jiné proto, že svým příslušníkům propůjčoval postavení řeholních kanovníků. To tedy již něco znamenalo, třebaže Heřman Turba načas z kláštera odešel na faru v nedalekém Úterý, kterou řád spravoval.[3])

Zbývající dva bratři volili jinou dráhu, která je vedla do hlavního města. Ani ta nebyla u obou stejná. Zatím co u jednoho skončila dobrým, byť podřízeným místem, druhý v ní pokračoval až do konce života. Michael Vojtěch Turba byl účetním, měl však ještě jiné, velmi dobově a feudálně znějící tituly: byl dveřníkem účtárny české komory a strážcem lvů;[4]) prvý dobře vyjadřuje subalternost jeho služebního postavení, druhý znamenal správcovství známého „lvího dvora" na pražském hradě. I když to snad nebylo mnoho, stačilo to, aby další z turbovských bratří měl zajištěn jistý vliv a aby — což bylo ještě důležitější — se dostal mezi zámožné měšťany pražského Menšího města, do jejichž rodin provdal také svoje dvě dcery z prvého manželství;[5]) a stačilo to konečně i k tomu, aby se krátce před smrtí po druhé oženil s členkou drobné, nicméně staré české šlechtické rodiny — Kateřinou Doroteou Ostroměřskou z Rokytníku.[6])

Zakladatelem vlastní rodové tradice byl třetí z bratří, Jan Jindřich. Získal právnický doktorát, byl profesorem pražské právnické fakulty, jejím seniorem, víceronásobným děkanem a dvakráte dokonce rektorem pražské univerzity.[7]) Podobně jako řada jeho kolegů nevyhýbal se pro-

[3]) Tamtéž a SÚA, Genealogická sbírka Jana Václava hr. Dobřenského z Dobřenic, č. 1147: Heřman Turba (bylo to řádové jméno, původně se jmenoval Jan) zemřel v Teplé 22. 4. 1696.

[4]) Tamtéž: „Thursteher der Böhm. Kammerbuchhaltung und Löwenwärter", jindy „bey dero Königl. Buchhalterey teutscher Expedition Raith-Officier und Löwenwarter", zemřel v Praze 21. 8. 1691.

[5]) Tamtéž: manželem starší Anny byl malostranský radní Jan Jiří Landscheritz (po její smrti se znovu oženil); mladší Eleonora si vzala malostranského měšťana Jeronyma Václava Croye, se kterým odešla do Mnichova k bavorskému dvoru.

[6]) Dobřenského sbírka: oženil se s ní u sv. Víta v r. 1689.

[7]) Jan Jindřich se narodil 26. 10. 1650, profesorem institucí se stal (po Mauriciovi Gaismayerovi) v r. 1684, profesorem Digest v r. 1686, Codexu v r. 1692 a profesorem kanonického práva v r. 1686; Archiv Univerzity Karlovy, M 4: děkanem byl poprvé v r. 1692, dále v r. 1693, 1696 (po zemřelém Schambogenovi, když rektorem se stal

fesor Turba ani tomu, aby akademické působení nedoplňoval praktickou právnickou činností — jako zemský advokát, jako adjunkt fiskálního úřadu, přísedící církevního konsistoriálního soudu a kancléř maltézských rytířů na Malé Straně, kde vlastnil dům „U tří srdcí".[8])

Našel si tu také svoji životní družku Marii Veroniku, dceru Matyáše Jeremiáše Hellfeura, malostranského syndika a kromě toho — nebo snad před tím — koncipisty pražského místodržitelství.[9]) Obojí prozrazuje právnické vzdělání, i když asi neúplné. Jinak to byla typická naturalizovaná rodina,[10]) jakých bylo mezi měšťanstvem pobělohorské Prahy více. Hellfeurové byli hrdi na svoje postavení a dávali to také sebevědomě najevo.[11])

Jan Jindřich Turba, profesor a rektor pražské univerzity, se tedy dovedl o sebe postarat a rozvážně hromadit funkce, o jejichž výhodném hmotném i mocenském pozadí nelze pochybovat. Nápadným musí být zejména to, že se — podobně jako jeho úřednický bratr — uplatňoval v zeměpánských orgánech, nikoliv stavovských; dále to, že hledaje opory mezi církevními činiteli — což bylo v jeho době a prostředí samozřejmým — se neobracel k jezuitům, nýbrž, jak se zdá, spíše ke světskému duchovenstvu a k jiným řeholním organizacím.[12])

Wolwert), 1698, 1699 a 1700; rektorem byl poprvé zvolen 9. 6. 1696, instalován byl 21. 7. a ve funkci setrval do 31. 8. 1697; po druhé byl rektorem zvolen 3. 9. 1700, instalován 1. 12. a funkční období ukončil 11. 1. 1702; ostatní biografická data a údaje o jeho akademické činnosti jsou v dalších odstavcích, pokud není uvedeno jinak, opřeny o dosud citované archiválie a literaturu.

[8]) Dům tohoto znamení byl nepochybně hlavní součástí Turbova majetku. Vyplývá to z obrázkového „castra doloris", které je připojeno k pohřební řeči vydané při jeho úmrtí — uvádí ji Č. Zíbrt, Bibliografie české historie, Praha 1900, I., 589 a zmiňuje se o ní i Klabouch. O postavení fisk. adjunkta, srv. J. Dřímal, Královský prokurator a jeho úřad do roku 1745, Sborník archivních prací XIX. (1969), 348—385. a pokračování téže práce pro l. 1745 až 1783 ve Sborníku archivních prací z r. 1970, 422.

[9]) Wunschwitzova sbírka: „et Syndicus Micro-Pragensis, ejusdem Civitastis centurio" (v rozepsaném „štambuchu" turbovské rodiny).

[10]) Tamtéž: Hellfeuerové pocházeli ze Slezska („civis Strehlicensis in Silesia"); manželkou Matyáše Jeremiáše byla Barbora Alžběta Campionová italského původu.

[11]) Když Marie Veronika zemřela 16. 11. 1717 ve věku 54 let zdobil její rakev pobřební štít (je zachován u Wunschwitze), kde vedle turbovského znaku byl druhý erb, kterým se zřejmě chlubili Hellfreuerové (v jednom poli fénix vzlétající z hranice ohně, což byla nepochybně narážka na jméno), ač šlechtici po právu nebyli.

[12]) Prof. Turbu nelze ovšem považovat za nepřítele jezuitů (se svým bratrem Heřmanem byli členy mariánského bratrstva v pražském Klementinu — srv. „Catalogus defunctorum sodalium" u Wunschwitze); stejně tak nelze popírat, že se v Čechách v druhé polovině 17. stol. vytvářela určitá mocenská a církevně politická polarita mezi světským klérem a některými řády (cisterciáky a premonstráty) na straně jedné a jezuity na straně druhé. Z Turbových dětí se dvě věnovaly duchovní dráze. Ignác byl světským knězem (farářem v Pavlovicích na Litoměřicku) a směřoval zřejmě velmi vysoko, jak ukazuje jeho úspěšné studium filosofie a teologie (jeho akademické kvalifikační spisy jsou ve Strahovské knihovně, což svědčí o trvajících stycích rodiny s premonstráty); zemřel však předčasně (nar. 1692) v r. 1718. Nejmladší dcera Marie Terezie (nar. 1702) vstoupila k pražským uršulinkám v r. 1720. Slavnostní kázání, vydané poté jako samostatný spisek „Neuer Religions-Krieg", pronesl tehdy jezuita Frant. Halsbauer.

Přesto přese všechno však profesor Turba nebyl prostým ctižádostivcem, který se dere kupředu. Na fakultě patřil k zajímavým a ne právě tuctovým osobnostem, které na této vysoké škole pomáhaly úspěšně rozvíjet nedlouhou tradici právnických studií v pobělohorských Čechách. Byl jedním z těch, kdo tehdy do našich zemí uváděli s porozuměním obecnoprávní vzdělanost, jak se od 16. stol. vytvářela zejména v sousedním Německu. Jeho přínos spočíval asi především v tom, že se obracel k otázkám, které teoreticky vybočovaly z oblasti majetkoprávních vztahů, kam se soustřeďovalo tehdejší právnické myšlení, vycházející z římského práva. Směřoval proto jednak k právu církevnímu a procesnímu, jednak — vyjádřeno dnešním jazykem — k právu finančnímu a státnímu; dokonce i jakýsi specializovaný historický či právněhistorický zřetel mu nebyl cizí. Lépe než obecná charakteristika ukáže Turbův vědecký profil rozbor alespoň jedné z jeho prací. Zvolit lze k tomu — důvod volby ukáží další řádky — jeho poměrně pozdní práci o regálech.[13]) Na prvý pohled jde o staronovou tématiku, na které není mnoho přitažlivého. Naznačený dojem zvyšuje po formálně obsahové stránce okolnost, že práce se úzce, až otrocky přimyká ke známému a ovšem staršímu souborném dílu o regálech — k traktátu „de regalibus" Regnera Sixtinuse. A přece tento zdánlivě negativně vyznívající úsudek není zcela správný. V době, kdy Turba žil a tvořil, se, jak známo, originalita vědecké práce nežádala, učenost se prokazovala daleko více přebíráním cizích textů a odvoláváním se na autority. Platilo to dvojnásob — a to byl případ vzpomenuté Turbovy práce — šlo-li o univerzitní disertaci, určenou k obhajobě. Tím více je nutno se zabývat její tématikou. Ta v tomto případě vyznačuje osobnost i tvorbu autorovu přiléhavěji než způsob zpracování.

Regály, ač svými kořeny sahaly hluboko do středověku, staly se znovu v 16. stol. předmětem zájmu soudobé politiky i právní vědy,[14]) jak to vyplývalo z opakujících se zápasů mezi panovnickou a stavovskou mocí. Ještě jednou se dostaly do středu pozornosti na konci 17. stol. v souvislosti s novou orientací státní hospodářské politiky. To je také doba, kdy vzniká Turbova práce. Má tedy aktuální motivaci a svědčí jistě i o autorově citlivém smyslu pro potřeby jeho současnosti.[15]) Proto není také asi náhodné, že zhruba v téže době navazuje turbovská rodina

[13]) „Regalia maiestatis in duas classes maiorum et minorum divisa" z r. 1697 (obhajovali ji Leopold a Vilém Krakovští z Kolovrat); o regálech před ním disertaci napsal již Schambogen — Klabouch, l. c., 67.

[14]) O regálech psali od středověku nejvíce autoři zabývající se lenním právem (např. Andrae de Isernia či Matheus de Afflictis); samostatnou regalistickou větev této literatury představují zejm. Friedrich Pruckmann (1587), Heinrich Bocerus (1599) a Regnerus Sixtinus (1617).

[15]) Prokazuje to další jeho disertace „Iura fiscalia in duas partes divisa", kterou hájil F. J. Campion, snad příbuzný Hellfeuerů.

úzké vztahy s představiteli právě těch kruhů, které u nás nové hospodářskopolitické směry nejvíce rozšiřovaly.

Osobnost profesora Turby je však možno přiblížit dnešnímu pohledu ještě jinak. Hodí se k tomu — trochu překvapivě — událost, od jaké to zpravidla neočekáváme. K poctám, kterými byl vyznamenán, náležela v r. 1701 — tedy krátce před smrtí, která jej postihla 1. ledna 1704 — nobilitace. Učinila z něho šlechtice a nadto jej vynesla hned k druhému stupni tehdejší aristokratické hierarchie — mezi rytíře. Byl to v jistém smyslu nezbytný závěr jeho úspěšného života. Turbovo povýšení je však zajímavé ještě jinak; tím, jak je zdůvodněno. Za hlavní přednost nového rytíře se považuje úspěšná a náročná výuka na vysoké škole; přisuzují se mu však i jiné zásluhy: dovedl prý osvědčit občanskou statečnost, když energicky a konciliantně zasáhl při studentských bouřích.[16]) Nepochybně se tu naráží na skutečné události.[17]) Proto také Turbův šlechtický diplom nemá ono mlhavě stereotypní znění, jaké bývá obvyklé u podobných písemností. Jeho obsah vrhá tedy jisté světlo na univerzitní život v Praze v druhé polovině 17. stol. Podceňovat nelze ani ostatní důvody uváděné dokonce na prvém místě. Lze-li právnickou, a zvláště akademickou činnost považovat za něco, co má být odměněno společenským povýšením, pak to nápadně připomíná stanoviska, se kterými se setkáváme od středověku v obecnoprávní literatuře a která dovozují, že doktorát práv má stejnou platnost jako příslušnost k nižší šlechtě.

Postavení právnické inteligence a jeho dobové zhodnocení dokládá ještě jedna maličkost. Je to záležitost tentokráte heraldická a souvisí tedy s tím, o čem byla právě řeč. Znak, který novopečený rytíř dostal, byl jakýmsi rébusem. V jeho štítu vyrůstal z dolní zlaté třetiny růžového znakového pole ozbrojenec, který třímal ve zdvižené pravici latinskou číslici X a levicí se opíral o malý modrý štítek, na kterém byla opět latinská cifra V; dohromady — XV, což v naukovém aparátu justiniánských Digest mělo být označení pro místo, z něhož bylo možno konstruovat latinský pojem „turba". Byla to tedy narážka na příjmení obdařeného

[16]) SÚA, Desky zemské větší, č. 558, H 10 a n.: diplom Leopolda I. ze 14. 4. 1701 povyšoval Turbu „in den Ritterstand besagten Unsers Erbkönigreichs Böheimb und dessen incorporirten Landen"; do desek byl zapsán až 9. 12. 1720 jako příprava prezentace do sněmu. V zdůvodnění nobilitace uváděl poměrně podrobně akademické přednášky, které Turba na fakultě konal; jinak se tu výslovně pravilo: „worbey er auch in verschiedenen zwischen der alldortigen Soldatesca, Studenten und Judenschaft entstandenen offentlichen Tumultibus sich öffters mit Leib— und Lebensgefahr ins mittel geschlagen und selbte amore tranquilitatis publicae mit zuthuun Unserer Königl. Stadthaubtleuths beyzulegen geholffen ..."; na to naráželo patrně i heslo, které Turbové později připojovali ke svému znaku: „Index concordiae — vindex discordiae".

[17]) I. Raková, Bouře studentů pražské univerzity ve druhé polovině 17. století, HUCP 21/2, 7 a n., zvl. 16.

a zároveň jakási hádanka, neboť příslušný titul Digest ani kniha — D 47, 14 — uvedeny nebyly, takže k porozumění znaku bylo třeba právnické erudice.[18]) Jen ten, kdo ví, co pro dobu, v níž žil profesor Turba, znamenala feudální symbolika, nebude v této podrobnosti vidět malicherný detail, nýbrž naopak významné, trvalé ocenění intelektuálních kvalit právnické inteligence odpovídající dobové barokní estetice.

Zakladatelská generace turbovské rodiny mohla být tedy spokojena s tím, čeho dosáhla. Nevyčerpala však zdaleka všechny možnosti. Ty zůstaly vyhrazeny následující. Její hlavní představitel, Jan František Turba,[19]) nebyl jen synem svého otce. Byl silnou osobností, která dovedla činorodě využívat všech příležitostí, jež mu nabízela životní dráha jeho předků, aby nedávno získané otcovo rytířství proměnil v to, k čemu ho opravňovalo. Jinak řečeno, aby pronikl do řad skutečné byrokratické elity. Usiloval však ještě o víc: o to, kam vždy směřovaly ambice všech jemu podobných, tedy o to, aby se vyrovnal tradiční rodové šlechtě. Ani cesta k tomuto cíli nebyla jednoduchá, v mnohém složitější než úřednická kariéra sama. Obtíž spočívala v tom, že úřednická místa v zeměpanské správě k tomu nestačila. Bylo třeba hledat tam, kde byrokratické postavení splývalo se stále přežívající stavovskou samosprávou. Získané vzdělání — i on byl doktorem práv[20]) — zajistilo Janu Františkovi Turbovi postavení rady apelačního soudu, tedy místo významné, kde se také právnická inteligence dostávala do styku se starou rodovou šlechtou, kde však obě tyto složky byly od sebe výrazně odděleny. Nevíme, zda cílevědomá volba či jen souhra náhod jej nakonec přivedly tam, kde tomu bylo jinak, kde se totiž úřední a stavovské funkce jaksi stále ještě doplňovaly. Tímto článkem tehdejšího státního ústrojí byl deskový úřad,[21]) který měl starou úřednickou tradici, násobenou dalšími vlnami byrokratizace po Bílé hoře a kde — a to bylo nejdůležitější — se příslušníci úřednické šlechty mohli povznést stejně jako potomci starých rodů do sboru men-

[18]) Desky zemské větší, č. 558, H 10: „ . . . Beede ader diese Numeri oder Zahlen, secundum Doctorum opinionem ad L. 3 ff de Abigeis Turbam constituiren . . .“; není vyloučeno, že smysl turbovského znaku měl být podle původního návrhu jiný: mohly by na to ukazovat dva náčrtky zachované u Wunschwitze; v obou přichází znamení připomínající velké písmeno „X“ a jeden z nich je sebevědomě označen jako „väterliches Wappen“. Je jasné, že příjmení Turba, které je jakýmsi homonymem stejného latinského slova k podobným hříčkám inspirovalo. Ukazuje to i zmíněná již pohřební řeč, která je v tomto ohledu výborným příkladem dobové oslavné rétoriky.

[19]) Narodil se v Praze 18. 12. 1685 a zemřel ve Vídni 27. 3. 1760.

[20]) Doktorát získal u otcova kolegy Jana Ignáce Wolwerta z Neffe obhajobou disertace „Interesse iuridico-politicum“ (je ve Strahovské knihovně) v r. 1709.

[21]) Hlavní funkcionáři deskového úřadu byli následující: místokomorník, místosudí, místopísař, úředník králové, úředník podkomořský, menší písař u desk; v 18. stol. byl úřad natolik byrokratizován, že postup ve funkcích byl více méně pragmatický. Smíšení rodové šlechty s úřednickou dobře ukazují svatováclavské kalendáře („Neuer Prager Tytular und Logiaments—Calender zu Ehren des S. Wenceslai . . .“).

ších zemských úředníků, tedy mezi funkcionáře, které bylo lze považovat stále více za reprezentanty stavů než zeměpanské byrokracie. Po čase se skutečně setkáváme s Janem Františkem Turbou jako se zemským místopísařem.[22])

Jeho ctižádost v domácím měřítku mohla být jistě uspokojena, jeho úsilí budovat dále úřednickou karieru však ne. K tomu bylo třeba tyto hranice překročit. Ani tady nebyl Jan František neúspěšným. Zřejmě díky svému sňatku[23]) se dostal do české dvorské kanceláře, z počátku sice jen jako titulární dvorský rada, záhy však ve Vídni přece jen zakotvil. Získal si tu plnou důvěru, jak o tom svědčí významná epizoda v prvých letech vlády Marie Terezie i jeho pozdější činnost.[24])

Právě toto střídání, které prozrazuje snahu pojistit si vliv jak v domácím, tak vídeňském dvorském prostředí, je možno považovat za příznačný a současně typický rys jeho životní dráhy. Určitá dvojznačnost, která tuto snahu motivovala, odrážela nejen objektivní vývoj, začleňující české země do dynastického celku habsburského soustátí, nýbrž ještě něco jiného; trvající kolísavost společenského i mocenského postavení vrstvy, ke které tento příslušník druhé generace turbovské rodiny náležel a která vždy znovu stavěla tyto úřednické šlechtice před volbu, zda

[22]) Wunschwitzova sbírka: „dein Minor Regni Bohemiae Scriba“; zpráva z „Pragerische Zeitungen“ z 16. 7. 1726 (č. 57) ho (česky a poněkud nepřesně) označuje jako „při královských deskách zemských menšího písaře v království Českém“; kromě toho byl přísedícím dvorského a komorního soudu.

[23]) Oženil se 8. 2. 1715 s Helenou Veronikou, dcerou Jana Wolfganga v. Ebelin auf Friedberg (patrně spolužák prof. Turby ze studií na fakultě — Klabouch, l. c., 63), který byl radou a tajným referendářem čes. dv. kanceláře. Přes starobyle a feudálně znějící jméno to byl nobilitovaný byrokrat pocházející ze Saska (jeho děd Jiří Ebelin byl „cousul Eislebensis et Serenissimi Electoris Saxoniae Consiliarius nec non ejusdem per Thuringium architectus“) a oženivší se v Čechách s Klárou Zuzanou, dcerou Kryštofa Antonína Bergmanna z Lindenbergu, kutnohorského rychtáře a vlastníka Nové Lhoty; její matka Anna Rosalie byla opět dcerou čáslavského primase a mýtného Šimona Janovky.

[24]) U Wunschwitze vystupuje ještě jako designovaný rada. Jak velké důvěře se těšil, ukazuje jeho činnost na počátku čtyřicátých let. Zprvu se s ním, jak se zdá, sice počítalo ve dvorské kanceláři, která byla vytvořena bavorskou stranou. V r. 1742 je však již s jinými stoupenci Marie Terezie (jako byli např. hr. Filip Josef Kinský, hr. Rudolf Josef Kořenský, hr. Adam Filip Losy) při jednání o zřízení dvorské zplnomocněné komise. V r. 1743 prováděl dokonce revizi spisů této komise v souvislosti se zamýšleným potrestáním přívrženců bavorského Karla Alberta; srv. k tomu: M. Lišková, Mimořádný trestní soud po bavorské okupaci Čech (Judicium delegatum 1743—1744), Sborník archivních prací VI., 1956, 99 a n., zvl. 41, 47, 55. Podle J. Svátka, Dějiny panování císařovny Marie Terezie, I., Praha 1897, 161 vypracoval prý Turba pamětní spis, kde líčil oba dřívější stavovské odboje proti Ferdinandovi I. a II. a navrhoval podobný postup proti tehdejším provinilcům. — Po zrušení dvorské kanceláře přešel jako rada k nejvyššímu soudu ve Vídni, kde se horlivě účastnil rozmanitých legislativních a kodifikačních akcí; zvl. se podílel na přípravách trestní kodifikace: rovněž se účastnil porad o zavedení zemských desk podle českého vzoru do Dolních Rakous. Marie Terezie si jeho práce vážila: vyjádřila se prý, že „starý Turba“ byl opravdu pilným pracovníkem. Byl také odměněn maximálním ročním platem 6 000 zl. — k tomu: F. v. Maasburg, Geschichte der Obersten Justizstelle in Wien, Prag 1879, 98, 55 v pozn. a 299.

upevňovat to, co dosáhli doma, či postupovat v neznámém prostředí vídeňské dvorské centrály. Jejich odborná kvalifikace, stejně jako osobní a rodinná spojení jim tuto volbu mohly možná usnadňovat, na druhé straně úsilí o splynutí s tradiční domácí zemskou šlechtou, které vyžadovalo získání feudálního majetku, podobnou volbu jistě znesnadňovalo tím spíše, že takovýto majetek nemohl být velký a připoutával je tedy daleko více k domovu než vysokou šlechtu.

Je-li turbovská rodina jakimsi ideálně typickým příkladem společenského postavení tehdejší právnické inteligence a úřednické šlechty zároveň, nebudeme zřejmě zklamáni ani tam, kde sledujeme její majetkové vztahy. Snaha feudalizovat svoji pozici vedla v r. 1729 Jana Františka k získání drobného velkostatku Skuhrova u Mělníka.[25]) Zdá se, že v pozadí této akvizice mohla být cílevědomá úvaha. Skuhrov nebyl zemědělským, ale daleko více vinařským podnikem, tedy výnosnou investicí, která slibovala podnikatelsky proměnit vložený kapitál. S tím poněkud kontrastuje očividná snaha učinit ze Skuhrova jakési feudální sídlo. Turbové postavili na skuhrovských vinicích malý zámeček, který dostal podle svých zakladatelů nové jméno — Turbovice.[26]) A nový vinařský feudál se hned vzápětí začíná psát jako pán „na Turbovicích a Skuhrově". Chce tím zřejmě nejen zdvojnásobit zdání svého majetku, nýbrž dodat nedávno získanému rytířství po vzoru starých rodů — ani to, že přitom byla sledována tradice českého jazyka nelze pominout — zdání starobylosti, neboť „rytíř Turba na Turbovicích" znělo lépe než pouhý titul připojený ke jménu.

Majetkové poměry Turbů, zvláště Jana Františka, který byl asi nejsilnější a nejúspěšnější mezi nimi, jsou zajímavé i jinak. Nepočítáme-li domovní majetek v Praze, stačily nahromaděné prostředky jen na skuhrovský statek; na víc Turbové zřejmě neměli. Opojně na ně tedy musilo působit získání dalšího drobného panství, tentokrát ve vzdálených západních Čechách, odkud kdysi vyšli; byla to Kostelní Bříza na Loketsku.

[25]) J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen, II. Bunzlauer Kreis, Prag 1834, 113; starší práce: J. Schaller, Topographie des Königreichs Böhmen, IV. Bunzlauer Kreis, Prag 1789, 198—9 uvádí omylem jeho syna Františka Xavera; Skuhrov náležel předtím městu Mělníku.

[26]) Jméno Turbovice z dnešních místopisných příruček zmizelo; v původním smyslu ho zachycuje ještě Ottův Slovník naučný. Zámeček byl později Lobkovici změněn ve vinný lis s rozsáhlými sklepy a uváděn jen jako nemovitost č. 57. K tomu srv.: Lud. Böhm, Královské věnné město Mělník a okres Mělnický, Mělník 1892, 797; 602: Turbové měli v Mělníce i dům na Chlomku; 263: ve 40. letech byly zámeček i sklepy vyloupeny pruským vojskem; Turbové měli snad již dříve na Mělnicku nějaký majetek — srv. k tomu, co Böhm uvádí k r. 1717 o výslechu tajných nekatolíků shromažďujících se na vinicích. Obraz technického interiéru Turbovic má Bedř. Marjanko, Malebný průvodce po Mělníce a okolí, Mělník 1906, 25. Bez zajímavosti není ani skutečnost, že v blízkém okolí si podobnou rezidenci vybudovala jiná, sociálním profilem blízká rodina Gemrichů z Neuberka.

Podobný pocit mohla jen zvyšovat okolnost, že Kostelní Bříza byla získána bez hmotných obětí tím, že se Jan František stal testamentárním dědicem dosavadního vlastníka Julia Erdmana Groppa z Groppau, ač nebyl jeho příbuzným a nebyl tedy — jak si zaznamenal současník — ani jeho „agnátem ani kognátem".[27]) Co oba tyto muže spojovalo — starce, jemuž v útlém věku zemřely všechny děti a jenž nebyl nadto bez příbuzných,[28]) a úspěšného úředního hodnostáře — lze těžko říci. Ponecháme-li stranou romantické domněnky, zůstává jedno jasným: životní úspěch příslušníků úřednické šlechty byl vždy závislý na proměnlivých, subjektivních a často nahodilých veličinách, nevyjímaje ani majetkovou oblast.

Místopisař a pozdější rada české dvorské kanceláře nebyl však jediným reprezentantem druhé generace turbovské rodiny.[29]) Vitalitu rodu prokázal další její člen, shodou okolností stejného jména jako jeho rytířský bratranec, tedy rovněž Jan František, syn dalšího z bratří zakladatelské generace, Martina Turby, který však na rozdíl od svých sourozenců zůstal v rodném Milhostově. Podobně jako kdysi jeho předkové vydal se i tento poddanský synek hledat svoje štěstí do Prahy a pokoušel se o ně na právnické fakultě, kde mu strýcův vliv jistě studium usnadnil, ač doktorátu nedosáhl nebo o něj neusiloval. Po strýci však zdědil jeho praktická právnická povolání, neboť vedle toho, že byl zemským advokátem, byl rovněž přísedícím konsistoriálního soudu. To mu patrně stačilo, zvláště proto, že uzavřel výhodný sňatek s dcerou malostranského královského rychtáře Marií Annou Vindišovou z Aschenfeldu. Když pak zemřel bez potomků, prokazovala jeho vdova okázale přízeň jezuitům, rozcházejíc se v tom snad s turbovskou tradicí.

Obraz druhé, budovatelsky tak úspěšné generace turbovského rodu by byl neúplný, kdybychom ponechali stranou sňatky turbovských dcer. Mladší z nich Marie Anna si vzala apelačního radu JUDr. Františka Henneta, člena vlivné i později významné rodiny. Provdala se tedy dobře, snad i proto, že v době sňatku nebyla již žádnou dívenkou. Svatbu slavila nikoliv v Praze, nýbrž na Mělnicku, kde turbovská rodina mohla vystupovat jako skuteční feudální páni.[30])

[27]) O Groppech srv. u Wundschwitze; byla to rodina rovněž měšťanského původu, její předkové náleželi k patricijské vrstvě německého Schweinfurtu. Groppové se podíleli již dříve na hutní výrobě na dnešním Sokolovsku; zvláště jim patřily železné hamry v okolí Rotavy a Šindelové.

[28]) Tamtéž, Gropp měl tři sestry, které měly četné potomstvo, jež, jak se zdá, žilo v Čechách.

[29]) Všechny níže uvedené údaje lze nalézt v obou citovaných genealogických sbírkách.

[30]) Marii Anně v době sňatku bylo již 29 let. Svatba se uskutečnila 7. 11. 1730 v Záboří u Mělníka.

Stejně významné bylo i manželství druhé, starší Veroniky. Za manžela pojala Jana Kristiána Antoniho z Adlersfeldu, tehdy přísedícího merkantilního kolegia, jenž na počátku 18. stol. náležel v Čechách k těm, kdo tu usilovali o prosazení nových směrů v hospodářské politice. Jeho rukama prošla většina návrhů na rozvoj směnečného styku a Jan Kristián k nim přispěl tvůrčím způsobem jako autor legislativních předloh směnečných řádů. Předpoklady pro to si přinášel již z domova, neboť jeho matka pocházela z velmi významné vratislavské patricijské rodiny Schreyvogelů, usazené v té době již v Praze a měnící se tu rovněž v typickou úřednickou šlechtu.[31]) Obě sestry se původní rodině asi příliš neodcizily. Hennetové byli později poručníky turbovských dětí a paní Antoniová žila bezpochyby i dále v blízkém sousedství na Malé Straně. Zdá se, že tady je třeba hledat svazky, které i později přiváděly potomstvo jejího bratra do styku s těmi, kdož se orientovali na nové hospodářskopolitické proudy.

Strmá křivka vyznačující prvé dvě generace rodu se na úrovni třetí zklidňuje. Znovu se ke slovu dostává sourozenecké seskupení, tentokráte dvojice bratří Jana Václava a Františka Xavera.[32]) Jejich postavení se zdá být trvale zajištěno, jejich životní dráha však přes vnější lesk již tak okázale nevyúsťuje. Oba si dělí mezi sebe zděděný majetek. Jan Václav se mění v typického venkovského šlechtice, který hospodaří na Kostelní Bříze a jako krajský hejtman — nejdříve snad v Žatecku, později však zcela jistě na Loketsku — náleží k předním místním činitelům. Jeho náběh založit venkovskou feudální větev rodu však rychle končí. Umírá bez mužských dědiců a majetek, který kdysi tak šťastně získal jeho otec, přechází po druhém sňatku vdovy do rodiny jejího manžela.[33])

František Xaver je úspěšnější a snad i průbojnější. Ani jeho život není však prost dekadentních rysů, které tak často doprovázejí právě třetí generaci úspěšných rodů, předznamenávajíce jejich konečný úpadek.

[31]) Srv. práci „Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního", Praha 1958 od autora tohoto článku; jinak biografické podrobnosti přináší opět Wundschwitzova sbírka, kde lecos zajímavého i o Schreyvogelech. Známá podobizna paní Schreyvoglové od Jana Kupeckého asi z r. 1716 náleží nejen ke zralým projevům jeho umění, nýbrž ukazuje dobře i životní představy těchto vrstev — k tomu: J. Neumann, Průvodce Obrazárnou pražského hradu, Praha 1965, 58.

[32]) Jan Václav se narodil 30. 11. 1717 a zemřel 14. 1. 1772; životní data Františka Xavera jsou následující: nar. 19. 1. 1719, zemřel 16. 6. 1781.

[33]) K životním osudům Jana Václava: Sommer, l. c., XV. Elbogner Kreis, Prag 1847, 290, Schaller, l. c., 2, Elbogner Kreis, Prag 1785. Kostelní Břízu, dř. Kirchenbirg, Turbové vlastnili od r. 1732. Jan Václav v l. 1764/5 přikoupil ještě sousední Arnoltov, dř. Arnetzgrünn; k jeho majetku náležel i drobný Reichenbach. Jan Václav se oženil se skutečnou šlechtičnou starého rodu — Marií Annou Rodovskou z Hustiřan. Ta se po jeho smrti znovu provdala za Karla Lebrechta v. Spiegel a Kostelní Břízu odkoupila od své dcery z prvého manželství Klarissy, mezi tím rovněž již provdané za sv. p. Lamotha. Kostelní Bříza se tak dostala do rodiny Spieglů a jejich dědiců Hennebergů. Epitaf z náhrobku Jana Václava uvádí Schaller.

Ukazuje to jeho úřední kariéra; je zdánlivě skvělá, není však než opakováním kariéry otcovy, a to ještě ne v plném rozměru, nýbrž jen v dimenzích odpovídajících domácímu prostředí. František Xaver tu sice dosahuje více, neboť mezi menšími úředníky se dostává až k funkci místosudího a místokomorníka. Co však chybí, je ona úspěšná vídeňská koncovka, skutečnost, která prozrazuje, že Turbům se nepodařilo trvale proniknout ke špičce tereziánské byrokracie.[34])

Něco podobného platí i o jeho majetkových poměrech. Zděděné statky dokonce rozmnožil, neboť k nim získal — rovněž na Mělnicku — starobylý Cítov.[35]) Úporná snaha vyrovnat se rodové šlechtě a splynout s ní, která se tak často ozývá z toho, co Turbové podnikali, vyžaduje v této době ještě jedno — vnější reprezentaci. U úřednické šlechty to mohl být požadavek značně problematický, zejména pro hmotnou nákladnost, neboť reprezentační nároky znamenaly téměř vždy stavbu okázalých zámeckých či palácových sídel. Vysokému životnímu stylu se Turbové — jak se zdá — nesnažili uniknout, spíše jej asi původně chtěli spojit s jistou umírněností. Svědčí pro to stavba Turbovic, méně pak již stavba nového zámku v Kostelní Bříze.[36]) Když se pak František Xaver rozhodl vybudovat svoji pražskou rezidenci, tyto skrupule patrně již dávno opustil. Vděčíme mu tak za jeden z pěkných malostranských paláců.[37]) Jeho stavba však, nevyčerpala-li jej, pak jistě napjala rodinný rozpočet, což na

[34]) Jeho úřední kariéru, zvl. postup v hodnostech u deskového úřadu je možno dobře sledovat v titulárních kalendářích; kromě toho byl — podobně jako jeho otec — i přísedícím dvorského a komorního soudu, nadto pak ještě assessorem „Fundations— und Censurierungs-Commission". Svým předkům se podobal i sňatkem, který uzavřel s Marií Adelheidou z Textoru. Její rodina náležela rovněž úřednické šlechtě. František Hynek z Textoru byl v polovině 18. stol. radou české reprezentace a komory a mimo jiné členem komerčního konsessu. Textorové byli interesováni i v manufakturním podnikání: Marie Zuzana Textorová vyráběla barchet a bombasin — k tomu nejnověji — zčásti podle starších výzkumů J. Janáčka — Zd. Míka, Počátky průmyslové výroby v Praze, Pražský sborník historický XII., 1980, 85 a n.

[35]) Cítov byl získán v l. 1770/2 — Böhm, l. c., 773, kde ale omylem řeč o Janu Františkovi; správný je údaj na str. 497/9.

[36]) Zámek dosud stojí nepochybně v původní podobě. Svou dispozicí dobře ukazuje, kam sahaly možnosti stavebníků. Má kromě toho zajímavou novodobou historii: podle neověřené tradice se v něm konala schůzka, na které bylo rozhodnuto o atentátu na Hitlera; — Al. Gross, Fr. Korb, Old. Pálenníček, Svat. Matyáš, Kulturní památky Sokolovska, Sokolovská Jiskra, XXI., 1972, č. 41 z 11. 10.

[37]) František Xaver bydlil nejdříve v Karmelitské ulici v Textorském domě — čp. 356, nové: 383 —, který zdědila jeho manželka po svém otci, k tomu: Schaller, Beschreibung der königl. Haupt— und Residenzstadt Prag, II., Prag 1793, 258. — O Turbovském paláci na nynějším Maltézském náměstí — čp. 477 — Em. Poche — P. Preiss, Pražské paláce, Praha 1973, 93; omylem je označovat stavbu jako „palác hrabat Turbů"; že zmíněný titul Turbům nenáležel, je zbytečné dodávat, stejně jako nebyli ani svobodnými pány, jak mylně Františka Xavera jmenuje Böhm, l. c.; místo pro stavbu bylo získáno jako spáleniště domu „U tří stříbrných hvězd" po turbovských příbuzných Adlersfeldech, kteří jej byli nuceni prodat v dražbě r. 1759 kovářce Anně Hafnerové, od níž jej koupil 1762 František Xaver: k tomu: Archiv hl. města Prahy, Pozůstalost Cyrila Merhouta. — Františkovi Xaverovi náležel v Karmelitské ul. i dům čp. 354/366, který koupil od Schreyvoglů — Schaller, tamtéž, 257.

prahu období, které pro drobné velkostatky neslibovalo stabilní prosperitu, bylo jistě považlivé. K tomu ještě přispěla okolnost, že František Xaver se ani tím nespokojil. V pražském místopise dodnes existující usedlost Turbová je dalším dokladem velkorysosti tohoto posledního významného člena rodu.[38])

Co následuje, není již příliš zajímavé. Po smrti Františka Xavera jeho potomstvo upadá.[39]) Ani tento sestup však nepostrádá některé příznačné a typické rysy včetně toho, že další generace se jej snaží zastavit tím, co obvykle potomkům úřednické šlechty zbývalo jako jediné východisko — službou ve vojsku na důstojnických místech.[40]) Je to však jen relativní zpomalení.[41])

Dvě tři generace rodiny rektora pražské univerzity Jana Jindřicha Turby přinášejí v životopisných datech svých příslušníků jistě mnoho zajímavého. Nabízejí však ještě něco jiného, co není na prvý pohled tak jasné a co nutí k úvahám. V době, kdy šli nahoru, sledovali Turbové dvojí, jinak zcela samozřejmou linii: vedle úřední kariéry to bylo majetkové zajištění. Význam obojího nebyl ovšem stálý. Majetek mohl znamenat trvalou feudalizaci rodiny jen tehdy, byl-li doprovázen stejně trvalým splynutím s tradiční feudální společností. A tady se dostavil prvý náznak pozdějšího neúspěchu, jak to ukazují sňatky, jimiž Turbové vlastně nikdy nevybočili z kruhů osob sobě podobných. Ani úřední postavení jim však nedávalo trvalou záruku, že se udrží na výsluní společenské moci. Příčinou konečného selhání byla zřejmě i v tomto směru okolnost, že se nedovedli vyrovnat s centralistickými změnami, které v tereziánské době probíhaly ve státním aparátě a nedovedli — přes dočasné a pronikavé úspěchy — trvale zakotvit v řadách tereziánské a později josefinské byrokracie. Jak se zdá, značný podíl na tom měla právě jejich snaha vyrovnat se tradiční domácí drobné šlechtě, která je přiváděla nejen zpět do Čech, nýbrž která je také spojovala více s institucemi polostavovský-

[38]) L. Fialová, Vznik a dnešní stav pražských příměstských usedlostí, AUC, Geographica 2, 1973, 67.

[39]) V r. 1782 je prodán Cítov — Schaller, Topographie, I., Rakonitzer Kreis, Prag 1785, 211; r. 1796 kupují Skuhrov Lobkovicové — Böhm, l. c., 773; r. 1797 pozbývají turbovští dědicové i malostranský palác — Pozůstalost C. Merhouta; malou náplastí na tyto ztráty je v r. 1794 koupě domu ve Vodičkově ul. — Schaller, Beschreibung, IV., 336.

[40]) Platí to o dvou synech Františka Xavera, z nichž druhý zemřel již v r. 1826 jako major v italské Cremoně. Jakýmsi posledním záblekem staré slávy byly ještě dvě drobnosti: jeden z bratří, snad prvý, byl při korunovaci Františka II. v r. 1792 pasován na svatováclavského rytíře — srv. V. Řezníček, Svatováclavští rytíři, Časopis Muzea král. Českého, LXIX., 1895, 132 — a sestra obou, Marie Anna, se provdala za Maxmiliána hr. Klebelsberga.

[41]) Když v r. 1831 zemřel i Jan Josef Turba pokračoval úpadek. V další generaci je jeden z Turbů výběrčím mýta a nápojové daně, v následující jiný jako vysloužilý kaprál školníkem a konečně symbolicky opět jiný (bratr mýtného) premonstrátem — k tomu Dobřenského sbírka.

mi než zeměpanskými. Obecná platnost jejich příkladu tedy spočívá nejspíše v tom, že byli z posledních představitelů jakési české — samozřejmě v teritoriálním, nikoli jazykovém smyslu — úřednické šlechty.

VALENTIN URFUS

Rektor der Prager Universität Johann Heinrich Turba und seine Familie
(Zur Stellung der Juristen und des Amtsadels in Böhmen im Zeitalter nach der Schlacht am Weissen Berge)

ZUSAMMENFASSUNG

Johann Heinrich Turba, Professor der juridischen Fakultät, ist zweimal Rektor der Prager Universität geworden (in d. Jahren 1696—1697 und 1700—1702). Sein Fach-Profil charakterisiert ihn als eine interessante Persönlichkeit, die mit einem guten Verständnis für die Bedürfnisse der damaligen Zeit nach Prag (die Prager Universität bildete vor 1620 eigentlich nur die philosophische Fakultät) die gemeinrechtliche Wissenschaft einführen half. Für noch interessanter kann aber die Tatsache gelten, dass Professor Turba, obwohl er selbst einer untertänigen Herkunft gewesen war, eine einflussreiche Familie des Amtsadels gründete. Der Lebenslauf der zwei folgenden Generationen dieser Familie bietet ein eindruckvolles Bildnis der gesellschaftlichen Stellung solcher Schicht in Böhmen des 18. Jahrhunderts. Besonders das Schicksal der einzelnen Familienmitglieder widerspiegelt ein soziologisch treues Bild über die Unfähigkeit dieser „neuen Leute" sich trotz der hohen Amtswürden in die Kreise des traditionellen Blutadels einzugliedern; gerade dieses Ergebnis ausführlich festzustellen, ist das eigentliche Ziel des resümierten Artikels.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1984 Tomus XXIV — Fasc. 2 Pag. 55—68

JAROSLAV VÁVRA

ZAPOMENUTÁ DOKTORSKÁ DISERTACE O JAROSLAVU HAŠKOVI*

(Ke vztahům mezi posluchači a profesory Karlovy univerzity za fašistického ohrožení ČSR)

Studentskému pokrokovému hnutí v meziválečném období byla již věnována značná pozornost jak v odborné tak memoárové literatuře.[1]) Hlavní důraz byl kladen na místo, jež si vysokoškolské studentské hnutí získalo v boji proti společenské reakci ve 20. létech a proti nástupu fašismu v létech třicátých, ať už bylo výsledkem činnosti Komunistické studentské frakce nebo, od r. 1932, Jednoty pokrokových a nemajetných studentů (JPNS) a publicistické i literární činnosti tvůrčích osobností hnutí. Stranou, nebo jen na okraji zájmu zůstávaly dvě závažné, s veřejnou činností levě orientované studentské generace onoho období úzce spjaté otázky. Mám na mysli vědeckou průpravu účastníků hnutí a její první výsledky, a otázku jak tato příprava souvisela s jejich společenskou aktivitou. S tím bezprostředně souvisí otázka, v jakém vztahu byla tato dvojí činnost k dílu, vlivu a vedení vysokoškolských učitelů. V našem příspěvku se soustředíme na situaci, jak se vyvíjela v oblasti společenských věd.

V podmínkách zápasu s politickou reakcí a boje proti fašizujícím tendencím ve veřejném životě vůbec a na vysokých školách zvlášť se v meziválečném období formovaly dvě generace mladých vědeckých pracovníků. Ti, kdo opouštěli posluchárny společenskovědních fakult během dvacátých let a postavili se na levici ve svém vědeckém usilování a do opozice vůči tradiční a namnoze stagnující náplni a metodám vědecké práce nejednou pod vlivem a působením osobností typu Zdeňka Nejedlého, F. X. Šaldy, Em. Rádla, K. Krofty aj., měli ještě možnost plně nebo

*) **Lubomír Nondek:** Stavba děje a charakter hrdiny v satirickém románu. (Příspěvek k literárnímu zařadění Jaroslava Haška.) Praha, Univerzita Karlova, 1938. Uložena v AUK.

[1]) Z novějších prací odborných je to zejména Ivana Tesára: KSČ a studentstvo v předmnichovské republice. Praha, SPN 1980, (319 stran, s četnými odkazy na další literaturu); z memoárových prací je to především sborník Za lepší svět, Praha, Univerzita Karlova, 1963, a sborník Studentská kolonie na Letné k 60. výročí založení. Praha, Univerzita Karlova, 1982.

aspoň zčásti volně se rozvíjet a předkládat výsledky své vědecké, kriticky publicistické a jiné práce veřejnosti. Jen jako příklad možno uvést celé dílo Julia Fučíka vrcholící v oblasti prací literárně vědných literárními studiemi z konce třicátých let (studie Božena Němcová bojující, 1940), první práce Ludvíka Svobody (průkopnický překlad Leninova Materialismu a empiriokriticismu, 1932, a studií Filozofie v SSSR, 1936), monografii V. Čejchana Bakunin v Čechách (1928), práce Kurta Konrada (Španělské revoluce, 1936, a řadu jeho časopiseckých statí o husitské revoluci) nebo konečně práce členů Historické skupiny V. Husy, V. Čejchana, Jar. Charváta (ve sborníku Dějiny a přítomnost, 1936—1937).[2])

Generace, která opouštěla vysoké školy během třicátých let, měla situaci těžší. Prvorepublikánský režim stran pravice a sociální demokracie stupňoval politický i sociální tlak vůči progresívním silám a společenské vyhlídky inteligence byly stále nejistější. Nezaměstnanost či quasizaměstnanost (podle tzv. aspirantského nařízení) začala postihovat i ji. Na vysokých školách vřelo, vřelo i ve studentských kolejích, kde byla oklešťována samospráva (s výjimkou Studentské koleje na Letné) nebo nebyla přiznávána vůbec (v jugoslávské koleji krále Alexandra). Stále větší počet studentů byl vtahován do politických zápasů dne, jež fašizující se strany zanášely do studentského prostředí a hnutí, aby je znacionalizovaly, tzv. insigniádou a jinými akcemi. Na obranu i do protiútoku se formovala Jednota pokrokových a nemajetných studentů, byly sváděny ostré zápasy o ovládnutí fakultních spolků a pokrokové studentské hnutí hledalo a nalézalo spojence, ale také protivníky, v prostředí vysokoškolských učitelů.[3])

To vše se promítalo i do průběhu a zaměření vysokoškolského studia. Na jedné straně nesla sebou přímá účast v politických a sociálních zápasech (činnost ve funkcích fakultních výborů, kolejních samospráv, v organizování akcí JPNS, demonstrací proti antisociálním opatřením vlády, zpátečnickým tendencím v kulturní a školské politice) opožďování ve vlastním univerzitním studiu, na druhé straně se projevovala ve volbě témat a metod zpracování seminárních a disertačních prací. V této oblasti byla hledána opora a pomoc u vysokoškolských učitelů,

[2]) K pronikání marxismu do české filozofie a vědecké práce vůbec srv. Slavomír Strohs: Marxisticko-leninská filosofie v Československu mezi dvěma světovými válkami. Praha, SNPL 1962; pro užší oblast dějepisectví v. Jaroslav Vávra: Ke genezi a místu Historické skupiny. In: Studie z obecných dějin. Sborník k sedmdesátým narozeninám prof. dr. Jaroslava Charváta. Praha, Univerzita Karlova 1975, 55—61; Václav Čejchan: Vzpomínky na Historickou skupinu, tamtéž, 49—54; Josef Petráň: Historická skupina. (Komentář k vzpomínkám jejích členů.), tamtéž, 11—48.

[3]) Srv. Gustav Hudec: O pokrokových profesorech. Sborník Za lepší svět, Praha, Univerzita Karlova 1965, 145—149; týž: Domin a SPF, tamtéž 111—116.

v některých oborech se dály i pokusy o vlastní, svépomocná seskupení, diskusní kroužky a neformální organizace pro politické, světonázorové školení a osvojování nových badatelských metod. Jak se nakonec ukázalo, šlo tu zároveň o závod s časem.

Mladí adepti vědy nemínili ovšem psát do zásuvek, pro ně bylo samozřejmou věcí vyslovovat se nejen k palčivým otázkám dne, ale i k aktuální problematice svého oboru. Stávalo se však, že práce prokonzultované s učiteli, prodiskutované v seminářích, předložené a schválené jako doktorské práce disertační nevešly v širší známost, nemohly být publikovány — zaskočila je, a často i jejich autory, mnichovská katastrofa a nacistická okupace. Známý je osud velkých prací Kurta Konrada.[4]) Podobných osudů — habent sua fata libelli — bylo víc. Rukopis doktorské disertace Oldřicha Říhy, připravované v semináři prof. B. Mendla, vzal za své po autorově zatčení gestapem (1942) a jen dík šťastnému nálezu jiného zpracování rukopisu, na nějž autor sám zapomněl, mohla být, bezmála po čtyřiceti létech, vydána.[5]) Některým pracím aktivních členů pokrokového studentského hnutí nebylo však vůbec dopřáno, aby je jejich autoři mohli dokončit a publikovat. Tak dvě velké, základní práce Kurta Konrada o dějinách revolučních válek mohly být vydány jen dík dochovavší se bohaté pozůstalosti autorově až po osvobození péčí jeho přátel a badatelů navazujících na Konradovo dílo.[6]) Z jiné oblasti je možno uvést práci vzniklou v semináři prof. A. Matějčka, velkou monografii Pavla Kropáčka, činného účastníka pokrokového studentského hnutí třicátých let, monografii o malířství doby husitské, jejíž text, již odevzdaný do tisku a vysázený, přežil svého autora, jenž se rovněž stal obětí nacistické perzekuce.[7]) Na prvý pohled je zde patrný jeden shodný rys všech jmenovaných prací — zájem o problematiku revolucí a to v nejrůznějších aspektech, od nástupu průmyslové revoluce v Čechách až po velké historické převraty společenské a jejich odraz v myšlení a v umělecké tvorbě.[7a])

[4]) Za autorova života vyšly knižně jen jeho Španělské revoluce, Praha 1936; druhé vydání: Praha, Naše vojsko, 1949.

[5]) Oldřich Říha: Počátky českého cukrovarnictví. K vydání připravil Josef Haubelt. Praha, Univerzita Karlova 1976. Ke vzniku a osudům práce srv. Josef Haubelt: Závěrem k monografické studii Oldřicha Říhy, tamtéž, s. 167—178.

[6]) Kurt Konrad: Svoboda a zbraně. Kapitoly z dějin revolučních válek. Z literární pozůstalosti popraveného historika a publicisty. Redigoval Rudolf Beck. Praha, Naše vojsko, 1949; Kurt Konrad: Dějiny husitské revoluce. Připravil Ústav dějin KSČ, redigovali Jan Pachta, Václav Husa, Jaroslav Charvát, Josef Macek, Rostislav Nový (editor), Pavel Reiman. Praha, Ústav dějin KSČ 1964.

[7]) Pavel Kropáček: Malířství doby husitské. Česká desková malba prvé poloviny XV. století. Předmluvu Dr. Pavel Kropáček napsal Antonín Matějček. Praha, Česká akademie věd a umění 1946.

[7a]) Byla např. připravována, v semináři prof. O. Odložilíka, práce o Janu Želivském, jejíž autor, Josef Šmíd, však předčasně zemřel. Srv. nekrolog ve sborníku Dějiny a přítomnost 2, Praha, Družstevní práce 1937, s. 229.

A k této možno snad říci osudové řadě je nutno připojit doktorskou disertaci, jíž je věnováno toto pojednání. Patří sem po mnoha stránkách: svým vznikem, obsahem a zamýšleným posláním, svým vztahem k autorově účasti na studentském protifašistickém hnutí, podílem autorových vysokoškolských učitelů na jejím vzniku a v neposlední řadě i životními osudy autora během druhé světové války. Avšak na rozdíl od prací autorů výše jmenovaných upadla tato práce v celkové zapomenutí.

Její autor *Lubomír Nondek* (1912—1980) se po studiu na reálném gymnaziu ve Frýdku-Místku dal (1932) zapsat na filozofickou fakultu Karlovy univerzity. Ubytoval se v jugoslávské koleji krále Alexandra a velmi záhy se zapojil — připraven styky s dělnickým prostředím a hnutím kraje, z něhož pocházel — do protifašistického studentského hnutí. Stal se členem Kostufry, funkcionářem Spolku posluchačů filozofie a účastnil se založení a práce JPNS. Ani volba studijního oboru nebyla u Nondka náhodná. Zájem o lid, nářečí a folklór kraje, z něhož přicházel, přivedla jej do fonetického semináře profesora Chlumského, kde připravoval práci *Fonetický popis lašského nářečí*. Avšak jedna z politických akcí, jichž se účastnil, měla pro něj a řadu jeho kolegů zlé následky. Na veřejné přednášce prof. Urbánka pořádané spolkem čs. důstojníků v Národním domě na Vinohradech (1934) vyvolali leví studenti bouřlivou debatu proti tvrzení, že politickým odkazem Jana Žižky pro současnost je nastolení vlády silné ruky. Policie uzavřela sál, pozatýkala studenty, kteří zvlášť aktivně v diskusi vystupovali, a šesti z nich, mezi nimi i L. Nondkovi, udělila 14 dnů policejního vězení. Na radu dr. Ivana Sekaniny šli si studenti trest odsedět; odvolání a soudní řízení by bylo mělo za následek trest sice menší, ale následovalo by vyloučení ze studia.[8]) V téže asi době dokončil L. Nondek seminární práci a prof. Chlumský byl s ní tak spokojen, že autorovi navrhl její rozšíření a otištění v Rozpravách České akademie. K tomu však nedošlo, naopak následoval rozchod mladého adepta lingvistiky s renomovaným profesorem. L. Nondek na tuto roztržku, jež znamenala i obrat v jeho dalším odborném zaměření, vzpomínal na sklonku života takto:

„Prof. Chlumský chtěl, ať u něho pracuji dále, že ji (seminárku; J. V.) mohu rozšířit na disertační práci a věnovat se pak fonetice nebo dialektologii. Ustanovil mne tam (ve fonetickém ústavu; J. V.) už jakýmsi neplaceným asistentem. Ale tu začal boj proti fašismu — a starý pán stál na druhé straně fronty, přihlásil se k pravici. (...) Můj profesor měl

[8]) Lubomír Nondek: Mé začátky. Sborník Za lepší svět, Praha, Univerzita Karlova 1963, s. 78—79.

ve své pracovně na skříni fotografii krále Alexandra a mladého Petara. Svůj komunismus jsem před ním musil tajit. Ale to je těžké a jednou takováto věc stejně praskne. Prasklo to ovšem docela nečekaně, na půdě čistě odborné, tj. v diskusi o některých místech mého fonetického popisu. Začali jsme se tuším přít o to, jestli v našem nářečí ve slově tyn (tj. ten) máme ten zvuk chápat jako temné e, nebo jako y. V zápalu diskuse jsem se vytasil s argumentem, že třeba přihlédnout k tomu, čím je ten zvuk v hláskovém systému (daného) nářečí — a to že není už jen věcí klasické fonetiky, na to že může dát odpověď jedině fonologie. Jen jsem to slovo vyslovil, bylo zle. Starý pán se rozčilením rozkašlal, vyšel před dveře, kde měl stát plivátko, a když se vrátil, řekl velmi rezolutně: „U mne se dělá fonetika. Ta celá fonologie je pavěda a já nepřipustím, aby se v mém ústavu propagovaly názory bolševického žida Jakobsona a jemu podobných.“ Neodvážil jsem se odporovat a proto jsem tam přestal chodit. Tím horlivěji jsem studoval práce Pražského lingvistického kroužku.“[9])

K těmto dvěma „faux pas“ (politickému a odbornému) levičáka Nondka se záhy připojilo třetí, které dokresluje jeho profil, činnost a úzké sepětí práce odborné a veřejné. Když v časopise Literaturnaja gazeta objevil ruský překlad arménského lidového eposu o Leninovi, inicioval jeho překlad do češtiny a samostatné vydání s ilustracemi svého přítele Antonína Strnadla.[10]) Výtisky této drobné publikace byly pak kolportovány na prvomájovém průvodu 1936 a jeden exemplář zaslal docent folkloristiky Karlovy univerzity P. Bogatyrev muzeu Říjnové revoluce v Moskvě. Vydání Pověsti o Leninovi sice přímo neuškodilo Nondkovi ve studiích, ale šlo o čin, který jej mohl ohrozit v budoucnu.

Levě orientovaní posluchači filozofie byli zaujati novými badatelskými směry disciplin, jimž se hodlali věnovat. Ty v nejednom případě přicházely ze Sovětského svazu. Tak tomu bylo s tzv. formální metodou studia literárních děl a stylů, která se u nás vyvíjela ve strukturalism, zatímco v sovětské vědě začínaly převažovat zřetele ke společenské determinaci uměleckého díla, jež ostatně nezůstaly cizí ani českému strukturalismu. Sociologická a komparativní metoda začala tehdy pronikat, a to rovněž se zřetelem k vývoji sovětských společenských věd, i do ji-

[9]) Lubomír Nondek, Vzpomínky na třicátá léta, rukopis, s. 36—37. Psáno epistolární formou. Cituji s laskavým svolením adresátky rukopisu Věry Tesařové—Munové, ředitelky střední zdravotnické školy, Ústí nad Labem.

[10]) Pověst o Leninovi. Z arménské lidové poesie. Přeložil Josef Strnadel, dřevoryty vyryl Antonín Strnadel. (Úvod a vysvětlivky napsal) Lubomír Nondek. Graficky upravil a vydal J. F. Müller v Praze 1936; ke vzniku publikace srv. Josef Strnadel: Vytržený list. Sborník Za lepší svět, Praha 1963, s. 401—404; krásnou osobní vzpomínku na národního umělce Antonína Strnadla napsal ve svých Vzpomínkách v souvislosti se vznikem dřevorytů k Pověsti o Leninovi L. Nondek, s. 51—53 rukopisu.

ných disciplin u nás, např. do historiografie, kde byla věnována značná pozornost škole Pokrovského.

Těch, kdo se s nadšením vždy vlastním zvídavému a opozičně vůči stagnujícím názorům nastavenému mládí, hlásili k novým metodám, nebylo mezi posluchači filozofické fakulty mnoho. Mezi těmi, kdo se dali tímto směrem, patřil L. Nondek k nejhouževnatějším. V tomto prostředí se studovala domácí i zahraniční odborná literatura (sovětská, polská, německá, francouzská), navštěvovaly se diskusní přednáškové večery Pražského lingvistického kroužku, přednášky jeho členů na fakultě (prof. Mukařovského, doc. Bogatyreva, prof. Havránka, prof. L. Riegra aj.) a navazovaly se osobní kontakty mezi posluchači a profesory stejné odborné i politické orientace. K tomu byla příležitost nejen v seminářích, ale ještě spíše během kolokvijních a jiných zkoušek. Examinátoři, kteří neměli své pracovny na fakultě (a k nim patřil tehdy např. prof. Mukařovský), zkoušeli ve svém bytě a to byla zvlášť vhodná příležitost k oboustrannému sblížení. Tu bylo možno svěřit se i s osobními nesnázemi a požádat o radu či pomoc. Ale nešlo jen o věci úzce osobní. V případě L. Nondka vzniklo tak nejen nové téma jeho odborné práce, ale i účast na jedné zvlášť významné akci kulturní demokratické fronty v boji proti fašismu. To nejlépe ilustruje jiný úsek Nondkových vzpomínek na třicátá léta:

„A v té situaci, po mém zatčení, věznění a vyhazovu z koleje byl jsem nucen otevřít mu (prof. Mukařovskému; J. V.) srdce. Došlo k tomu po tom, co jsem byl na děkanství pro vysvědčení. Vedoucí úředník mi totiž řekl: „Ale po tom, co jste teď provedl, pane Nondek, nepočítejte s tím, že vám někdy v tomto státě dovolí vyučovat na gymnáziu. S tím se rozlučte." Svěřil jsem se s tím Mukařovskému. „On má asi pravdu. Máte politicky hodně pošramocenou pověst. Ale zkuste to zakončit doktorátem. To by šlo." „Ale u koho? Kdo mne vezme?" „Já bych vás vzal — a dohodněte se s Pražákem a Horákem. Těch se nemusíte bát, znám jejich názor na tu vaši aféru. A řekněte, že vás za nimi posílám já. Ale sám uvažujte o tématu své práce. Fonologie to nemůže být — tu my tři neděláme, tak teda něco z literatury. To navrhněte sám, až si to trochu rozmyslíte."

„Ještě jsem si to nestačil rozmyslet" — pokračuje dál vzpomínka — „a sblížili jsme se ještě více. Po přednášce mne zavolal a ať prý přijdu zítra večer do kavárny na schůzku, na které se bude jednat o tom, jak dále rozvíjet boj proti fašismu. Víc mi neřekl, a ať s sebou vezmu ještě jednoho spolehlivého kolegu.

Byla to schůzka v malém salonku v kavárně proti Metru. Čekal jsem nějaké větší shromáždění, ale byl tam jen Mukařovský, Nezval, Halas a Vančura. Výkvět našich spisovatelů, mistři slova. Na programu byla formulace onoho slavného provolání našich spisovatelů a vědců, známý

protifašistický manifest.[11]) Jsem na to pyšný i teď, že jsem byl u toho. Mlčeli, Nezval a Halas to koncipovali a svůj návrh pak přečetli. „Není to ještě ono. Je to rozvláčné a málo úderné", řekl někdo. Podali text Vančurovi. Mlčky něco vyškrtl a něco připsal a podal papír zase Nezvalovi, který text přečetl. „Teď na tom není třeba měnit ani slovo", řekl Mukařovský a nás, dva studenty, požádal, abychom na fakultě pomohli opatřit pod provolání podpisy levě orientovaných profesorů. (. . .) Shánění podpisů na fakultě bylo zajímavé. Celá řada jinak pokrokových profesorů odmítla podepsat a někteří se vymlouvali, dokonce i Albert Pražák. Že prý se mu zdá ta formulace politicky nepřesná, protože se v ní hází do jednoho pytle fašismus německý a italský, a v tom prý je rozdíl. Odmítl podepsat. Mukařovský, když jsme mu to sdělili, se rozčílil a zasyčel: „Teď se přece nebudeme hádat, které hovno víc smrdí. Dejte to sem," a energicky se podepsal na prvním místě listiny."[12])

Uvedli jsme tento obsáhlý výňatek z autorových memoárů, abychom přiblížili atmosféru doby, konkrétně pak i situaci na univerzitě, za níž vznikala „zapomenutá disertace". Téma disertace si zvolil autor sám. Dal jí název *Stavba děje a charakter hrdiny v satirickém románu* a jejím jádrem byl rozbor a výklad Haškova Švejka. Nešlo však, jak ještě uvidíme, jen o úzce odborný, stavebný a stylistický rozbor. Autor sám, ještě po létech, upřesnil genezi a volbu tématu takto: „Proč jsem si zvolil toto téma? Přivedla mne k němu tehdejší politická situace. Hitler už byl v Německu pevně v sedle a jasně se vybarvil. Dalo se čekat, že dříve nebo později napadne vojensky naši republiku, a tu vyvstávala otázka, co budeme dělat, jak se jako národ zachováme. Nevím už, kdo to vyslovil první, ale ujala se tato formulace otázky: „Švejk nebo Žižka?" — a dost se hovořilo o nejasnostech v našem národním charakteru. Žižka byl jasný, ale jak chápat Švejka? Tady bylo co vyjasňovat."[13])

Lubomír Nondek dále uvádí, že to byla Šklovského *Teorie prózy,* na niž ve svých přednáškách upozornil prof. Mukařovský (vyšla právě v českém překladu), a která, zvláště kapitolou *Jak je udělán Don Quijote,* napomohla při úvaze, jak ke zpracování tématu přistoupit. Mukařovský i Pražák, v jehož semináři pak práce vznikala, téma i přístup k jeho zpracování schválili a profesor Horák nadto napsal autorovi doporučení pro lidi, kteří měli co dělat s Haškem nebo s jeho protiválečným románem. Nondek tak měl usnadněnu možnost seznámit se a hovořit s F. Sauerem,

[11]) Text Manifestu, podle uveřejnění v Haló novinách, viz ve sborníku Za lepší svět, Praha, Univerzita Karlova 1962, s. 474.

[12]) L. Nondek: Vzpomínky na třicátá léta, s. 37—39 rukopisu.

[13]) Tamtéž, s. 44 rkp. Že disertace vznikala a práce na ní pokračovala tak, jak ji autor líčí, mohu potvrdit. Bydlel jsem tehdy s L. Nondkem a malířem Adolfem Zábranským a často jsme Nondkovu práci a otázky s ní spojené společně i s dalšími zájemci diskutovali.

V. Mengrem, od něhož dostal strojopis tehdy u nás téměř neznámé kyjevské válečné verze Švejka,[14]) a s nakladatelem a vydavatelem Haškových sebraných spisů K. Synkem. Vedle vyprávění Haškových osobních přátel velmi Nondkovi přispěly Synkem mu zapůjčené dva velké folianty novinových výstřižků se zprávami, ohlasy a kritikami románu o Švejkovi z celého světa. K tomu pak přistoupilo důkladné studium evropského satirického románu od jeho novelistických počátků v literatuře španělské, francouzské a německé 15. a 16. století až po klasické satirické romány od Španělska po Rusko z 16.—19. století, a závěrem pozornost k pojetí Haškova Švejka v poválečných pokusech o jeho dramatizace a filmová zpracování. Studium výstřižkového materiálu o světovém ohlasu Švejka uzavřel Nondek ve vzpomínce slovy: „Každé nové vydání ve světě bylo jakousi událostí. (...) V Rusku, Německu a jinde byl Švejk zdramatizován a americký Life přinesl zprávu, že Ch. Chaplin se zabývá myšlenkou Švejka zfilmovat. A konečně přišly zprávy o tom, jak nacisté v Německu Dobrého vojáka Švejka zařadili do úpadkové literatury spolu s knihami Marxe, Engelse a Lenina — a slavnostně pálili na hranicích."[15])

Jak bude ještě pověděno závěrem, Nondkova disertace nemohla být v důsledku nepříznivých okolností, za nichž byla dokončena, publikována ani jako celek, ani co do hlavních výsledků. Autor sice měl, jak se zdá, v úmyslu k tématu se vrátit po návratu (útěku) z nacistické káznice na jaře 1945, zjistil však, že kopie práce, různé materiály k ní, i jiné texty, uschované na půdě vesnické chalupy, podlehly během války zkáze. Naštěstí, a na to autor nevzpomněl, uchoval se originál disertace v Archívu Univerzity Karlovy.[16]) A podle tohoto textu podáváme o jejím obsahu a pojetí tuto informativní zprávu.[17])

Disertace je pozoruhodná v několika směrech. Byla vůbec prvním pokusem o vážný literárně vědný přístup k dílu Jaroslava Haška a o zařadění jeho stěžejního díla do kontextu světové literatury. Po této stránce dospěla k závěrům, které neztrácejí na ceně ani dnes. Na svou dobu byla též významným a charakteristickým přínosem metodologickým. V předmluvě k disertaci autor napsal: „Chtěl jsem si na rozborech konkrétních literárních děl ověřit nosnost některých pracovních metod literární vědy. Vyšel jsem z ruského vědeckého formalismu a snažil jsem

[14]) Jaroslav Hašek: Dobrý voják Švejk v zajetí. Kyjev, Čechoslovan 1917. Pražské vydání v nakladatelství K. Synka vyšlo až 1947.

[15]) L. Nondek: Vzpomínky na léta třicátá, s. 46 rkp.

[16]) Archiv Univerzity Karlovy, fond doktorských disertací filozofické fakulty, č. 2091.

[17]) Rukopis Vzpomínek L. Nondka jsem měl možnost číst až počátkem r. 1983. A to již bylo pozdě pomýšlet na samostatnou edici jeho doktorské disertace. Nebylo ani jisté, zda se zachoval její text v AUK, autor sám již nežil a vhodná příležitost pro eventuelní vydání — Haškův jubilejní rok — již míjela.

se jej uvésti v soulad s myšlenkou o sociální funkci díla. K tomu — ač vycházeli z pólu právě opačného, z pojmu imanence umění — směřovali klasikové formalismu hned od počátku." Tento pracovní přístup pak dále upřesnil: „Jen toto metodologické zaměření vedlo mne ke zkoumání satirického románu. Na něm, právě pro jeho odhalenou sociální funkci i pro specifickou výstavbu je možno uvidět daleko jasněji mnohé, co je v jiném žánru zastřeno."[18]) Disertace L. Nondka je tak zároveň dokladem o směřování české literární vědy, její nastupující generace koncem třicátých let, jíž jen vnější okolnosti nedovolily, aby v tomto směru dále pokračovala.

Zvolené téma zpracoval autor ve třech kapitolách. Máme-li pokud možno výstižně charakterizovat jejich náplň a výsledky práce vcelku, bude nejlépe uvést, jak je autor sám formuloval ve shrnujících partiích textu a nakonec v *Závěru disertace.*

Prvá kapitola nese název *Satirický román a jeho doba* s podtitulem *Jak byl přijat Švejk* (s. 1—22). Značnou část jejího textu tvoří ukázky a charakteristika ohlasu Haškova románu o Švejkovi v české i zahraniční, zejména německé novinové kritice a polemické esejistice z let 1922 až 1927. K téže otázce se pak autor vrací ještě v *Závěru disertace,* kde shrnuje: „Haškův román Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války nebyl přijat jednotně. Část publika i kritiků byla nadšena, druhá část dílo odsuzovala a pomíjela mlčením. Tento rozpor je nutným projevem funkce satirického díla o jeho specificky protikladného ustrojení. V tom má Haškův román stejný osud jako většina satirických děl světové literatury, ke kterým byl hned řaděn žurnalistickou kritikou. V četných recenzích byl Švejk srovnáván s Donem Quijotem, Eulenspieglem, Gil Blasem, Lazarillem z Tormozy, Tartarinem z Tarasconu a celou řadou děl a typů tohoto druhu" (s. 85).

Druhá kapitola, nazvaná *Od sborníku novel k románu* (s. 23—63), je věnována vývoji evropské satirické prózy od sborníků německých švanků v 16. stol. přecházejících v texty románového typu (Ulenspiegel, Faust, Schildbürger aj.) s ústředním hrdinou — bláznem, fantastou, kritikem společenských poměrů, ať už jde o Grimmelshausenova *Simplicissima,* Komenského Poutníka v *Labyrintu světa,* Swiftova *Gullivera,* Sama Wellera v Dickensových *Pikwikovcích,* až po Haškova předválečného „pra-Švejka" a postavy některých Haškových povídek z téže doby. O těch pak autor uzavírá: „Cesta od sborníku novel k románu je u Haška cestou od

[18]) Lubomír Nondek: Stavba děje a charkter hrdiny satirického románu. (Viz pozn. č. 16), Předmluva (nepaginována). U dalších citací jsou odkazy na stránky disertace připojeny v závorkách za citovaným textem. Z disertace cituji s laskavým svolením autorových dědiců, prof. Aleny Nondkové, Prostějov a ing. L. Nondka, CSc., Praha.

předválečných povídek k románu o Švejkovi" (s. 61). Jak a nakolik postoupil autor vycházející ze Šklovského typologie vzniku moderního románu nad Šklovského pojetí (v případě románu satirického) je patrné ze shrnutí výsledků zkoumání této problematiky v druhé kapitole práce:

„Bližší srovnání všech těchto románů ukazuje, že se v něčem shodují nejen charaktery jejich hrdinů, ale že všecky tyto romány jsou stavěny na navlékacím principu. Jejich děj je serií příběhů. Zdá se, že specifický typ charakteru jejich hrdinů je touto konstrukcí děje podmíněn. V. Šklovskij ukazuje, že předchůdcem moderního románu je sborník novel. Byly-li novely navléknuty na jednoho ústředního hrdinu, měl prý hrdina jen tuto čistě formální funkci a byl tudíž bez zvláštního charakteru. Předpokládáme-li však, že každá forma musí míti jakýkoli kvalitativní korelát v tématické stránce díla, je možno tvrdit, že tímto korelátem je u děl tohoto typu zvláštní stabilita hrdinova charakteru. Tato stabilita, při stálém negativním postoji hrdiny k světu, motivuje se tím, že hrdina se opírá o nějakou noetickou jistotu, která dává smysl jeho boji a jejímž ztělesněním se on jeví. Vývoj od sborníku novel k románu, jak se ukázalo při rozboru starších prozaických útvarů *(Faust, Schildbürger, Ulenspiegel),* to potvrzuje. Psychologické dokreslení původně čistě formálního a beztvarého charakteru hrdiny, tj. jeho osudy a řeči, je jen nutným a přímým výrazem jeho protikladného jednání. Tak vznikají ony ‚bláznovské řeči', nesmyslné úvahy a zvláštní ‚rozum' těchto hrdinů. Švejkovy ‚případy ze života', užité vždy nevhodně, mají obdobu v řeči celé řady hrdinů tohoto typu" (s. 85—86).

Pokud jde o Haškův román a Haškovu tvorbu vůbec, autor uzavírá: „Do středu literárního dění vstoupil Hašek teprve svým Švejkem. Rozbor několika jeho povídek napsaných už před válkou ukazuje, že typ Švejka vyrůstá z Haškovy tvorby velmi organicky. Trojí zpracování tohoto typu — pět předválečných povídek, redakce z doby Haškova pobytu v ruských legiích a konečně definitivní znění poválečné — ukazují vývojovou cestu od řady povídek k románu—serii příběhů. Je to zároveň cesta od holé syžetové konstrukce k dílu fundovanému vědomě a jasně sociálně" (s. 86).

Po stránce metodologického přístupu a zejména ideového hodnocení satirického románu je zvlášť výmluvná a typická závěrečná kapitola nazvaná *Problém zakončení serie příběhů* (s. 64—84). Autor klade otázku, „čím a jak je dáno zakončení celé řady příběhů a jak souvisí toto zakončení s charakterem hrdiny, který tyto příběhy spojuje" (s. 64). Odpověď hledá ve shodném nebo naopak odlišném zakončení textů, kterými se již zabýval v druhé kapitole a k nimž připojuje rozbor zakončení pikareskních románů Grimmelshausenových, Lesageova *Kulhavého ďábla,* Voltairova *Candida,* podrobně se zabývá zakončením Komenského *Labyrintu*

světa, dále zjišťuje různé typy zakončení u několika povídek Haškových, zejména poválečných, a konstatuje, že „u Haška, především při jeho Švejkovi, najdeme všecky typy zakončení, o nichž jsme dosud hovořili" (s. 75). Věnuje dále pozornost zakončení Švejka v dobových dramatizacích (Piscatorově, E. F. Buriana aj.) a podrobněji se zastavuje u ideové komparace Haškova románu s filmovým eposem Ch. Chaplina *Moderní doba,* v němž Chaplin „vytvořil typ, který až nápadně připomíná Švejka" (s. 83); uzavírá pak, že „podrobnější srovnání Chaplinovy *Moderní doby* se Švejkem by ukázalo ještě jasněji, že obě díla stojí na společných noetických základech" (s. 84).[19])

V závěru celé disertace jsou výsledky třetí kapitoly a v podstatě i celé práce shrnuty takto: „Zákonitá spjatost charakteru hrdiny a stavby děje vystupuje na světlo při zakončení všech románů tohoto typu. Otázka, jak zakončit řadu příběhů, která jeví tendenci pokračovat do nekonečna, projevuje se v tématické stránce díla problémem: Zvítězí hrdina a zůstane jeho charakter (ustavený řadou příběhů) nezměněn, či zlomí se a bude před světem kapitulovat? Z tohoto protikladu vzniká několik typů zakončení: pozitivní a negativní epilog, latentní pokračování s nezměněným charakterem hrdiny, přestavba noetických základů díla spolu se zlomem hrdinova charakteru. Všechny tyto druhy dějové koncovky vycházejí nutně z obecné zákonitosti základního stavebního principu.

Díla tohoto druhu, tedy i Haškův román o Švejkovi, jsou vlastně negativním eposem. Eposem proto, že jejich hrdinové jdou z bitvy do bitvy, z konfliktu do konfliktu, jako Odysseus, Aeneas, Alexander, Herakles a hrdinové středověkých eposů křesťanských. Negativním proto, že jistota, kterou poskytovalo epickému hrdinovi kdysi fatum, později Bůh, je zde pouze požadována, hledána, a tudíž nalézána i nenalézána" (s. 86 až 87).

K Nondkovu ideovému pojetí Švejka, pojetí, které možno chápat jako výraz názorů pokrokové, marxisticky orientované české inteligence třicátých let, je třeba ještě uvést několik vět z posledních stránek třetí kapitoly disertace: „Haškův záměr je jasný. Válka vynese bezvýznamného obchodníka s obarvenými psy do popředí historie. Přihlouplý občánek dostane do ruky zbraň a má se účastnit řešení světových problémů. Válka pomine, jeho dějinné poslání je skončeno a on zas upadne mezi prosté civilisty, do věčné zálohy dějin.

Toto zakončení není ovšem dáno nějakým zlomem hrdinovy povahy. Švejk vyjde z války vítězně celý, jak do ní vstoupil. Změní se pouze jeho vztah ke společnosti a její dynamice. Změní se jeho role. Zůstane

[19]) Takové srovnání provedl L. Nondek ve svých Vzpomínkách, s. 47—49 rkp. Pro značný rozsah upouštím od citace.

tím, čím byl, jen jeho společenská a dějinná funkce je jiná. (. . .) Švejkovy kroky řídí fatum dvacátého století: víra v objektivní a při všech zvratech zákonitý vývoj hospodářských a společenských poměrů, vývoj, uplatňující se i proti vůli lidí, kteří nepoznali jeho nutnosti a stali se nesvobodnými loutkami v jeho rukou" (s. 82—83). K tomu je na místě připomenout, že jde o slova napsaná za pomnichovské druhé republiky a v předvečer druhé světové války.

Nondkovu práci, kterou autor odevzdal v prosinci 1938, posuzovali jako doktorskou disertaci profesoři Albert Pražák a Jiří Horák.[20]) Jejich posudky se různí. Jiří Horák se soustředil na některé její nedostatky. Tak druhé kapitole vytýká, že „v podstatě podává parafrázi názorů Šklovského o vzniku románu" — (je to však, podle našeho názoru, soud upřílišený: Nondek jde, jak jsme se pokusili ukázat, nad teorii Šklovského k sociologickému výkladu a determinaci literárního díla) — a postrádá proto na práci „širší základnu teoretickou a hlubší, důkladnější zpracování látky"; ale uzavírá, že „jde vlastně o náčrt, ale tento náčrt svědčí o vážném úsilí proniknout k zajímavému problému. Tato snaha jít cestou nevyšlapanou, toto úsilí o nové poznání svědčí příznivě o vážné snaze autorově" a schvaluje práci jako práci disertační.

Albert Pražák neuvedl žádné výhrady k autorovu metodologickému postupu, vyzvedl naopak některé výsledky, k nimž autor dospěl: „Zvlášť zajímá tu", píše, „stabilní charakter toho onoho hrdiny, opřený o noetickou jistotu, smysl to jeho zápasu. (. . .) Stopuje to zejména na všem díle Haškově, z něhož nechává Švejkův typ zákonitě vyrůstat a přeměňovat se podle autorových bohatších a změněných zážitků." Prof. Pražák svůj posudek uzavřel celkovým hodnocením a doporučením: „Práce jeví bohatou znalost nové literárně vědné metodiky i dokonalou mohoucnost jejího užití v konkrétním, dosud zcela nezpracovaném a opomenutém případě. (. . .) Jeví i dokonalé zvládnutí látky a jejího účinu v domácí i světové kritice. Je to práce velmi dobrá, uznávám ji za práci disertační a jsem přesvědčen, že by její výsledky měly být zveřejněny."

Posudek Alberta Pražáka má datum 10. 1. 1939. Za situace, do níž se nedlouho potom dostala česká kultura, zúžily se a záhy zcela zanikly možnosti publikovat práci o hrdinovi satirického románu Švejkovi a jeho proskribovaném autorovi, práci s tak jednoznačně progresívním metodologickým a ideovým nábojem.

Podáváme tuto opožděnou zprávu o Nondkově disertaci, zapadlé v důsledku nepříznivých vnějších okolností,[21]) v přesvědčení, že přes velký pokrok v poznávání Haškova díla českou i zahraniční badatelskou prací posledních desetiletí neztrácí na své poznávací hodnotě, že se záslužně řadí do počátků onoho poznávacího procesu a že má své oprávněné místo i v historii české literární vědy.

Závěrem stručně o dalších životních osudech autora. Po dosažení doktorátu filozofie se L. Nondek vrátil na Frýdecko a jako člen ilegální KSČ organizoval přechody členů strany i jiných protifašistů do Polska. Roku 1940 přijal místo profesora na střední průmyslové škole strojnické ve Zlíně, kde se ihned zapojil do tamní ilegální odbojové organizace, tzv. „inženýrské skupiny", v níž měl spolu s několika dalšími soudruhy na starosti redakci ilegálního časopisu „Jiskra". V prosinci 1942 byl zatčen gestapem a na procesu ve Vratislavi byl odsouzen k deseti letům nucených prací v nacistických káznicích. Hrozil mu trest smrti, jemuž ušel jen dík tomu, že gestapo neodhalilo činnost odbojové skupiny v celém rozsahu (příprava výbušnin a sabotáží).[22]) Po dramatickém útěku z vězení v Bavorsku na jaře 1945 se vrátil přes revoluční Prahu do Zlína, kde se stal předsedou okresního národního výboru. Pro návrat k vědecké práci nebylo tehdy pro muže jeho typu, názorů a vědomí odpovědnosti a povinností dost času ani příležitosti. Věnoval se plně práci na poli lidové správy. K pedagogické práci, která mu byla, jak jsme uvedli, za studií pro futuro zakazována, se dostal r. 1954. Byl ředitelem Krajského ústavu pro další vzdělávání učitelů v Ostravě (do r. 1960) a působil jako profesor češtiny a němčiny na SVVŠ (pak gymnáziu) v Ostravě-Zábřehu.[23]) K vědecké práci se mínil soustavněji vrátit po odchodu na odpočinek (1970), tomu však již zabránilo podlomené zdraví — důsledek nervového vypětí z let ilegální práce, vyšetřování gestapem, soudního procesu i fyzického strádání v nacistické káznici. Jen příležitostně uve-

[20]) Archív Univerzity Karlovy, fond doktorských disertací, inv. č. 2091/39. Prof. Jan Mukařovský, který byl třetím examinátorem Nondkovým při rigorózních zkouškách, posudek sice nepsal, ale práci dobře znal a schválil. Zmiňoval se o ní i ve svých přednáškách na filozofické fakultě po válce.

[21]) Podobných případů bylo ovšem víc. Z vlastní zkušenosti mohu uvést tuto. V semináři prof. Josefa Páty jsem v zimním semestru 1938/39 odevzdal nevelké pojednání Lužičané a jejich dějiny. V závěru jsem dovozoval, že zániku malého národa může zabránit jen taková národnostní politika, jakou provádí SSSR. V Lužickosrbském věstníku, kam prof. Páta příspěvek zařadil, vyšla jen první část článku. Číslo se závěrečnou částí cenzura druhé republiky zkonfiskovala.

[22]) O členech a činnosti „inženýrské odbojové skupiny" na Zlínsku viz Josef Přikryl a Lubomír Slezák: Jihovýchodní Morava v boji proti okupantům. Brno, Blok 1965, s. 75—89. (Autoři čerpají mj. ze vzpomínek Lubomíra Nondka uložených v archívu Ústavu dějin KSČ, sg. V 26); viz též vzpomínkový tisk kolektivu autorů — pamětníků: K historii ilegální „inženýrské skupiny" v koncernu Baťa a. s. ve Zlíně. Gottwaldov, Svaz protifašistických bojovníků 1965.

[23]) Z tohoto období pocházejí pedagogická pojednání Lubomíra Nondka: Kvalitativní stránka základního učiva. Ostrava, Krajský ústav pro další vzdělávání učitelů, 1954, malotirážní tisk, s. 7—23; O vytváření prvotných mluvnických pojmů ve 3. a 4. třídě základní školy. Ostrava, Krajský ústav pro další vzdělávání učitelů, 1955; Výrobní práce v systému všeobecně vzdělávací školy. Ostrava, Krajské nakladatelství, b. r. (1958), rotaprintový tisk; K budoucím dějinám pedagogiky. Článek ve sborníku k 10. výročí reálného gymnázia v Ostravě—Zábřehu. Ostrava 1963.

řejnil aspoň populárně vědný výtah ze své seminární práce o lašském nářečí.[24]) K nové redakci své práce o satirickém románu a Haškově Švejkovi se již nedostal. Stačil však ještě napsat, jak jsme již uvedli i citovali, řadu vzpomínkových črt o životě, zájmech a práci vysokoškoláků činných v protifašistickém boji třicátých a počátku čtyřicátých let, které, byť zůstaly torzem, patří obsahem i způsobem podání k výrazným a velmi cenným svědectvím o intelektuálním a politickém dění oněch let. Nejde v nich jen o nepřímý autoportrét, ale i o portréty — formou vzpomínkové literatury faktu — osob a osobností, s nimiž se stýkal a pracoval, univerzitních profesorů, studentů, spisovatelů, výtvarníků, stranických pracovníků na Ostravsku, o portréty zarámované do typických pro tehdejší dobu akcí a příběhů. Dr. Lubomír Nondek zemřel v únoru 1980 ve věku 67 let.[25])

JAROSLAV VÁVRA

Eine vergessene Dissertation über Jaroslav Hašek
(Zu den Beziehungen zwischen den Studenten und Professoren der Karls-Universität in der Periode der faschistischen Bedrohung der ČSR).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befasst sich, nach einer kurzen Charakteristik der Situation in der links orientierten Studentenschaft der Karls-Universität, besonders mit ihrer wissenschaftlichen Schulung, ihren ersten wissenschaftlichen Ergebnissen und dem Einfluss der Hochschullehrer auf ihre zukünftige Laufbahn.

Die Dissertation, die der Arbeit zugrunde liegt, wurde von Lubomír Nondek (1912—1980) unter dem Titel: „Der Aufbau der Handlung und der Charakter des Helden im satirischen Roman. Ein Beitrag zu literarischen Eingliederung von Jaroslav Hašek", ausgearbeitet. Die Entstehungsgeschichte, der Inhalt der Dissertation, die Beziehungen des Autors zur antifaschistischen Studentenbewegung und nicht zuletzt, der Anteil einiger Professoren der philosophischen Fakultät der Karls-Universität an ihrer Ausarbeitung und Verteidigung (Prof. Mukařovský, prof. Havránek, prof. Rieger, prof. Pražák und prof. Horák), bestätigen voll, dass die Dissertation Nondeks ein charakteristisches Beispiel bildet, für die Arbeit und das Denken der damaligen revolutionären Studenten.

Die Dissertation ist einer Analyse von Hašeks Švejk gewidmet. Es handelt sich aber um mehr als nur um eine typische literarische Analyse. Nondek beantwortet die offenen Fragen im Sinne der politischen Situation der Zeit und durch eine literarisch-historische Analyse satirischer Helden.

Die Studie wird mit einem kurzen Lebenslauf des Autoren der Dissertation Lubomír Nondek abgeschlossen.

[24]) Stručný výklad o lašském nářečí s ukázkami fonetického záznamu místního starobylého jazyka. Vratimov. Minulost a současnost města papíru. Sborník k 700. Výročí založení města. Vratimov, MěstNV 1974, s. 213—216.

[25]) Za laskavé sdělení životopisných dat autora disertace srdečně děkuji Aleně Nondkové.

MATERIÁLY

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1984 Tomus XXIV — Fasc. 2 Pag. 71—89

DOPISY LIPSKÝCH PROFESORŮ LESKIENA A WISLICENA KE SPORU O PRAVOST RUKOPISU KRÁLOVĚDVORSKÉHO

THEODOR SYLLABA

Johann Heinrich August Leskien (1840—1916) studoval původně klasickou filologii u G. Curtia a srovnávací indoevropský jazykozpyt u A. Schleichera. Na univerzitu do Lipska byl povolán roku 1870, když tam byla na Curtiův návrh zřízena stolice slavistiky. Vlivem Schleicherovým, který se věnoval za svého pobytu na univerzitě v Praze (1850—1857) převážně slavistice (včetně bohemistiky) a lituanistice, specializoval se Leskien brzy na tyto obory. Svými vědeckými pracemi si získal evropské jméno na poli slovanské a baltské filologie.[1]) Spolu s Karlem Brugmannem a dalšími lingvisty založili proslulou mladogramatickou školu. Učení lipských mladogramatiků se stalo uznávaným vzorem jazykovědného bádání v poslední čtvrtině 19. století, přičemž Leskienovi patří zásluha, že slavistika zaujala náležité místo ve srovnávací lingvistice.

Nejrozšířenější Leskienovou prací byla jeho učebnice staroslověnštiny (*Handbuch der altbulgarischen /altkirchenslavischen/ Sprache. Grammatik. Texte. Glossar.* 1. vyd. 1871, 9. vyd. 1969). Inspirovala autory pozdějších učebnic staroslověnského jazyka v jiných zemích — u nás např. Emanuela Kováře, v Bulharsku Ljubomira Miletiče, a patří dodnes k používaným studijním pomůckám. Leskien byl od samého počátku členem redakce Jagićova *Archiv für slavische Philologie,* tehdejšího jediného mezinárodního slavistického časopisu, založeného roku 1876, kde se soustřeďovaly všechny důležité otázky tohoto vědního oboru.

V roce 1882 převzal Leskien redigování druhé sekce Ersch-Gruberovy Všeobecné encyklopedie věd a umění (*Allgemeine Encyklopaedie der Wissenschaften und Künste*, 2. Sect., H—N), kterou vydávalo známé nakladatelství Brockhaus v Lipsku. Při této příležitosti se obrátil na přední evropské filology s prosbou o vypracování příslušných hesel. Mezi články, o něž požádal Jana Gebauera, bylo také téma Královédvorský rukopis. Leskien věděl, že Gebauer podrobně zkoumá tento rukopis již po léta.

[1]) E. Eichler, August Leskiens Wirken für die Slawistik. Z. für Slavistik, 26, 1981, H. 2, S. 168—191.

Znal jeho studii *Ein Beitrag zur Erklärung der Königinhofer Handschrift,*[2]) otištěnou v Jagićově Archivu. V ní pražský badatel pečlivě srovnal báseň Jaroslav z tohoto Rukopisu se staročeským překladem cestopisu Marka Pola Milion. V obou textech předpovídají hadači a kouzelníci výsledek bitvy stejným způsobem a místy i týmiž slovy. Gebauer vzal v potaz italský originál, latinský, německý a francouzský překlad, a zjistil, že formulace, ve kterých se Jaroslav a Milion shodují, jsou již v originálu a v překladech. Tím dokázal, že nemohou být přídavkem českého překladatele Milionu a že tedy Jaroslav byl sepsán později než český překlad Polova cestopisu, který autor Jaroslava musel znát. Protože český překlad Milionu byl pořízen prokazatelně z latinského překladu Pipinova z roku 1320, nemohl být Jaroslav napsán dříve, než po tomto datu. Nejde tedy o dílo opisovače, který měl před sebou starší originál, nebo snad dokonce celý kodex Královédvorského rukopisu. Toto zjištění mělo vliv na další Gebauerovo zkoumání. Srovnával Rukopis s jinými českými památkami ze 14. a z počátku 15. století, jichž už byl značný počet. Takové srovnávání muselo vést k zjišťování dalších a dalších odchylek, zvláštností a hrubých chyb proti češtině oné doby, a také ke konstatování, že autor Rukopisu mnohdy už ani nerozuměl významu některých slov a vazeb obvyklých v češtině 14. století.

Přestože Gebauerovy pochybnosti o pravosti Rukopisu královédvorského vzrůstaly, ponechával otázku otevřenou a požadoval další zkoušky. Leskien byl skeptičtější. Vždyť už jeho učitel Schleicher dospěl v době svého pražského působení k názoru, že Rukopis, který pokládal zprvu vlivem Šafaříkovým za pravý, je falzum.[3]) Článek do lipské Encyklopedie psal Gebauer v zimě 1882—1883. Vytištěn byl však až koncem roku 1885. Autor v něm charakterizoval zlomek údajně staročeského kodexu, nazývaného Rukopisem královédvorským, obsahující čtrnáct nerýmovaných epických a lyrických básní. Rozebral každou z nich co do obsahu i formy a dále pojednal stručně i o historii sporu o pravost tohoto manuskriptu: o hlavních pracích v této otázce i o protichůdných stanoviscích autorů a jejich argumentaci. Svůj vlastní postoj vyjádřil velmi zdrženlivě. Netajil se tím, že otázka není pro něho ještě uspokojivě rozhodnuta. Jako filolog zdůraznil: „Jazyk se odchyluje od běžné a normální češtiny silně. ... Velmi důležité pro zkoumající kritiku jsou četné případy, kde jednotlivé formy, obraty, myšlenky nebo dokonce slovní znění souhlasí s jinými texty; takovými texty jsou zejména slovanské lidové písně, dále staroruská „Ipatijevská kronika", storočeská „Alexandreida", tak zvaný „Rukopis hradecký", „Štilfríd", „Milion", „Trojánská kronika", „Zelenohorský rukopis", některé spisy Hankovy a jemu připisovaná falza. Ve vztahu k jazyku a obsahu je už mnohé prozkoumáno a zjištěno, ale zdaleka ještě ne všechno. Naproti tomu přesné chemické a paleognostické přezkoumání manuskriptu, které nařídil správní výbor Českého národního muzea 1881, se teprve očekává. Bude-li taková zkouška s to najít přesný rezultát, a prokáže-li se při tom manuskript jako starý, potom naleznou jazykové odchylky vysvětlení dílem jako dialektické zvláštnosti, dílem zůstanou jako problémy nebo chyby. Dopadne-li však zkouška nepříznivě, bude třeba zodpovědět další otázku, totiž jak mohl být dán dohromady obsah rukopisu, obsah s mnoha výše zmíněnými paralelami, které jej svazují se slovanskými lidovými písněmi, známými až později (po 1817), a s řadou jednotlivostí, které byly zpočátku nesrozumitelné nebo byly pokládány za pochybné a chybné, ale při pozdějším zkoumání se ukázaly jako správné a vysvětlitelné."[4])

Gebauerův článek v lipské Encyklopedii zavdal podnět k tomu, že u nás znovu vzplanul spor o pravost Rukopisů, a to v dosud nejostřejší podobě jako tzv. rukopisný boj. V něm se stal Gebauer ústřední postavou, neboť na něho se soustředily nepřátelství a zloba zapřisáhlých obránců těchto údajně staročeských památek, útoky obou českých nacionálních politických stran (staročechů a mladočechů), nelibost českých spisovatelů a umělců, kteří byli ve svých dílech často inspirováni právě Rukopisy, a také hněv vlastenecky cítících širokých vrstev, podněcovaný téměř veškerým českým politickým a kulturně politickým tiskem. Svým kritickým pochybováním se Gebauer a hrstka jeho přívrženců dotkli velmi citlivého nervu tehdejší české společnosti, která pokládala zejména Rukopis královédvorský takřka za národní paládium.

Většina Leskienových dopisů Gebauerovi a dopisy, které napsal jemu a Strouhalovi Wislicenus, se týkají chemické a mikroskopické zkoušky Rukopisu královédvorského. O tu požádali Jan Gebauer a Karel Tieftrunk již roku 1879 správní výbor Muzea, když vyšla kniha brněnského středoškolského profesora Antonína Vaška, kritizující Rukopisy královédvorský a zelenohorský a staročeský zlomek evangelia sv. Jana jako paděl-

[2]) Arch. slav. Philol., 2, 1877, S. 143—155.

[3]) Schleicherův český přítel Alois Vaníček zaznamenal ve Vzpomínkách na pražské působení Schleicherovo: „Schleicher beschäftigte sich namentlich im Jahre 1851 ungemein viel mit den ältesten Denkmälern der böhmischen Literatur. ... Unzählige Male bewunderte er die ‚köstlichen alten Formen' (sein gewöhnlicher Ausdruck). Vor Šafařík erklärte er in meiner Gegenwart öfter, dass er nicht den mindesten Zweifel in die Echtheit der Königinhofer Handschrift setze, und doch erklärte er diese später für ein Machwerk. Diese Denkmäler verbitterten uns manche Stunde des sonst so gemüthlichen Beisammenseins." A. Vaníček, Erinnerungen an Prof. Dr. August Schleicher in Prag. In: K. Glaser, A. Vaníček. Biographische Skizze. Wien 1885, Anhang, S. 63.

[4]) Allg. Encykl. d. Wiss. u. Künste. Hsg. von J. S. Ersch u. J. G. Gruber. 2. Sect., hsg. von A. Leskien. Tl. 38. Leipzig, J. A. Brockhaus 1885. S. 231—235. Königinhofer Handschrift (J. Gebauer).

ky.[5]) Gebauer se tehdy k Vaškovi nepřipojil, k jistým závěrům potřeboval ještě podrobnější a hlubší zkoumání. Zlomek staročeského evangelia dokonce proti Vaškovi hájil. Učinil tak, když renomovaní paleografové prof. Josef Emler a po něm i prof. Wilhelm Wattenbach z Berlína, jemuž poslal fotokopii Janova evangelia, shodně posoudili písmo tohoto zlomku jako staré. Přitom Wattenbach pokládal rukopisy Královédvorský a Zelenohorský za padělky.

Muzejní výbor sice jmenoval roku 1881 komisi k chemickému a mikroskopickému přezkoumání Rukopisů, avšak ke zkoušce došlo až po vypuknutí rukopisného boje roku 1886, po tom co vyšel Gebauerův článek *Potřeba dalších zkoušek RKZ* v Athenaeu.[6]) Za členy komise byli jmenováni profesoři V. V. Tomek, J. Emler, M. Hattala, J. Gebauer, jako odborníci—chemici V. Šafařík a mř. prof. ČVUT Ant. Bělohoubek, muzejní bibliotekář A. Vrťátko a jako zapisovatel muzejní sekretář J. M. Černý.

Od 6. dubna do 18. prosince 1886 sešla se komise osmkrát. Proti přání Gebauerovu, který žádal, aby se zkoumaly hned Rukopisy královédvorský a zelenohorský, zastávala většina názor, aby se začalo nejdříve již prokázanými falzy a pak teprve díly spornými. Tak se v počátečních sezeních prokázala padělanost Milostné písně krále Václava, Písně na Vyšehrad, některých glos v muzejním Žaltáři glosovaném a Libušina proroctví. Potom se přistoupilo ke zkoušení problematického zlomku evangelia sv. Jana. Snadným způsobem (omýváním vodou) zjištěno, že latinský text originálu se nesmývá a je tedy psán patrně železitým inkoustem, kdežto český mezířádkový text pouští, je psán barvou a jde tedy o zřetelný padělek. Naproti tomu text staročeského Mastičkáře se nesmýval. Gebauer jen litoval, že tato snadná zkouška zlomku evangelia Janova nebyla učiněna dříve. Pak by se paleografové jistě nebyli dali oklamat písmem, které napodobovalo zdařile latinské písmo originálu, a ani Palacký se Šafaříkem ani on by nebyli psali filologickou obranu tohoto textu.

Teprve na čtvrté schůzce došlo na Rukopis královédvorský. Gebauer požadoval, aby se zkoumal dříve Rukopis zelenohorský, o němž četní badatelé vyslovili pochybnosti a který už Dobrovský pokládal za padělek. Prof. Bělohoubek ale odmítal, že prý chemici nejsou na zkoušku tohoto rukopisu připraveni, takže by bylo nutno práci komise na delší čas přerušit. Příznačné je, že Zelenohorský rukopis nebyl později komisí už vůbec zkoušen.[7])

[5]) A. Vašek, Filologický důkaz, že Rukopis královédvorský a zelenohorský, též zlomek evangelia sv. Jana jsou podvržená díla Václava Hanky. Brno, nákl. vlastním 1879, 80 s.

[6]) Athenaeum, 3, 1886, č. 5 (únor), s. 152—164.

[7]) Dnes je o Rukopise zelenohorském známo, že je to palimpsest. Český text je napsán na pergamenu patrně ze 13. století, z něhož byl odstraněn původní latinský text žalmů Davidových, přičemž padělatel ponechal z původního textu některá písmena (majuskule) a použil jich v textu českém. Viz: M. Ivanov, Tajemství RKZ, Praha, MF 1969, s. 624—631.

Při zkoušce Rukopisu královédvorského dominovali chemici, zvláště Bělohoubek. Přečteme-li si s dnešním historickým odstupem protokoly o schůzích komise a jejich závěrečné zprávy,[8]) je patrno, že celá tzv. chemická a mikroskopická zkouška byla režírovaná tak, aby Královédvorský rukopis byl „zachráněn" a na Rukopis zelenohorský aby nedošlo. Závěrečné posudky znalců vyzněly tak, že chemicky a mikroskopicky nebylo na Rukopise královédvorském shledáno nic podezřelého. Jednatel muzejní si pak přispíšil a ve výroční zprávě ve valném shromáždění s potěšením zdůraznil, že „... při památce této neshledáno ničeho, co by s neomylně pravými rukopisy věku, do něhož i rukopis Královédvorský se klade, v jakémkoli ohledu se nesrovnávalo".[9]) Z tohoto oznámení bylo pak vyvozováno v tisku a na veřejnosti, že Rukopis královédvorský v chemické a mikroskopické zkoušce „skvěle obstál" a že filologičtí pochybovači byli poraženi.

Gebauer nebyl chemik. Zprvu odmítal i účast v komisi, ale pak zůstal a snažil se sledovat a kontrolovat způsob, jakým chemici Rukopis zkoušejí a zda postupují korektně. V zájmu objektivity požadoval už zpočátku, aby byl do komise jmenován i jeden nezaujatý chemik ze zahraničí, např. Wattenbach. Ostatní členové namítali, že by to přinášelo organizační a technické potíže a zvolili proto profesora pražské německé univerzity chemika Jos. Lercha. Ten však, ač byl v oboru chemie soudním znalcem, členství odmítl se zdůvodněním, že nemá odborné vědomosti k tomu, aby mohl odpovědně posoudit, zda zkoumané rukopisy jsou staré nebo nově fabrikované. Zjevně se od celé záležitosti distancoval.

Způsob chemického zkoušení Rukopisu královédvorského nemohl Gebauer posoudit. Radil se s prof. Čeňkem Strouhalem, fyzikem, který v mládí studoval také chemii, s profesorem chemie Bohuslavem Raýmanem a docentem Milanem Nevolem. Ti s ním pozorovali značnou neobjektivnost chemiků, zvláště Bělohoubka, v konkrétních věcech však pomoci nemohli.

Tu však přišla Gebauerovi znenadání nečekaná vydatná pomoc, která měla vliv na jeho počínání v posledních schůzích komise i na jeho další postup ve věci chemické a mikroskopické zkoušky. Gebauerův nejstarší syn Bohuslav, tehdy sextán gymnázia, zaznamenal tento dramatický zvrat ve svém studentském deníku, z něhož citujeme:

[8]) ČČM, 61, 1887, s. 297—455.

[9]) Tamtéž, s. 140.

„1886

8/11. Maminka říkala: u tatínka je prof. Kastner. Přišel jako delegát chemika Braunera, který ale nechce býti jmenován: chce ukázati, že chemická zkouška RK byla holý švindl, tatínek, neznaje chemii, byl klamán na schůzích a zkouškách.

18/12. U tatínka byli prof. Kastner s Braunerem.

20/12. Vypravoval jsem koll. Hartmanovi, že v iniciálkách RK našli chemici berlínskou modř.

1887

13/1. Tatínek konferoval s Braunerem.

26/2. Tatínek přišel z chemické zkoušky RK. Obránci byli náramně schlíplí; poslední Athenaeum ťalo do živého. Padl hlavní argument pro pravost RK, vytlučený z dosavadních zkoušek, že jen staré písmo reaguje: písmo 3 dny staré reagovalo právě tak jako RK. Šafařík (pro nemoc nepřítomný) odvolal svoje protokolární parere."[10])

Eduard Kastner byl tehdy profesorem klasické filologie na gymnáziu ve Spálené ulici. Byl jedním ze zakladatelů Jednoty českých filologů a spolupracoval dlouhá léta s Gebauerem jako redaktorem Listů filologických, kam Kastner psal četné recenze a články. Bohuslav Brauner (1855—1935) přišel na českou univerzitu roku 1882 z Anglie, kde pracoval u prof. Roscoe v Manchestru. Působil jako adjunkt v chemické laboratoři a prof. V. Šafařík, u něhož se roku 1883 habilitoval, byl jeho přímým nadřízeným. Později se stal profesorem a zakladatelem první české chemické školy. Měl již tehdy rozsáhlé mezinárodní styky, byl také osobním přítelem Mendělejevovým. Nemohl se zřejmě už dívat na to, co chemikové, zvláště Bělohoubek, v komisi provádějí. „Poslední Athenaeum" bylo únorové číslo tohoto měsíčníku z roku 1887, kde poslední oddíl, nadepsaný Listárna redakce, byl věnován tématu *O chemické zkoušce rukopisů tzv. K. a Z. a jak zkoušky ty dají se kontrolovati.* Otázky a odpovědi, přesně objasňující charakter a možnosti chemické zkoušky, vypracoval s Gebauerem zřejmě doc. Brauner. Chemie může na rukopise zjistit pouze to, z čeho se skládá inkoust a jaký je pergamen v současném stavu. Stáří pergamenu ani barviva přesně určit nelze. Záleží na tom, jak byl rukopis ošetřován, jaké chemické vlivy na něj působily. Chemie může bezpečně konstatovat, že jde o padělek, nalezne-li na rukopise nějakou látku, která v době údajného stáří manuskriptu neexistovala. Tou je v RK berlínská modř, objevená teprve v 18. století. K zjištění pravosti rukopisu chemie však bezpečných prostředků nemá. Použil-li padělatel starý pergamen, nebo i pergamen nový, který má chemické vlastnosti se starým totožné (není vydatněji křídován apod.), a psal-li železitým inkoustem nebo železitou klovatinou, nemůže chemik podvrh prokázat. Barva inkoustu není pro určení stáří podstatná, lze ji ovlivnit zředěním, poměrem třísloviny k železu atd. Potom byly probrány jednotlivé zkoušky a použitá činidla a nakonec podán návod, jak si může každý amatér sám udělat chemické zkoušky, které prováděli Šafařík a Bělohoubek, a zkusit si na útržcích pergamenu s použitím železitého inkoustu, že to, co si napíše, bude reagovat na příslušná činidla zcela stejně, jak to připisují chemici z komise jen pergamenům a inkoustům několik set let starým.

[10]) Písemná pozůstalost Bohuslava Gebauera (nyní v rodinném majetku ing. J. Podhajského), složka RKZ, s. 3—4.

Brauner vyrobil Gebauerovi vzorky rukopisů s použitím různých typů pergamenů a inkoustů, které pak Gebauer předložil Bělohoubkovi a Šafaříkovi, aby určili jejich stáří. Některé z těchto Gebauerových zlomků, jež jsou dodnes uchovány v Muzeu, byly na pergamenu silně křídovaném, a písmo se z nich smývalo, i když bylo napsáno inkoustem starého složení. Železitý inkoust na odstřižku starého pergamenu a na odstřižku pergamenu nového, leč nekřídovaného, reagoval při všech chemických činidlech jako rukopis staletí starý, ač vzorky byly zhotoveny před třemi dny.

Gebauer poté, patrně v lednu 1887, napsal Leskienovi, aby požádal lipského profesora chemie Johanna Wislicena (1835—1902), ředitele první chemické univerzitní laboratoře a světovou kapacitu v oboru organické chemie, o jeho stanovisko. Zároveň napsal do *Archiv für slavische Philologie* článek *Chemische und mikroskopische Prüfung der Königinhofer Handschrift,*[11]) v němž podrobil muzejní chemickou zkoušku promyšlené kritice. V červenci 1887 zaslal prof. Čeněk Strouhal (1850—1923) separát tohoto článku Wislicenovi, s nímž se dobře znal. Oba totiž pracovali mnoho let společně na královské bavorské univerzitě ve Würzburku. Strouhal tam byl od r. 1875 asistentem fyzikálního ústavu a od roku 1878 docentem fyziky. Ačkoli dostal nabídky na profesuru do New Yorku a do Petrohradu, šel po osamostatnění české univerzity roku 1882 do Prahy, aby pomáhal budovat české vysoké učení ve vlasti. Wislicenus, jak svědčí jeho dopisy Strouhalovi a Gebauerovi, provedl sám vlastní pokusy s různě starými rukopisy a proti V. Šafaříkovi a Bělohoubkovi dal v otázce chemické zkoušky Rukopisu královédvorského plně za pravdu Gebauerovi.

Lipští profesoři byli vzápětí informováni o otázce rukopisového sporu v celé šíři, když Jagić otiskl v Archivu velkou Gebauerovu stať *Die Unechtheit der Königinhofer und Grüneberger Handschrift.*[12]) Leskien, jak je

[11]) Arch. slav. Philol., 10, 1887, S. 152—167.
[12]) Arch. slav. Philol., 10, 1887, S. 496—569; 11, 1888, S. 1—39, 161—188.

patrno z jeho dopisu Gebauerovi (č. 4), napsal sám ještě v roce 1887 krátký článek o současném stavu sporu o pravost Rukopisů, který byl otištěn v dodatku k Brockhausovu Konverzačnímu slovníku. V polovině let devadesátých ho Gebauer ještě upozornil na nový pokus obhájit Rukopis královédvorský, k němuž se dal koupit jeden z Gebauerových nejpilnějších žáků V. Flajšhans, a na který Gebauer odpověděl velkou studií *O nové obraně padělaného RK.*[13]) Leskien pak v roce 1898 upozornil Gebauera s radostí, že se v Lipsku podařilo zřídit Indogermánský institut, v němž jedno ze tří samostatných oddělení je slavistické. Leskien byl jeho ředitelem a s ním tam pracovali Robert Scholvin a Wilhelm Wollner.[14])

Dopisy Leskiena a Wislicena dosvědčují, že oba významně podpořili českého vědce Jana Gebauera v rukopisném boji, který měl pokrokový vliv na vědecký i kulturně politický vývoj v naší zemi.[15]) V Gebauerově literární pozůstalosti se dochovaly dopisy ještě dalších lipských profesorů z osmdesátých let 19. století: K. Brugmanna, L. Krehla, Fr. Delitzsche, G. Gabelentze. Ty se však týkají čistě filologických otázek.

August Leskien je nepochybně zakladatelem německé slavistiky a průkopníkem německo-slovanské vzájemnosti na poli vědy. Velká část jeho literární pozůstalosti byla zničena za druhé světové války, když byl bombardován lipský Institut, a také jeho životopis dosud chybí. Dopisy, které otiskujeme, mohou snad přispět k poznání jeho zahraničních osobních kontaktů i k charakteristice jeho ušlechtilé osobnosti.

1
LESKIEN GEBAUEROVI

Leskien oznamuje Gebauerovi, že převzal redakci Ersch—Gruberovy Všeobecné encyklopedie věd a umění. Žádá ho o spolupráci, zvláště o vypracování několika hesel, mezi nimi o Královédvorském rukopise. K dopisu je přiložen redakční oběžník s pokyny k vypracování hesel.

ALLGEMEINE ENCYKLOPÄDIE VON ERSCH UND GRUBER

Herrn Professor J. Gebauer in Prag.

Leipzig, 7. Juni 1882.

Hochgeehrter Herr College.

Aus dem beiliegenden Circular werden Sie ersehen, dass ich die Redaction der Ersch— und Gruberschen Encyclopädie übernommen habe. Ich wende mich nun an Sie mit der Bitte, für dieses Werk die Artikel aus dem Gebiete der böhmischen Sprache und Literatur zu übernehmen und sende Ihnen zunächst die umstehenden Artikel. Sie würden mich sehr verbinden, wenn Sie mich auf Namen und Sachen aufmerksam machen, derer Aufnahme etwa noch wünschenswerth wäre.

Prof. Jagić schreibt mir, dass er im nächsten Monat nach Deutschland komme, sicher also auch nach Prag.

Mit ausgezeichneter Hochachtung und collegialischem Gruss

Ihr
erg.
Prof. Leskien

Herrn Professor J. Gebauer, Prag.
Kollár
Königinhofer Handschrift
Kyrmezer (Paul).

Zu vorstehendem Artikelverzeichniss folgen gleichzeitig die näher erläuternden Unterlagen. Die auf letztere den Stichwörtern vorgesetzten Umfangsverhältnisse (nach Seiten, davon 2 = 1 Seite im Quart, dem Format der Encyklopädie) können selbstverständlich nicht für alle Fälle als mathematisch abgegrenzte betrachtet werden, indem je nach Umständen der eine Artikel vielleicht weniger, der andere aber wieder etwas mehr Raum in Anspruch nehmen wird; doch wird es der Redaction wünschenswerth sein, dieselben wenigstens annähernd eingehalten zu sehen. Wo keine Umfangsverhältnisse beigefügt sind, wollen Sie unter Berücksichtigung möglichster Oekonomisierung nach eigenem Ermessen verfahren. Ebenso sind Sie bei den Ausarbeitungen der, wo Ausschnitte beiliegen, von letzterem völlig unabhängig.

2
LESKIEN GEBAUEROVI

Leskien odpovídá na Gebauerův dopis, v němž ho požádal, zda by se dotázal lipského chemika prof. Wislicena, jestli by byl ochoten vyjádřit se k chemické zkoušce Rukopisu královédvorského. Leskien sděluje, že Wislicenus je skeptický k možnostem chemie rozhodovat o stáří rukopisů. Dříve než vysloví svůj názor na pražskou chemickou zkoušku, chce mít přesnou informaci o tom, jak byla prováděna, popřípadě zprávu komise. Leskien prosí také o zaslání čísel Athenaea, která se týkají rukopisového sporu.

Leipzig, 29. Januar 1887

Verehrter Herr College.

Ich beantworte Ihren Brief erst so spät, weil ich erst in den letzten Tagen Gelegenheit fand, mit unserem Chemiker über die Sache zu reden.

[13]) Listy filol., 23, 1896, s. 275—379 (též zvl. otisk, Praha, JČF 1896, 104 s.).
[14]) E. Eichler, August Leskien 1840—1916. In: Wegbereiter der deutsch-slawischen Wechselseitigkeit. Akad.—Vlg. Berlin 1983, S. 319.
[15]) Tyto dopisy, a také Strouhalův dopis Wislicenovi, jsou uloženy v Literárním archívu Památníku národního písemnictví v Praze v pozůstalosti Jana Gebauera.

Dass ein Chemiker erkennen könne, die Handschrift sei aus dem 14. und nicht dem 19. Jhdt., erklärte er für unmöglich. Aber, wie ich es vorausgesehen hatte, wünscht er den Bericht der Commission zu kennen, um eine Ansicht über die Arbeitsweise der Untersucher zu gewinnen. Ist der Bericht veröffentlicht und können Sie mir ihn schicken? Ehe das geschehen kann, bitte ich Sie auch, von meiner Mittheilung keinen öffentlichen Gebrauch zu machen. Ich möchte meinen Collegen nicht in einen Streit verwickeln, so lange er die Grundlage der durch die Prager Untersuchung gewonnenen Resultate nicht kennt.

Übrigens, wie auch die chemische Bestimmung ausfallen möge, für unbefangene Leute kann gar kein Zweifel mehr bleiben, dass Sie und Ihnen gleich denkende im Recht sind. Aber die Wahrheit ist oft aus harten Bissen und Fanatikern allemal schwer zu verdauen. So sehr ich und andere Sie auch beklagen wegen der Ihnen aus der Sache erwachsenen Unannehmlichkeiten, so wissen wir doch, dass nach wenigen Jahren die Wahrheit vollständig gesiegt haben wird, in Böhmen und anderwärts.

Ich hatte schon von längerer Zeit die Absicht Sie zu fragen, ob Sie mir die Nummern des Athenäums, die sich auf den Handschriftenstreit beziehen, verschaffen könnten. Ich kann ihrer hier nicht habhaft werden, und möchte doch auch nicht gern den ganzen Jahrgang kaufen.

Mit bestem Gruss
Ihr
ergebner
Leskien

3
STROUHAL WISLICENOVI

Strouhal posílá Wislicenovi Gebauerův článek O chemické a mikroskopické zkoušce RK a prosí ho, aby jako nestranný odborník posoudil, zda Gebauerova kritika chemických zkoušek Rukopisu je opravdu korektní a zda závěry prof. Bělohoubka jsou opravdu chybné.

Prag, 2. Juli 1887.

Lieber Herr Professor!

Ich weiss nicht, ob es mir gelingt, Sie für eine Frage zu interessieren, die wohl bei uns im Lande die Gemüther in ausgewöhnlicher Weise erregt, die aber draussen bei Ihnen wohl nur kühl und gleichgültig aufgenommen werden dürfte; vielleicht werden Sie aber mir zu lieb, der ich mit Ihnen früher durch so viele Jahre zusammen lebte und wirkte und den Sie durch Ihr freundliches und liebenswürdiges Wohlwollen stets so auszeichneten, jener Frage einige Minuten Ihrer kostbaren Zeit widmen. Ich lege hier eine Abhandlung bei, welche, von dem Hauptbekämpfer der Königinhofer Handschrift, Prof. Gebauer herrührend das Thema behandelt, inwiefern denn die Chemie und Mikroskopie im Stande wären, eine angeblich sehr alte Handschrift auf ihre Echtheit zu prüfen und eventuell diese Echtheit zu beweisen. Als Physiker stehe ich dem Kampfe der Meinungen zwar fern, aber nicht ohne den Verlauf desselben mit Interesse zu verfolgen, und aus dem Grunde wäre mir Ihr Urtheil, soweit es sich um die chemische Seite der Frage handelt, sehr interessant und erwünscht. Insbesondere möchte ich Ihre Meinung erfahren, ob die Kritik der chemischen Prüfungen, wie sie Herr Gebauer giebt, wirklich correct ist und ob die Schlüsse des H. Bělohoubek wirklich falsch sind.

Mit herzlichen Grüssen
Ihr ergebnster
V. Strouhal.

4
LESKIEN GEBAUEROVI

Leskien oznamuje Gebauerovi, že Wislicenus pokládá jeho kritiku chemických zkoušek RK za zcela oprávněnou. Veřejně se však chce vyjádřit o Bělohoubkových zkouškách až tehdy, když sám provede své vlastní obdobné pokusy. Leskien přikládá k dopisu separát svého článku o dnešním stavu rukopisového sporu, který napsal do Dodatku k Brockhausovu Konverzačnímu slovníku.

Leipzig, 9. Juli 1887

Hochgeehrter Herr College.

Sie durften schon längst eine Antwort von mir auf Ihren Brief vom 10. Juni erwarten, und hätten sie auch erhalten, wenn ich von Wislicenus eher etwas vernommen hätte. Ich hatte sofort den Sonderabdruck Ihres Artikels über die chemische Untersuchung ihm übergeben mit der Bitte sich irgendwie darüber auszusprechen. Bis ich ihn wieder sah verging die Zeit bis zum Anfange dieser Woche. Inzwischen hatte er selbst von Strouhal Ihren Aufsatz erhalten, und sagte mir, er werde sich über die grosse Blamage Bělohoubek's in irgend einer Weise äussern. Er giebt Ihnen in Ihrer Kritik vollständig recht. Ich hoffe, er wird, wenn er selbst erst einige Experimente angestellt hat — wie er mir sagte, werde er das thun — entweder Strouhal gegenüber oder öffentlich sich über die Angelegenheit äussern.

Ich wurde neulich von Brockhaus angefragt für den Supplementband des Conversationslexicons den jetzigen Stand des Streites kurz anzugeben. Einen Sonderabzug meines kleinen Artikels lege ich Ihnen bei, mit dem Sie hoffentlich zufrieden sein werden. Einen Passus, in dem ich mich über Gregr's Elaborat schon ausgesprochen hatte, hat mir die Redaction gestrichen.

Mit bestem Gruss
Ihr
ganz ergebner
Leskien

5

WISLICENUS STROUHALOVI

Wislicenus oznamuje Strouhalovi, že právě koná vlastní pokusy analogické zkouškám, jakými byl zkoumán Rukopis královédvorský. Činidly, jichž bylo použito, nedá se rozlišit staré písmo od nového, je-li použito pergamenu a inkoustu téže kvality. Bělohoubkovy závěry o pravosti RK z chemické zkoušky jsou chybné a neoprávněné. V rukopisném boji je pravda nepochybně na straně Gebauerově. Wislicenus přikládá k dopisu své nové pojednání o prostorovém uspořádání atomů, sděluje, že je posílá také prof. V. Šafaříkovi a prosí o informaci, kdo je profesorem chemie na pražské německé univerzitě, aby je mohl zaslat i tomu.

Leipzig, den 16. Juli 1887.

Lieber College!

Entschuldigen Sie, dass ich Ihren freundlichen Brief vom 2. d. M. erst jetzt beantworte, da ich in der betreffenden Frage gern einige Versuche anstellen wollte. Dieselben sind allerdings nicht ganz abgeschlossen, da es mir nicht gelungen ist, einer älteren, etwas rostigen Schrift auf Pergament habhaft zu werden, aber ich glaube auch ohne dieses meine Ansicht mit voller Bestimmtheit geben zu können.

Ich muss zunächst betonen, dass ich der Kritik des Prof. Dr. J. Gebauer gegen Prof. Bělohoubek in allen Punkten vollkommen beipflichte und nicht begreife, wie Letzterer sich überhaupt dazu verstehen konnte, ein *chemisches* Gutachten in der streitigen Frage nach der Echtheit der Königinhofer Handschrift abzugeben, namentlich da demselben die zur Vergleichung unbedingt nothwendige Objecte fehlten. Indessen auch wenn solche vorgelegen hätten, so würde eine chemische Prüfung wahrscheinlich kein Ergebniss geliefert haben. Ich habe mich nämlich selbst überzeugt, dass man einer neuen, mit Galläpfeltinte auf Pergament geschriebenen Schrift auf mancherlei Wegen das „rostfarbige" Aussehen sehr alter Schriften geben kann und dass dieselben dann weder mit Wasser, noch mit concentr. Essigsäure weggewaschen oder auch nur wesentlich blasser gemacht werden können. Auch mit Salzsäure lassen sie sich nicht so weit entfernen, dass Blutlaugensalz sie nicht wieder erschienen liesse. Auch die Prüfung mit vanadinsaurem Ammon kann nicht zur Unterscheidung alter und neuer imitirter Schrift verwendet werden.

Die Schlüsse, welche Prof. Bělohoubek aus seinen Prüfungen für die Echtheit der fraglichen Handschrift zieht, sind daher *sammt und sonders falsche und ungerechtfertigte.*

In der Streitfrage zwischen Professor Gebauer und Professor Bělohoubek liegt zweifellos *die Wahrheit,* und auf diese kommt es dabei doch allein an, auf Prof. Gebauer's Seite.

Gleichzeitig erhalten Sie eine Abhandlung über die räumliche Anordnung der Atome, welche Sie freundlich aufnehen wollen. Ich werde eine solche auch an Prof. Schafarik senden und bitte Sie, mir mittheilen zu wollen, wer jetzt Professor der Chemie an der deutschen Universität in Prag ist.

In alter Freundschaft und mit herzlichem Grusse bin ich

Ihr ergebener
J. Wislicenus

6

WISLICENUS GEBAUEROVI

Wislicenus sděluje Gebauerovi, že nemá nic proti tomu, aby jeho dopis Strouhalovi o chemické zkoušce RK byl zveřejněn.

Leipzig, 4. August 1887.

Hochgeehrter Herr Kollege!

Auf Ihren Brief an Leskien, den mir derselbe gab, erlaube ich mir Ihnen mitzutheilen, dass ich selbstverständlich gegen eine Verwendung meines Briefes an Freund Strouhal auch vor der Oeffentlichkeit nichts habe. Sollte die Sache nicht eilen, so möchte ich noch einige Versuche machen, kann dies aber erst im October thun, wenn ich wieder hierher zurückgekehrt bin.

Mit hochachtungsvollem Grusse
Ihr ergebenster
Johannes Wislicenus

7

WISLICENUS GEBAUEROVI

Wislicenus popisuje podrobně své vlastní pokusy, jimiž provedl obdobné chemické zkoušky, jakým byl podroben RK v Praze. Dospěl k nezvratnému závěru, že použitými činidly se nedá rozlišit starý a nový rukopis, bylo-li použito inkoustu stejného složení a nekřídovaného pergamenu. Chemická zkouška si tedy nemůže činit nárok na rozhodnutí o pravosti.

Leipzig, den 6. December 1887.

Hochgeehrter Herr College!

In Ergänzung meiner früheren Kritik des von Professor Bělohoubek geführten angeblichen Beweises für die Echtheit der Königinhofer Handschrift kann ich Ihnen heute mittheilen, dass ich die chemischen Versuche desselben seither wiederholt habe, und zwar:

1. an einer Schrift auf Pergament aus dem vorletzten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts (zwischen 1680 und 1690);

2. an einer Schrift auf nicht kreidehaltigem Pergament aus dem Anfange der 50-er Jahre des gegenwärtigen Jahrhunderts des auf einem Pergamenteinband (eines im Jahre 1849 erschienenen, seit 1853 in meinem Besitze befindlichen Lexicons) mit Galläpfeltinte geschriebenen Vermerkes über die in diesem Bande behandelten Buchstaben;

3. an einer entsprechenden Aufschrift auf einem späteren Bande desselben Werkes, welcher gleich lange in meinen Händen ist.

Die Schriftzeichen aller drei Nummern sehen etwas rostfarbig aus, die von 2 und 3, also die neueren, sind augenscheinlich mit blasserer Tinte geschrieben als die alte von Nr. 1. Alle drei Schriften verhalten sich gegen Reagentien vollkommen gleich. Sie sind mit Wasser nicht abwaschbar, verschwinden beim Betupfen mit Salzsäure (1 Th. concentrirter mit 1 Th. Wasser) fast bis zur Unsichtbarkeit nach 1/2 Minute, vollkommen nach 1 Minute, können aber dann nach dem Waschen mit Wasser durch Blutlaugensalz wieder mit blaugrüner Farbe hervorgerufen werden, und zwar mit absolut gleicher relativer Deutlichkeit, Nr. 3 sogar deutlicher als Nr. 2, entsprechend der etwas dunkleren Tinte, mit der es geschrieben ist. Die hervorgerufenen bläulichen Schriftzüge von Nr. 1 sind nicht deutlicher als jene von 3.

Auch durch concentrirte Essigsäure verblassen die Buchstaben der Schriften 2 und 3 (die neuen) nicht.

Ich bemerke hierzu, dass das Pergament sogenanntes Schweinsleder ist, welches zwar von dem früher meist verwendeten Schreibpergamente in seiner Structur, aber nicht in seiner chemischen Natur verschieden ist. Jedenfalls verhält es sich gegenüber der Galläpfeltinte nicht anders als Schreibpergament, denn die Schrift 1 verheilt sich zu Wasser, Salzsäure und Blutlaugensalz und zu Essigsäure genau so, wie Prof. Bělohoubek für alte Pergamentschrift angiebt und wie es sich bei der Untersuchung einer Schrift auf gewöhnlichem Pergamente aus dem Ende des 17. Jahrhunderts, an welcher ich einige Proben anstellen konnte, herausstellte.

Wenn nun danach eine mit Galläpfeltinte hergestellte, etwa 35 Jahre alte Schrift sich von einer ebensolchen fast 200 Jahre alten *nicht* chemisch unterscheiden lässt, so kann gewiss eine solche Schrift aus dem Anfange unsers Jahrhunderts auf chemischem Wege auch nicht von einer solchen aus dem 14. Jahrhunderte unterschieden werden, da die letztere nach Prof. Bělohoubek genau dasselbe Verhalten zeigt, wie die erst etwa 35 Jahre alte Schrift.

Ich habe schon in meinem früheren Briefe mein Erstaunen ausgesprochen, wie ein Chemiker im Stande sein kann, ein Gutachten abzugeben, wie es Prof. Bělohoubek abgetan hat. Dass dieses Erstaunen bei mir jetzt nicht geringer geworden ist, erscheint nach Vorstehendem jedenfalls gerechtfertigt.

Indem ich Sie bitte, Freund Strouhal besten Gruss zu sagen, bin ich

in collegialer Hochachtung
Ihr
Johannes Wislicenus

8

LESKIEN GEBAUEROVI

Leskien blahopřeje Gebauerovi k novému roku, hlavně však k statečnému činu, k tomu, co v uplynulém roce vykonal v zájmu vědy a pravdy. Dopis obsahuje krásnou pasáž o vztahu vědy a nacionalismu a vysoko hodnotí Gebauerův postoj v rukopisném boji.

Dresden, 30. December 1887

Verehrter Herr College.

Dass Wislicenus Ihnen sein Gutachten zur Verfügung gestellt hat, und dass es so ausgefallen ist, hat mir die grösste Freude gemacht. Die Angelegenheit der Handschriften hat Ihnen viel Verdruss und schmerzliche Erfahrungen gebracht, aber *dennoch kann man Ihnen zum Beginn des neuen Jahres gratulieren zu der tapferen That, die Sie in dem ablaufenden Jahre vollbracht haben.*

Wie lange wird es währen, und Hattala sammt Consorten werden vergessen sein oder mit verdientem Hohn genannt werden bei den Böhmen sowie bei den Deutschen, Ihr Name aber wird stets genannt werden als eines ehrlichen und tapferen Vertheidigers der Wissenschaft und der Wahrheit. Der thörichte Beschluss der Gesellschaft der Wissenschaften stellt die Gesellschaft an den Pranger und schadet der Wissenschaft. Werden denn die Leute so klug werden einzusehen, dass in der Wissenschaft nur eins gilt, nach der Wahrheit forschen ohne alle Rücksicht, und dass es nicht darauf ankommt ob bei solcher Forschung Empfindungen irgend welcher Art verletzt werden, und dass auch patriotische Entrüstung nicht in die Wissenschaft gehört? Wir andern, ob Slaven oder Deutsche, wollen doch nicht vergessen, dass über allem Nationalitätenhader ein Reich der Humanität steht und dass ein grosses Gebiet dieses Reiches die Wissenschaft bildet, und wollen sie rein halten von aller Fälschung und aller Falschheit.

Mit herzlichem Gruss
Ihr
ganz ergebener
Leskien

9

LESKIEN GEBAUEROVI

Téměř po devíti letech obrací se Leskien na Gebauera se žádostí o literární informaci k českému překladu bible, jímž se právě zabývá.

Leipzig, 14. Nov. 96
Steghornstr. 10 III.

Sehr geehrter Herr College.

Ich bin so frei, mich in einer literarischen Verlegenheit an Sie zu wenden. Giebt es eine zusammenhängende Darstellung der Geschichte der

böhmischen Bibeluntersuchung? Die Einzelabhandlungen in den Berichten der böhm. Ges. der W., in ČČM u. s. w. kenne ich, aber sie geben mir kein rechtes Bild. Wenn Sie nur eine Schrift der Art nachweisen könnten, wäre ich Ihnen sehr dankbar.

Mit ergebenem Grusse
Ihr

Leskien

(Na dopise připsáno rukou Gebauerovou)
Odpověď:
že nemáme, co tu žádá; k tomu:
„Dieses Geständnis ist traurig und für uns geradezu beschämend, wenn man sieht, wie viel Zeit und Arbeit wir in bitter Zank vergeuden (wir haben soeben eine neue Auflage des Handschriftenstreites)" etc.
16/11 96

10
LESKIEN GEBAUEROVI

Leskien prosí o bližší informaci o čtyřech recenzích české bible, o nichž se zmiňuje Dobrovský a další. V druhé části dopisu činí poznámku k tomu, že v Čechách znovu vypukl rukopisový spor, jak se dověděl od Gebauera.

Leipzig, 23. Nov. 1896
Steghornstr. 10 III

Verehrter Herr College.

Indem ich Ihnen für Ihre Auskunft bestens danke, komme ich gleich mit einer neuen Bitte. Trotz den häufigen Erwähnungen von 4 Recensionen der böhm. Bibel bei Dobrowsky u. s. w. komme ich über diese Recensionen zu keiner Klarheit; dh. ich kann nicht sicher herausfinden, was zu einer, was zur ander gehört. Wäre es Ihnen ohne viel Zeitverlust, den ich Ihnen nicht bereiten möchte, möglich, nicht etwa alle zu jeder Recension gehörigen Texte aufzuzählen, sondern mir nur für jede der Recensionen einen oder zwei Hauptvertreter anzugeben; das würde mir zu weiterem Anhalt vollkommen genügen.

Also *der Handschriftenstreit* lebt wieder auf; es thut mir leid wegen der Schererei, die Ihnen wieder daraus erwachsen wird. Es giebt eben leider nicht viele Menschen, die einer wenn auch noch empfindlichen Wahrheit stand halten. Aber Ihr Sieg ist gewiss und nach 10 Jahren wird kein Mensch mehr an die alten Schrecken glauben.

Mit ergebenem Gruss
Ihr

Leskien

11
LESKIEN GEBAUEROVI

Leskien sděluje, že obdržel od nakladatele Tempského 2. část III. dílu Gebauerovy Historické mluvnice. Má drobnou připomínku v otázce třídění sloves, hodnotí však Gebauerovu práci jako obdivuhodné vědecké dílo a přeje mu mnoho sil k jeho dokončení. Dále oznamuje, že se podařilo zřídit na univerzitě v Lipsku Indogermánský institut, který má tři samostatná oddělení: indické (Windisch), pro srovnávací mluvnici (Brugmann) a slovanské (Leskien). Prosí Gebauera, aby mu zaslal separáty svých prací, popřípadě i duplikáty knih z pražského slovanského semináře, pro knihovnu, kterou zakládá ve svém slovanském oddělení.

Leipzig, 12. November 98

Sehr geehrter Herr College.

Vor einigen Tagen erhielt ich von Tempsky in Ihrem Auftrage die Histor. mluvnice III. 2 zugesandt. Nehmen Sie auch für diese neue Gabe meinen verbindlichsten Dank. Möge das grosse Werk weiter so fortschreiten wie bisher und Ihnen die erstaunliche Arbeitskraft erhalten bleiben, mit der Sie das riesige Material bewältigten.

Ein ganz wenig hat es mir leid gethan, dass Sie meine Verbaleintheilung nicht angenommen haben; ich halte sie doch noch für besser und zweckmässiger als die übliche, aber ich verstehe es ganz gut, dass man bei dieser bleibt, um nicht mit den sonstigen Darstellungen in Conflict zu kommen.

Es wird Sie vielleicht interessieren zu hören, dass ich in Verbindung mit meinen Collegen Brugmann und Windisch ein Institut an unserer Universität eingerichtet habe, das in die drei Abtheilungen: indisch, vergleichende Grammatik und slavisch zerfällt, und den gemeinsamen Namen „Indogermanisches Institut" führt, wobei aber die einzelnen Abtheilungen ganz selbständig sind. Eine Hauptaufgabe für mich ist nun, einigermassen ausreichende Bibliothek für meine slavische Abtheilung zusammenzubringen. Die mir dafür zu Gebote stehenden Mittel sind nur spärlich, und ich wage es dessen, mich an Fachgenossen zu wenden, dass sie mich mit Geschencken unterstützen. So habe ich auch an Sie die Bitte, ob Sie mir für das Seminar nicht je ein Exemplar Ihrer Abhandlungen über die weichen e-Silben, im böhmischen, über die Deklinationen, falls Sie noch im Besitz mehrerer Sonderabzüge von diesen Schriften sind, abtreten möchten. Sollten sie entbehrliche Doubletten haben, so wäre ich Ihnen sehr dankbar, wenn Sie dabei an mein Seminar denken möchten.

Mit ergebenem Grusse
Ihr

Leskien

THEODOR SYLLABA

Briefe der Leipziger Professoren Leskien und Wislicenus zum Streit über die Echtheit der Königinhofer Handschrift

ZUSAMMENFASSUNG

Die Briefe von August Leskien und Johannes Wislicenus an Johann Gebauer und Vinzenz Strouhal aus den achtziger und neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts dokumentieren die wissenschaftlichen und freundschaftlichen Beziehungen der Gelehrten der mitteleuropäischen Nachbaruniversitäten zu Prag und Leipzig.

August Leskien, Begründer der deutschen Slawistik und Wegbereiter der deutsch-slawischen Wechselseitigkeit, war Professor des ersten Lehrstuhls der Slawistik in Deutschland und später Direktor der selbständigen slawischen Abteilung des Indogermanischen Instituts in Leipzig. Er gehörte zu den bedeutendsten Repräsentanten der bekannten junggrammatischen Schule. Er hatte umfangreiche wissenschaftliche Kontakte mit dem Ausland. Er war seit ihrer Gründung Mitglied der Redaktion der ersten internationalen slawistischen Zeitschrift „Archiv für slavische Philologie", die seit 1876 vom V. Jagić veröffentlicht wurde, und in welcher sich alle wichtigen Fragen dieses wissenschaftlichen Faches konzentrierten.

Im Jahre 1882 übernahm Leskien die Redaktion der zweiten Sektion der bekannten Ersch-Gruber'schen Encyklopädie der Wissenschaften und Künste (Buchstaben H bis N). In dieser Funktion ersuchte er den Prager Professor J. Gebauer, den Direktor des Seminars für slawische Philologie an der tschechischen Universität, für dieses Werk einige Stichwörter, u. a. auch über die Königinhofer Handschrift auszuarbeiten. Dieser erfüllte seinen Wunsch und der von ihm geschriebene Artikel zu diesem Thema wurde im 38. Teil der Encyklopädie gegen Ende des Jahres 1885 veröffentlicht. Gebauer schrieb über die angeführte Handschrift, die bisher in Böhmen sowie in anderen Ländern für eines der wertvollsten Denkmäler der tschechischen Literatur des 14. Jahrhunderts gehalten wurde, als über ein problematisches Werk. Als gewissenhafter Forscher formulierte er wichtige philologische Einwände und verlangte eine weitere eingehende Untersuchung und ebenfalls eine gründliche chemische und paleographische Expertise dieser Handschrift.

Gebauers Artikel in der Leipziger Encyklopädie war Anlass dazu, dass in Böhmen erneut der Streit über die Echtheit der Handschriften entflammte, und zwar mit bisher grösster Schärfe. Gebauer und seine Anhänger, meistens aus den Reihen jüngerer Professoren und Dozenten der tschechischen Universität und Schüler seines Seminars, gruppiert um die Monatsschrift Athenaeum, wurden zum Ziel der Angriffe beider tschechischen nationalen politischen Parteien (der Alttschechen und Jungtschechen), zum Gegenstand des Unwillens mancher tschechischer Schriftsteller und Künstler, die zu ihren Werken häufig durch die Handschriften inspiriert wurden, und auch des Zorns patriotisch gesinnter breiter Schichten, der fast durch die gesamte tschechische Presse entfacht wurde. Das kritische Denken Gebauers und seiner Mitkämpfer berührte einen empfindlichen Nerv der damaligen tschechischen Intelligenz und auch das patriotische Empfinden der breiten Massen.

Die Briefe A. Leskiens und auch die Briefe, die J. Wislicenus an J. Gebauer und V. Strouhal, mit dem er mehrere Jahre an der königlichen bayrischen Universität zu Würzburg wirkte, schrieb, betreffen hauptsächlich die chemische und mikroskopische Prüfung der Königinhofer Handschrift. Diese wurde durch eine Kommission durchgeführt, die der Verwaltungsausschuss des Museums des Königreichs Böhmen errichtete, in dessen Besitz sich die Handschriften befanden. Mitglieder dieser Kommission waren renomierte Gelehrte, z. B. Rektor der tschechischen Universität Historiker W. W. Tomek, der Historiker und Paleograph J. Emler, die Professoren der Chemie V. Šafařík und A. Bělohoubek und unter anderen auch Gebauer. Ausser ihm jedoch gingen alle an ihre Aufgabe voreingenommen heran, durch die Bestrebung geleitet, die Königinhofer Handschrift für die tschechische Literatur zu retten.

Gebauer war kein Chemiker. Eine fachliche Hilfe leistete ihm unerwartet der Adjunkt des chemischen Laboratoriums an der tschechischen Universität Dozent Bohuslav Brauner, ehemaliger Schüler und Assistent bei Professor Roscoe in Manchester, Freund des russischen Chemikers Mendelejew, später Professor und Gründer der ersten tschechischen modernen chemischen Schule. Brauner bemerkte die Unkorrektheit der chemischen und mikroskopischen Untersuchung der Handschrift und bereitete für Gebauer künstliche Handschriftfragmente vor und zwar auf alten und neuen Pergamentstücken verschiedenen Charakters und mit verschiedenen Tinten— und Farbensorten geschrieben. Mit diesen bewies Gebauer den Professoren V. Šafařík und A. Bělohoubek, dass das vor drei Tagen angefertigte Fragment auf ihre chemische Reagenzien, mit denen sie die Königinhofer Handschrift prüften und mit denen sie ihre Altertümlichkeit dokumentieren wollten, auf dieselbe Weise reagiert. Brauner wollte natürlich nicht genannt werden, da V. Šafařík sein Vorgesetzter und ehemaliger Lehrer war.

Durch Vermittlung von Leskien und Strouhal wurde Professor Wislicenus, Direktor des ersten chemischen Universitätslaboratoriums, der im Fach der organischen Chemie einen europäischen Ruf hatte, ersucht, sich zu den von V. Šafařík und A. Bělohoubek durchgeführten chemischen Prüfungen zu äussern. Wislicenus führte seine eigenen Proben an Handschriften auf Pergamenten verschiedenen Alters mit denselben Reagenzien durch, die in Prag angewendet wurden, und gab vollkommen Gebauer recht, dass die Ausführungen, die Šafařík und Bělohoubek machten, wissenschaftlich nicht standhalten können.

Die Publikation der Briefe von Leskien und Wislicenus und ihre Einleitung bilden eine gute Ergänzung der vom Autoren schon veröffentlichten Monographie Jan Gebauer na pražské univerzitě (Praha, Univerzita Karlova 1983, 154 stran — Jan Gebauer an der Prager Universität, Prag, Karls-Universität Vlg. 1983, 154 Seiten). Die Briefe beweisen die Ideenverwandtschaft von Prager und Leipziger fortschrittlichen Wissenschaftlern, besonders was ihre Ansichten und Ansprüche auf die Objektivität der Forschung und dem Suchen der Wahrheit betrifft, die durch nationale Streitigkeiten nicht beeinflusst werden dürfen. Da ein grosser Teil von Leskiens Nachlass im zweiten Weltkrieg vernichtet wurde, als das Indogermanische Institut durch einen Fliegerangriff brannte, stellt die Veröffentlichung der Briefe an Gebauer einen guten Beitrag zur Charakteristik seiner Persönlichkeit, zu seiner Biographie, und zum wissenschaftlichen Profil dieses bedeutenden Philologen dar.

RECENZE

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1984 Tomus XXIV — Fasc. 2 Pag. 93—121

DĚJINY UNIVERZIT JAKO SOUČÁST SOCIÁLNÍCH DĚJIN V NOVĚJŠÍCH PRACÍCH H. DE RIDDER-SYMOENSOVÉ

Stalo se již tradicí tohoto časopisu referovat pravidelně o nových směrech bádání o univerzitních dějinách. V posledních letech proniká do povědomí našich odborníků stále výrazněji ten směr především francouzského, ale také nizozemského a anglického výzkumu, jenž výrazně rozšiřuje tradiční optiku a nově tématizuje řadu okruhů v oblasti univerzitní historiografie, zejména v úzkém sepětí se sociálními dějinami. Jen namátkou se odvolávám na zde recenzované práce H. Kearneye, D. Julii, R. Chartiera a W. Frijhoffa. Jednou z nejvýraznějších představitelek školy, jež se soustřeďuje, nejobecněji řečeno, na místo univerzit a univerzitami formovaných jedinců ve společnosti, je bezpochyby Hilde de Ridder-Symoensová z univerzity v belgickém Gentu. Zde bych chtěl upozornit na několik jejích příspěvků z posledních pěti let, jež se poměrně zřetelně přiřazují k jednomu z následujících tří okruhů: a) struktura univerzity v Orléansu, b) podíl univerzitních absolventů v lokální, regionální a zemské správě v jižním Nizozemí — vznik nové „univerzitní" mentality, c) vztah šlechty k univerzitnímu vzdělání — *le Grand Tour* a její místo v systému akademické peregrinace.

Jako úvod do problematiky a zároveň vymezení hlavních problémů můžeme chápat studii *Universiteitsgeschiedenis als bron voor sociale geschiedenis, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis 10, 1978, s. 74—98.* Autorka podává výstižný *„status questionis"*, soustřeďujíc přitom svůj zájem na sociální status studentů a bývalých studentů jakož i na základní vztah univerzita — společnost v období pozdního středověku a raného novověku. Odděleně zkoumá možnosti studia profesorů a studentů jako základních univerzitních subjektů (vědomě nechává stranou administrativní a technický aparát). U profesorů zdůrazňuje význam výzkumu jejich hmotného zabezpečení, majetku a sociálního postavení, preferujíc, stejně jako u výzkumu studentstva, především prozopografické metody. Program bádání o studentech dělí pak do šesti základních okruhů. Do prvního počítá práce zaměřené na geografický původ studentů (v podstatě tři typy studií: 1. studenti z A na univerzitě v B, 2. geografický původ všech studentů na univerzitě v C, 3. intelektuální a jiné relace mezi oblastí D

a univerzitou v E). Zásadní cézuru mezi epochou nadnárodních univerzit jakožto center spekulativního bádání a epochou „národních univerzit" jako center profesionálního formování pod státní kontrolou vidí v 15. století. V oblasti migrací zaznamenává v druhém období stále se prohlubující tendenci k omezení peregrinace na určité elity. Druhý okruh výzkumů se týká sociálního původu studentů, v tom i specifického problému nemajetných studentů. V důsledku laicizace a sekularizace vzdělání vyvíjí se univerzity od otevřených, „demokratických" institucí středověku k uzavřeným, „aristokratickým" ústavům raně novověkým s rozhodujícím podílem nižší šlechty a bohatého měšťanstva. Aristokratizaci podléhají i původní instituce pro chudé studenty, koleje, burzy a paedagogia. Definici chudého studenta upřesňuje Ridder-Symoensová v tom smyslu, že *pauper* byl každý, kdo nebyl s to se vyrovnat se všemi finančními závazky na té které univerzitě. Třetí okruh, student na univerzitě, shrnuje problematiku každodenního života univerzity. Cíle, s nimiž student přicházel, určovaly i pohled, kterým nahlíželo univerzitní prostředí samo sebe a rozdíly v pohledu aristokrata—učence, který se vidí představitelem nového stavu, na jedné straně, a měšťanského synka, který si chce studiem polepšit naděje na kariéru, na druhé straně, nutně determinovaly i vytváření určitých sociologických skupin uvnitř univerzity. Do této oblasti patří také otázka nákladů na studium. Čtvrtý okruh otázek se týká vlivu studia na kariéru, sociální vzestup, zkrátka na příští životní dráhu bývalých studentů. S pomocí prozopografické metody lze sledovat podíl univerzitně formovaných osob v některé oblasti veřejné správy, církevní instituci nebo dokonce v celém regionu (zde práce H. Botse). Největší rozkolísanost společenské struktury a v důsledku toho optimální naděje na sociální vzestup datuje autorka na přelom 15./16. století (pro Nizozemí). Sociální mobilita se ocitá v přímé závislosti na společenské poptávce po univerzitně vyškolených jedincích a má své důsledky i pro zvýšený příchod šlechty, na niž jsou kladeny nové požadavky, vznikají *gens de lettre.* V důsledku nových nároků se zároveň stává univerzita více odbornou školou, zatímco vědecké úkoly přebírají jiné instituce. V 17. století nastává určité přesycení univerzitně školeným personálem (otázka nadvýroby intelektuálů v 17. století byla dotčena R. Chartierem, W. Frijhoffem a G. Klingensteinovou), mimo jiné vinou oligarchizace správy v rukou příslušníků *university minded families,* rodin s univerzitní tradicí. V pátém okruhu problémů sleduje autorka aktivní působení univerzit na společnost, jejich roli ve velkých sociálních hnutích. Zde se odvolává především na studie o roli anglických univerzit v předvečer revoluce a připomíná rovněž známý vliv římskoprávních nauk na teoretické vymezení absolutismu. Z rámce předchozího se poněkud vymyká poslední šestý okruh otázek k laicizaci a sekularizaci univerzit. Celkově se objevuje v této studii, u níž jsme se zastavili podrobněji, většina autorčiných tézí in nuce, v dalším jsou rozvíjeny na konkrétním materiálu.

H. de Ridder-Symoensová je spolueditorkou matrik (knih prokurátorů) německého národa na univerzitě v Orleánsu.[1]) Jako doplněk základní řady vychází postupně biografický slovník všech imatrikulovaných studentů,[2]) v němž zpracovává jižní Nizozemce. V článku *Les origines géographique et sociale des étudiants de la Nation Germanique de l'ancienne université d'Orléans (1444—1546), in: The Universities in the late Middle Ages, ed. J. Ijsewijn, J. Paquet, Leuven 1978, s. 455—474,*[3]) podává Ridder-Symoensová celkový přehled dosavadních výsledků. Po požáru univerzitního archivu v Orléansu máme k dispozici jen archiv německého národa, ze čtyř orléanských národů druhého významem i počtem studentů po francouzském. Do matrik německého národa se zapisovali Nizozemci, pochopitelně Němci a s nimi všichni příchozí ze zemí východně od Rýna. Do roku 1546 tvořili Nizozemci (nejvíce z Brabantu) tříčtvrtinovou většinu národa, po polovině 16. století se prudce zvyšuje podíl Němců z Říše. Autorka zjistila neobyčejně vysoký podíl orléanských juristů v zemských správních orgánech v Nizozemí (podíly se pohybují od třetiny do tří čtvrtin). Výsledky dovolují vytyčit tézi o preferenci orléanských absolventů. Po stránce sociální se projevují značné rozdíly mezi Němci a Nizozemci. Mezi Nizozemci bylo jen 10—15 % šlechticů *(noblesse de robe),* mezi Němci se šlechta podílí 40 %. Dominuje měšťanstvo, ze severního Nizozemí synové z obchodních a řemeslnických rodin, z jižního Nizozemí a z Německa z rodin patricijů — rentiérů a úředníků. V důsledku vysokých nákladů na studium neexistovali v Orléansu skuteční *pauperes.* Společenská valorizace dosaženého právního vzdělání je opět díky pokročilejší hospodářské struktuře běžnější v Nizozemí než v Německu.

Rozsáhlá práce *Brabanders aan de rechtsuniversiteit van Orléans (1444—1546). Een socio-professionele studie, Bijdragen tot de Geschiedenis 61, 1978, s. 195—347,* vychází z autorčiny doktorské práce[4]) a je založena na prozopografickém rozboru studentů z jižních provincií z první knihy prokurátorů německého národa. Z 1265 imatrikulovaných studentů pocházelo 306 (24 %) z Brabantu. 60 % z nich dosáhlo již předtím,

[1]) C. M. Ridderikhoff, H. de Ridder-Symoens, D. Illmer (ed.), Premier Livre des Procurateurs de la Nation Germanique a l'ancienne Université d'Orléans 1444—1602, T. 1., Premier Livre des Procurateurs 1444—1546, Leyde 1971.

[2]) Totéž, 2e partie: Biographies des Étudiants, vol. I. 1444—1515, Leyde 1978, vol. II. 1516—1546, Leyde.

[3]) Tento sborník byl recenzován I. Hlaváčkem v HUCP 19/2, 1979, s. 104.

[4]) H. de Ridder-Symoens, De Brabantse leden van de Germaanse Natie van de rechtsuniversiteit van Orléans (1444—1555), Gent 1969.

převážně v Lovani, titulu *magister artium,* po dosažení bakalaureátu nebo licenciátu studovali mnozí dále ve Francii či Německu, 5 % z nich navštívilo též italské univerzity. Orléans byl vskutku drahou univerzitou, kde nebylo místo pro nižší sociální vrstvy. 20 % studentů pocházelo z řad nižší šlechty, 50 % z měšťanstva (zvláště patriciát), asi čtvrtinu představoval klérus, ze zbylých 5 % stojí za zmínku synové umělců. Zhruba polovina osob prošlých Orleánsem se posléze etablovala v královské nebo municipální správě, mnozí se stali advokáty a notáři. Jen 3 z 306 graduovaných se orientovali na kariéru univerzitního profesora. Většina ze zkoumaných brabantských studentů zůstala v bouřích nizozemské revoluce věrna králi a katolické církvi, výjimkou byli Antverpané.

Materiálními předpoklady existence orléanské univerzity se zabývá H. de Ridder-Symoensová ve studii *La vie et l'organisation materielle de l'ancienne université d'Orléans, in: The Economic and Material Frame of the Mediaeval University, ed. A. L. Gabriel, Notre Dame, Indiana (USA) 1977, s. 37—48.*[5]) Specifikem Orleánsu byla existence jedné fakulty civilního a kanonického práva. Další zvláštností byl velký význam univerzitních národů, na jejichž půdě se odehrával i „materiální" život univerzity. Pohled na strukturu příjmů a vydání skýtá obraz dosti skromného materiálního zabezpečení celé univerzity i jednotlivých národů. Zdánlivý paradox se vysvětluje právě „aristokratickým" typem univerzity, v němž nebylo místo pro koleje a burzy, univerzita nespravovala ani vlastní nemovité hospodářství. Příjmy se tak omezovaly na imatrikulační a promoční taxy a sotva stačily krýt nutné denní výdaje instituce. Pokus o stanovení „ceny" jednoho akademického roku v Orléansu dokazuje, že studium zde bylo určeno jen zámožným osobám, vždyť náklady na jeden rok studia jsou srovnatelné s ročním příjmem kvalifikovaného řemeslníka nebo nižšího úředníka.

Všechny tři „orléanské" studie, založené na pramenech k dějinám německého národa a na mravenčí prozopografické práci, staví do popředí sociální problematiku studia na „luxusní" (z hlediska sociálního), nicméně studenty z jižních provincií nejnavštěvovanější zahraniční univerzitě. Frekvence Orléansu dokazuje rostoucí společenskou objednávku právnického vzdělání a sociální složení orléanských studentů dokresluje charakter nizozemských vládnoucích elit s převahou městského patriciátu.

Další skupina prací se váže k výzkumu infiltrace univerzitně vyškolených osob do konkrétních správních institucí. Na lokální úrovni, totiž na příkladu vévodského městečka Uccle (dnes jedné z bruselských čtvrtí) a jeho magistrátu ji zkoumá v článku *Les échevins d'Uccle et les études universitaires aux XVe et XVIe siècles, Les lignages de Bruxelles, N^ro^ 75—76 (17e année), Juillet-Décembre 1978, s. 33—58.*[6]) Z 82 sledovaných osob v letech 1431—1600 lze u 38 (46 %) doložit univerzitní školení, zvláště u těch, kteří kumulovali funkci v uccleském magistrátu s dalšími, nejčastěji s členstvím v městské radě bruselské. Zejména v druhé polovině 16. století se členství v městské radě v Uccle stává předstupněm další kariéry v provinciálních nebo centrálních institucích, což svědčí o postupné oligarchizaci a uzavírání se vrstvy bruselského patriciátu.

Velmi zajímavá je studie, jež srovnává situaci v radě a dalších městských funkcích v univerzitní Lovani a obchodnických Antverpách: *De universitaire vorming van de Brabantse Stadsmagistraat en Stadsfunktionarissen Leuven en Antwerpen, 1430—1580, Varia Historica Brabantica 6—7, 1978, s. 21—126.* Z 384 sledovaných osob v Lovani byla prokázána akademická minulost u 162 (42 %), skoro všichni zahájili své univerzitní curriculum na místní alma mater. Nejvyšší počet imatrikulací připadá na 15. století, dobu ekonomické konjunktury a prvního rozkvětu univerzity. V Antverpách bylo ze 458 zaznamenáno 196 (43 %) univerzitně vyškolených. Hlavní díl připadá opět na Lovaň (72 %), synové bohatých antverpských obchodníků studují ovšem velice často i na zahraničních univerzitách. Nejvyšší počet imatrikulací byl zachycen v první polovině 16. století, je tedy opět v korelaci s ekonomickou konjunkturou města a také s rozkvětem antverpského humanismu.

Třetím zkoumaným vzorkem byli členové Brabantské rady ve studii *Milieu social, études universitaires et carrière des conseillers au Conseil de Brabant (1430—1600), in: Recht en Instellingen in de Oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx, Leuven 1981, s. 257—302.* Jako pevný správní orgán brabantské provincie se Rada ustavila roku 1430 za Filipa Dobrého. Podobně jako ve městech probíhá i na její půdě postupná přeměna urozených radů v odborně právně vzdělané rady *(conseillers nobles* a *conseillers techniques).* Ze 136 radů jich 108 frekventovalo univerzitu, v 16. století už všichni.

Ve všech uvedených statích se autorka ostatně nespokojila univerzitněhistorickou sondou, obsahující rozbor rodinného a sociálního východiska sledovaných úředníků jakož i všech okolností jejich profesionální kariéry (kumulování funkcí apod.); studie představují i výrazný přínos správněhistorický. Volně se k nim přičleňují ještě starší studie o uni-

[5]) Sborník byl recenzován M. Svatošem v HUCP 18/1, 1978, s. 176.

[6]) H. de Ridder-Symoens, Ukkelse schepenen en universitaire studies in de XVe en de XVIe eeuw, Bijdragen tot de Geschiedenis 59, 1976, s. 199—226.

verzitánech v městě Tongerlo[7]) a mikrosonda ze života rodiny gentského politika a mecenáše Lievena van Pottelsberghe.[8])

Výsledky ukazují, že směrem k centrálním úřadům procento univerzitou formovaných úředníků vzrůstá. Vědomí o možnosti sociálního vzestupu prostřednictvím univerzitního studia se jednoznačně prosadilo, bylo ovšem, zvláště v případě zahraniční peregrinace, která měla vždy příznivý dopad na kariéru, závislé na ekonomických možnostech. Kromě Brabantské rady, v níž si udržela převahu šlechta, se zkoumané vzorky sociálně příliš neliší. Dominovali příslušníci patricijských a úřednických rodin (v Antverpách i obchodníci), kteří vytvářejí jakousi sociální mezivrstvu mezi měšťanstvem a šlechtou. Tato vrstva juristicky vzdělaných funkcionářů postupně vytlačuje tradiční elity.

Poslední skupinu studií H. de Ridder-Symoensové časově uvádí jeden z velmi pozoruhodných rozborů poměru aristokracie ke vzdělání, připojující se z pohledu univerzitně historického k diskusím o krizi šlechty v 16. stol.: *Adel en Universiteiten in de zestiende eeuw. Humanistisch ideaal of bittere noodzaak? Tijdschrift voor Geschiedenis 93, 1980, s. 410—432.* Ve stručném přehledu situace v jednotlivých zemích konstatuje autorka u Rakouska začínající příliv šlechty na univerzity po 1550 a významnou roli tzv. kavalírských cest. Z celoevropského hlediska má měnící se vztah šlechty k vyššímu vzdělání hlubší kořeny. Vývoj k centralizovanému státu, racionálně řízenému odborně vyškoleným úředníckým aparátem se výrazně zrychluje od 15. století, rovněž změny ve způsobu vedení válek nabourávají tradiční společenské uplatnění šlechty. K tomu přistupuje v oblasti myšlenkové reflexe naznačených proměn nový humanistický ideál vzdělání s představou *uomo universale,* šlechtice ducha, kombinujícího tradiční rytířské ideály s mnohostrannou kulturou. V oblasti univerzitního publika (návštěvníků univerzity) lze pozorovat změny výrazně od třetí čtvrtiny 16. století, největší koncentrace šlechtických studentů připadá na léta 1580—1620/40. Přes silnou tendenci k racionalizaci, centralizaci a unifikaci studia, vrcholící v systému jezuitského školství, trvá obliba privátní výuky pod vedením preceptora. Taková výuka spojená s cestou za vzděláním, která se cení jako možnost konfrontace s jinými idejemi a kulturami, stává se natolik oblíbenou formou, že ovlivňuje i vnitřní strukturu univerzit. Tak například statuta orléanské univerzity počítají s nižší imatrikulační taxou pro šlechtu *en*

[7]) H. de Ridder-Symoens — L. Milis, Tongerlo en zijn studenten op het keerpunkt van de middeleeuwe en de moderne tijden, Ons geestelijke erf 44, 1970, s. 405—431; 45, 1971, s. 290—332.

[8]) H. de Ridder-Symoens, Lieven van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de zestiende eeuw, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, N. R. 34, 1980, s. 125—141.

passage, šlechta se vyčleňuje vedením vlastních matrik, zakládá šlechtické burzy. Jiným důsledkem je specializace univerzit na přípravné a cílové, většina italských vysokých škol se rozděluje na univerzitu právníků a univerzitu s artistickou a lékařskou fakultou. Peregrinace 16. století jakožto koruna humanistické výchovy omezuje se směrem k 17. století na stále užší elity, mění se ve skutečnou *Grand Tour,* kavalírskou cestu, jejímž hlavním cílem je výuka v *savoir-vivre.* Své téze dokládá autorka opět na nizozemském materiálu. Odtud směřovala šlechta hlavně na univerzity v Orleánsu, Dôle, Ingolstadtu, Freiburgu a do Itálie, vrcholem se jeví už léta 1550—1574. Ridder-Symoensová přitom polemizuje s tradičně radikálním rozlišováním staré šlechty a *noblesse de robe* a zdůrazňuje kontinuální obnovování šlechty. Rozdíl vidí jen v tom, že prostředkem vzestupu se stává od 15. století státní služba. Legisté ve Státní radě Filipa II., stavění do protikladu s nizozemskou šlechtou v čase povstání, byli většinou univerzitně vzdělanými šlechtici ve druhé až třetí generaci. Nizozemská šlechta jako celek se novému ideálu přizpůsobila rychleji než například šlechta anglická či německá.

Přehledný obraz univerzitního studia Nizozemců z jižních i severních provincií v 16. století podává Ridder-Symoensová v referátu *The Elite of the Nederlands at the Universities of the 16th Century, in: The Century of Marnix von St. Aldegonde. Interuniversity Colloquium on the History of the 16th Century, Oostende 1982, s. 51—58.* Jestliže středověké studentstvo odcházelo na francouzské, německé a italské školy, založení univerzit v Lovani 1425 a Leydenu 1575 orientovalo hlavní proud mládeže na domácí centrum katolické a protestantské. Mezinárodní peregrinace ovšem neslábla. Jen z jižního Nizozemí tak studovalo v zahraničí během 16. století na 5 000 osob, tj. zhruba 10—20 % všech univerzitních studentů. Naopak v Lovani je zaznamenáno na 200 cizozemců ročně, tedy 5—10 % zdejších studentů. Studenti z Nizozemí, většinou od svých 14 až 15 let, zaplňovali artistické fakulty, jen asi čtvrtina studovala na fakultách vyšších. Minimálně — tj. asi 1 % — osob se věnovalo medicíně, 15 % právům. Po sociální stránce jde zase o horní vrstvy měšťanstva a nižší šlechtu, výběr univerzity a studijní trasy byl v těchto kruzích značně determinován rodinnými tradicemi. V důsledku postupné sociální polarizace vzniká na univerzitách 16. století převaha šlechty, zatímco ještě v 15. století odcházeli třeba do Orléansu běžně i synové z nižších vrstev měšťanstva a obchodnictva. Přírůstek školených právníků vedl pak k vytvoření nové úřednické šlechty uzavřené dalším příchozím. Ve většině nizozemských institucí 16. století působili na vedoucích místech lidé, kteří prošli Orléansem. Náboženské proměny v Evropě 16. století přinesly jinak značné proměny studijních tras. Za zmínku stojí vzestup významu tolerantní padovské univerzity v Benátské republice a po ediktu

nantském otevření francouzských univerzit (zejména Saumuru) pro studenty ze severních provincií.

Nejnovější příspěvky H. de Ridder-Symoensové se opět vztahují k dějinám peregrinací: *La migration académique des hommes et des idées en Europe, XIIIe—XVIIIe siècles, CRE-Information N°62, 2^ndQuarter 1983, s. 69—80.* Budiž hned řečeno, že o migraci idejí se zde dozvíme jen v souvislosti s migrací osob, neboť autorka střízlivě konstatuje vágnost podobných úvah, dovolujících v podstatě jen naznačit určité směry šíření idejí, neumožňující však narýsovat přesné kontury. Zato zde najdeme přehled hlavních proměn v dějinách studentských migrací a jejich periodizaci. Autorka především rozlišuje peregrinaci externí (na zahraniční univerzity) a interní (v rámci jedné země nebo jednoho politického celku). Ve středověku přitahují především staré univerzity univerzalistického typu, pochopitelně především studenty ze zemí bez vlastní univerzity. V 15. století se z nejrůznějších důvodů externí mobilita studentů snižuje na úkor interní migrace. Novou vlnu peregrinací vyvolal humanismus, studenti jsou přitahováni hlavně renomovanými osobnostmi evropského věhlasu. Konfesijní rozdělení Evropy změnilo úplně peregrinační trasy. Na výsluní popularity stojí především proselytské německé protestantské univerzity; katolické univerzity protireformační, zaměřené na výchovu kléru, takové přitažlivosti nikdy nenabyly. Vedle univerzit stojících jednoznačně na jednom z konfesijních pólů, existovaly programově tolerantní ústavy (Padova, Siena, Orléans, Montpellier, Leyden). Zároveň se formují dva typy univerzit: na jedné straně ty, které poskytovaly skutečné vědecké a profesionální vyškolení a na druhé straně ty, které se specializovaly na „udílení diplomů" (Angers, Bourges, Harderwijk, Duisburg). Od 16. století se objevuje vedle tradičních studijních peregrinací také už zmíněná *Grand Tour,* kavalírská cesta. S konfesijním rozdělením nastává jednak zakazování výjezdů na univerzity druhého vyznání, vynucované jakýmsi „zákazem výkonu povolání", jednak se začíná odlišovat katolické a protestantské pojetí *Grand Tour* v ohledu sociálním i kvantitativním (na protestantské straně nabývá větší obliby a nezůstává prerogativou šlechty). *Grand Tour,* jejíž zlatou dobou je 17. století, se stává především typem jakési vzdělávací „turistiky" a nezahrnuje skutečně vědeckou výchovu. Autorka varuje ovšem před jednoznačnými soudy, nebyl totiž dosud uspokojivě zhodnocen obsah výuky na ústavech typu *gymnasia illustre* nebo rytířské akademie. Cestovalo se hlavně do Francie, Itálie a Holandska. V druhé polovině 17. století (a hlavně po odvolání nantského ediktu) ztrací *Grand Tour* svůj význam. 18. století potom nastoluje jiné požadavky vědecké a byrokratické a moderní požadavky na univerzitní vzdělání naplňují univerzity nového typu, především Halle a Göttingen. Migrace idejí probíhá i po jiných cestách

než po trasách meziuniverzitních peregrinací, což souvisí s tím, že univerzity přestávají být od 16. století jedinými pěstitelkami vědy a *respublica litteraria* se už od 16. století výrazně odlišuje od světa univerzit.

Další příspěvek, který upozorňuje na problémy okolo peregrinací, byl otištěn v časopise Batavia academica a bylo o něm referováno v předchozím čísle tohoto časopisu.[9])

Okruh problémů, rozpracovaný H. de Ridder-Symoensovou, považujeme za významný metodický i námětový podnět k českému bádání. Autorka analyzuje situaci na univerzitách západoevropských a je jisté, že pro univerzity německé budou mnohé klíčové jevy vyhlížet jinak, případně se projeví v jistém fázovém posunu. Problematika profesionalizace správních institucí, vztahu společnosti k vyššímu vzdělání a postupného pronikání římskoprávní vzdělanosti je ve střední Evropě modulována jinými politickými skutečnostmi a odlišným stupněm hospodářského rozvoje. Ve světle recenzovaných studií se však dle našeho názoru bude řada tendencí, charakterizujících například studium šlechty nebo politickou a kulturní roli patriciátu (která čeká u nás na zpracování), jevit jako projev celoevropského vývoje a méně jako důsledek specifických pobělohorských daností. Celkové zpracování studentských peregrinací z Čech, které je připravováno, se tak dostane do objektivnějších vývojových souvislostí.

Zdeněk Hojda

[9]) H. de Ridder-Symoens, Peregrinatio academica doorheen Europa (13e—18e eeuw) in. vogelvlucht, Batavia academica 1, 1983, s. 3—11 (rec. HUCP 24/1, 1984, s. 80—81).

NAD KRÁSOVÝM VÝBOREM ZE STATÍ VINCENCE KRAMÁŘE

Prací J. Krásy vyšel rozsáhlý výbor ze statí předního českého historika, teoretika i sběratele umění a v době mezi válkami ředitele Obrazárny SVPU.[1]) Výbor a zejména krásná studie *Dílo Vincence Kramáře v českých dějinách umění,*[2]) kterou editor knihu uzavřel, vyzývají k zastavení se u dvou problémových okruhů: jednak u otázky uměleckohistorického školení českých badatelů počátku století, za druhé u problému historiografie českého dějepisu umění. Výbor z Kramářova díla a Krásova studie využívající a v poznámkách přibližující rozsáhlou Kramářovu korespondenci je pro takovéto tázání dobrou základnou.

Soubornější studii o české historiografii umění a o výuce této disciplí-

[1]) V. Kramář, O obrazech a galeriích, Praha 1983, 510 s.

[2]) Strana 449—477. Připojena je J. Brunclíkem zpracovaná bibliografie Kramářových publikovaných prací (s. 478—484), dále bibliografický výběr ze statí o Kramářovi a z recenzí jeho prací.

ny od rozdělení pražské univerzity r. 1882 dosud nemáme. Co je však horší — dosud se nedostává ani soustavnějšího předzpracování problematiky formou pramenných biografií učitelů a protagonistů oboru, nic přesnějšího nevíme o obsahu výuky, o množství, frekvenci, možnostech ani reálném uplatnění absolventů. Přednostního zájmu by zasloužila otázka vztahu pražských dějin umění k ostatním historickým katedrám a zejména klíčový moment: role vídeňského Institutu für österreichische Geschichtsforschung a jeho profesorů Wickhoffa, Riegla, Schlossera a ovšem zejména Maxe Dvořáka pro vzdělání českých studentů před r. 1918.[3])

Oblastí naprosto neznámou je obor dějin umění na pražské Německé univerzitě. Vztah k Institutu, badatelské zaměření i pedagogická působnost docentů a profesorů A. Grünwalda, H. A. Schmidta, A. Schulze a K. Swobody není osvětlena ani v základních rysech; nedostávají se základní soubory údajů o životě a činnosti těchto osob.

Z českých, akademicky činných historiků umění byla v době poválečné věnována pozornost především Maxu Dvořákovi — již r. 1961 to bylo monotematické číslo *Umění* s příspěvky J. Neumanna, J. Pešiny, R. Chadraby, L. Nováka a V. Kotrby. Je ovšem ironií osudu, že v posledních desetiletích projevovalo o tohoto výsostně českého vědce ediční zájem pouze zahraničí, jak svědčí pokračující rakouská Swobodova edice jeho sebraných spisů či polský výbor L. Kalinowského z r. 1974.

O profesory a docenty UK je postaráno hůře: monografii o Tyršovi postrádáme, dobrá Jůzlova kniha o Hostinském z r. 1980 (srovnej HUCP 22/2, s. 134n.) se dějinám umění bohužel takřka vyhnula, nezhodnocena je osobnost i dílo K. Chytila stejně jako B. Matějky. Obraz V. Birnbauma nám přibližuje již čtyři desetiletí starý výbor *Listy z dějin umění,* který r. 1947 vydala A. Birnbaumová. Pouze k A. Matějčkovi máme moderní studii Hlaváčkovu (ten nás v ní ovšem udivil tím, že při generačním rozčleňování českých dějepisců umění eliminoval z jejich řad M. Dvořáka). Pro zhodnocení Matějčkova nástupce, v době meziválečné docenta, J. Květa je k dispozici pouze Kutalův jubilejní článek z r. 1965.[4])

[3]) Mnoho v tomto směru naznačila již znamenitá, zároveň však bez většího ohlasu zapadlá studie J. Pavla, Max Dvořák — ochránce památek, Monumentorum tutela 10, 1973, s. 223—402. Za skromným názvem se skrývá monografie knižního rozsahu, která přináší v našem prostředí nejkomplexnější Dvořákovu biografii a hluboce zasvěcené zhodnocení alespoň jeho památkářského díla. Vše přitom autor zasadil do široce viděného kontextu doby a pražského i vídeňského prostředí. Vedle Krásovy studie je z úhlu našeho pohledu s Pavlovou prací kvalitativně srovnatelná vlastně jen studie L. Hlaváčka, Metodologický přínos Antonína Matějčka (K 90. výročí narození spoluzakladatele moderního českého dějezpytu a dějepisu umění), Umění 27, 1979, s. 185—206.

[4]) A. Kutal, Sedmdesát let Jana Květa, in: Sborník k sedmdesátinám Jana Květa, Praha 1965, s. 7—11.

Ještě méně víme o výuce dějin umění na Akademii i Uměleckoprůmyslové škole a o profesorech, kteří zde učili a nepřešli časem na univerzitu. Zhodnocení V. V. Štecha v úvodních studiích J. Homolky, J. Mašína a V. Procházky k výboru studií a článků *Dohady a jistoty V. V. Štecha* (1967) nedostačuje v ohledu našeho zájmu ani v nejmenším a mnohé nepoznáme ani z jeho vzpomínek vydaných téhož roku. Ke K. B. Mádlovi máme k dispozici čtvrt století starý Pohrybného úvod k *Výboru kritických projevů* (1959), pro F. X. Jiříka i J. Pečírku nám pak zhodnocení či přiblížení činnosti a díla chybí prakticky vůbec.

Krásou připravený výbor a závěrečná studie nemůže pochopitelně takovéto problémy řešit, v míře nezvykle velké je však nastiňuje a aktualizuje. Krása staví do popředí pozornosti Kramáře jako historika umění a soudí, že všechny jeho ostatní aktivity lze z tohoto momentu odvodit. Geneticky pak sleduje Kramářův život, dílo a názory od studií až k jeho působení po druhé světové válce.

Na filozofickou fakultu se mladý student — zároveň malíř a hudebník ovlivňovaný mj. švagrem L. Niederlem — zapsal r. 1896 v době hluboké krize oboru, kdy ojedinělým studentům přednášel před habilitací Chytila a Matějky pouze prací přetížený estetik Hostinský.[5]) Základy odborného školení mu poskytly (jako i dalším uměnovědcům až do války) semináře J. Pekaře a J. Golla.[6]) Posledně jmenovaný orientoval poté Kramáře po jednosemestrálním mnichovském intermezzu na vídeňský Institut, kde se mu teprve dostalo fundamentálního školení ve vlastním oboru i v pomocných vědách.[7]) Klíčový význam mělo ovšem přátelství s Maxem Dvořákem, který až do své smrti ovlivňoval Kramářovu pracovní i publikační činnost.[8])

V Krásou připraveném výboru se váže k problematice, o níž je zde řeč, především stať *O vídeňské škole dějin umění, Dvořákova kniha*

[5]) Významným přínosem pro sledovanou tematiku je studie M. Jůzla, Sto let stolice (katedry) estetiky na české filozofické fakultě UK, Estetika 21, 1984, s. 3—18, která přináší základní údaje též o meziválečné činnosti O. Zicha, J. Mukařovského a F. Kovárny.

[6]) Vedle klíčové role Gollovy nelze však zapomínat na vliv i podporu ze strany J. Šusty a Z. Nejedlého.

[7]) Množství, skladba ani studijní zaměření českých studentů Institutu nebylo dosud souborněji zhodnoceno. Pozornost nebyla zatím věnována ani publikační činnosti českých badatelů v MIÖG, Jahrbuch d. kunsthist. Sammlungen a v Mitteilungen d. Zentralkomiss. f. Denkmalpflege. Institut a Komise poskytovaly nejednou — potvrzuje to např. osud Matějčkovy disertace — platformu pro prezentování názorů v konzervativním českém prostředí (ČČH zde patřil k výjimkám) nepřijatelných. Z tohoto hlediska nebyl zatím posouzen významný moment zpřetrhání vazeb s IÖG po roce 1918 a skutečnost, že Archivní škola nedokázala dějepiscům umění Institut ani v náznaku nahradit.

[8]) Vztahy Dvořáka a Kramáře nezůstaly ovšem v rovině učitel — žák. Krásovi se citlivě volenými ukázkami z korespondence uložené dnes v archivech NG a ÚTDU podařilo vystihnout u obou mužů jejich temperament a zejména smysl pro humor. Srovnej např. pozn. č. 17, s. 472n.

o gentské otázce, v níž Kramář včlenil snad nejznámější Dvořákovu studii do kontextu vývoje vídeňského badatelského úsilí. Zanedbat však nemůžeme ani stati *Budoucnost Obrazárny SVPU* (1921) a *Dnešní kulturní reakce a Moderní galerie* (1927), ač mají k naší problematice zdánlivě dále. Vedle množství cenných obecnějších postřehů o vztahu veřejnosti k uměleckým hodnotám ukazuje řada výtek a oprávněných stesků na adresu zejména ministerstva školství a národní osvěty (do r. 1921 Šustova), že působení Z. Wirtha a V. V. Štecha jako ministerských úředníků nebylo ve své době přijímáno tak kladně, jak by naznačovaly řádky jubilejních statí. Jedním z projevů ministerské nelibosti vůči Kramářovi, jehož nekompromisnost názorů i projevů zůstávala výrazná, bylo i to — jak uvádí Krása — že nebyl přes své odborné kvality i středoevropské zvyklosti povolán k přednášení na univerzitní ani jiné akademické půdě.

Podle editorových slov má být kramářovský svazek počátkem řady obdobných profilů českých historiků umění. Zakončeme proto tyto řádky přáním, aby i další svazky následovaly ve stejné kvalitě. Znamenalo by to přínos pro dějiny dějepisectví i pro dějiny české univerzitní vzdělanosti.

J. Pešek

NOVÉ PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM HEIDELBERSKÉ UNIVERZITY

Heidelberský univerzitní časopis *Ruperto Carola (Zeitschrift der Vereinigung der Freunde der Studentenschaft der Universität Heidelberg)* přinesl v posledních letech několik příspěvků k univerzitním dějinám. Vedle již zemřelého ordináře středověkých dějin *P. Classena,* jehož článek se zabývá obecně významem středověkých univerzit,[1]) je to především archivář tamní univerzity *Hermann Weisert*, který na stránkách Ruperto Caroly uveřejňuje materiálové příspěvky k dějinám falcké univerzity. Heidelberská univerzita, která vznikla jako svým způsobem protiváha pražské univerzity, nás může ve svých počátcích zajímat i proto, že na ní působili mnozí původně pražští mistři a studenti. A protože díky impozantnímu dílu *G. Rittera* je zjevné, že můžeme z analogie zjistit i fakta, která pro Prahu nejsou známa (text fakultních statut, podoba rotulů atd.), měli bychom věnovat pozornost i pracem o nejstarší podobě heidelberské univerzity.

První z recenzovaných příspěvků připomíná blížící se šestisté výročí

[1]) Petr Classen, Zur Bedeutung der mittelalterlichen Universitäten. In: Ruperto Carola 33, Heft 65/66, 1981, s. 37—41. Nejnověji byla tato rozhlasová přednáška přetištěna ve sborníku Classenových prací Studium und Gesellschaft im Mittelalter. Hrsg. von J. Fried, Stuttgart 1983, s. 285—292 (viz referát I. Hlaváčka v tomto čísle, s. 130).

založení univerzity,[2]) které Weisert určuje ne podle papežské listiny ani podle data vydání panovnického zakládacího dokumentu, ale podle skutečného otevření školy. V případě Heidelberku je to o to snazší, že všechna tři obvykle uplatňovaná kritéria pro vznik univerzity lze položit do rozmezí pěti měsíců jediného roku. Proto považuje autor rok 1386 za legitimní datum heidelberského výročí.

Závažnost článku o počátcích heidelberské kapituly sv. Ducha je dána skutečností, že obročí z této kapituly tvořily základ materiálního vybavení prvních heidelberských profesorů.[3]) V samých počátcích spočívalo finanční zabezpečení na panovníkovi, resp. jeho komoře, i když někteří mistři přicházeli na novou univerzitu již s vlastními obročími. Přestože hned v prvních letech (1387—1389) se fundátor zasadil u papežské kurie za získání dalších církevních beneficií pro nové profesory, nemohly tyto příjmy zabezpečit chod celé univerzity. Roku 1398 získala univerzita pro osm mistrů dvanáct obročí ve Špýru, Wormsu, Wimpfenu a Mosbachu. Počáteční podoba hmotného zajištění učitelských míst byla dokončena o dva roky později osamostatněním kolegiátní kapituly sv. Ducha a její inkorporací k univerzitě. Oficiálně byla kapitula založena ale až roku 1413 a nadána dvanácti obročími pro teologickou, právnickou, lékařskou a artistickou fakultu.

Organizace heidelberské kapituly sv. Ducha vykazuje značné shody s podobnou pražskou institucí — kapitulou Všech svatých na Pražském hradě. V Praze stejně jako v Heidelberku byl iniciátorem založení a jejího přivtělení k univerzitě panovník, kanovnická místa byla obsazována postupně novými uchazeči z univerzity a kanovníci byli zbaveni většiny bohoslužebných povinností ve prospěch univerzitního úřadu. Markantní shody byly zjevně dány tím, že část prvních držitelů kanovnických obročí se mohla s touto formou podpory seznámit již v Praze (Mikuláš Magni z Javora, první děkan heidelberské kapituly, Matouš z Krakova, dlouhá léta kanovník pražské kapituly Všech svatých a kolegiát stejnojmenné koleje, Wasmodus z Homburku a další). Existovaly však i určité rozdíly mezi oběma institucemi. Předně v tom, že v Heidelberku bylo také místo děkana kapituly spojeno s univerzitou, zdejší kanonikáty zajišťovaly obživu pro všechny fakulty, kdežto v Praze zpočátku jen pro artisty a teology, a naopak v Heidelberku nevznikla samostatná kolej.

[2]) H. Weisert, Über Universitätsjubiläen. Die Berechtigung der Universität Heidelberg, 1986 eine 600—Jahr—Feier zu begehen. In: Ruperto Carola 32, Heft 64, 1980, s. 5—8. Upozorněme i na starší Nachtrag zu Hermann Weisert Die Rektoren der Ruperto Carola zu Heidelberg und die Dekane ihrer Fakultäten. In: Ruperto Carola 61, 1978, s. 92—111, přinášející doplňky k autorově knize z roku 1968.

[3]) H. Weisert, Universität und Heiliggeiststift. Die Anfänge des Heiliggeiststifts zu Heidelberg. In: Ruperto Carola 32, Heft 64, 1980, s. 55—77 a 33, Heft 65/66, 1981, s. 71—87.

Třetí z příspěvků H. Weiserta je věnován nejstarším statutům heidelberské lékařské fakulty, která vznikla roku 1425.[4]) Existence prvních mediků je v Heidelberku doložena již dva roky po založení univerzity, ale první statuta pro lékařskou fakultu byla přijata po téměř čtyřiceti letech její existence. Zdá se, že v počátečních letech nepřednášeli najednou víc jak dva profesoři. V době vzniku statut jsou pak známi tři doktoři a jeden bakalář medicíny. Samotná heidelberská statuta jsou prakticky doslovným převzetím statut lékařské fakulty univerzity v Kolíně n. R. z roku 1393, k nimž byl přidán pouze krátký úvod a přepis heidelberské univerzitní zakládací listiny. Je otázkou, nakolik můžeme z těchto statut uvažovat o jejich pražské podobě, protože kolínská městská fundace se svým charakterem odlišovala od pražského panovnického založení. O určitém pražském vlivu by se ovšem mohlo mluvit, vezmeme-li v úvahu, že mezi těmi, kteří garantují vznik kolínských statut je sedm bývalých pražských profesorů a studentů (např. doktor medicíny Lambert z Euskirchen nebo pražský mistr svobodných umění a padovský doktor medicíny Petr z Bregu). Navíc statuta byla přijata mj. děkanem heidelberské lékařské fakulty, kterým tehdy byl bývalý pražský mistr Gerhard z Homburku (z Honkirchen). Lze tedy s jistou mírou pravděpodobnosti rozšířit počet analogií pro pražskou lékařskou fakultu, jak to učinil K. Beránek (HUCP 9/2, 1968, s. 45—54), i o Heidelberk, resp. Kolín n. R. Jistotu může však přinést teprve komplexní rozbor všech pražských statut a jejich srovnání s ostatními statuty středoevropských univerzit, jehož zpracování spolu s novou edicí by bylo sice velice náročným a dlohodobým, ale jistě velice záslužným úkolem.

Blížící se kulaté výročí heidelberské univerzity bylo naposledy H. Weisertovi podnětem k sepsání stručného přehledu jejích dějin v letech 1386 až 1980.[5]) Potřeba souhrnného zpracování heidelberských univerzitních dějin je zřejmá, protože taková syntéza již sto let chybí (práce G. Rittera je dovedena do roku 1508 a sborník vydaný G. Hintzem roku 1961 si nemůže činit nárok na úplnost) a ani řada monografických pojednání o nejstarších správních dějinách nebo o univerzitním hospodářství, ani zpracování jednotlivých oborů a významných vědeckých představitelů Ruperto Caroly ji nemůže nahradit.

Autor recenzovaného přehledu v sobě nezapře archiváře, výtečného

[4]) H. Weisert, Die ältesten Statuten der Medizinischen Fakultät Heidelbergs (1425). In: Ruperto Carola 33, Heft 65/66, 1981, s. 57—71. Článek P. Morawa, Heidelberg: Universität, Hof und Stadt im ausgehenden Mittelalter. In: Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. Hrsg. von B. Moeller, H. Patze und K. Stackmann, red. von L. Grenzmann, Göttingen 1983, s. 524—552 je recenzován I. Hlaváčkem v tomto čísle, s. 112—113.

[5]) H. Weisert, Geschichte der Universität Heidelberg. Kurzer Überblick 1386—1980. Heidelberg 1983, Carl Winter Universitätsverlag, 136 s.

znalce pramenů, snad až příliš lpícího na materiálu, a „patriota" své Almae matris. Výklad je založen na široké heuristice pramenů, studiu literatury a jejím přehodnocení podle nejnovějších výsledků výzkumu. Východiskem je správní vývoj univerzity, k němuž jsou připojeny pasáže o výuce, nejvýznamnějších profesorech a o zapojení univerzity do veřejného života. Ústředním motivem knížky je věta: *universitas semper reformanda est,* která vystihuje základní hnací sílu univerzitního života od samých počátků do dnešních dnů. Weisert s úspěchem vyvrací i zakořeněné mýty o univerzitách, které mají přes všechnu snahu odborníků dodnes svou životnost (středověká univerzita jako vědecký ústav, nezávislost univerzity na církvi a státu, posvátnost akademické půdy atd.). Ke kladům patří také proporční zastoupení jednotlivých období, vyzdvižení podstatných rysů ve vývoji školy a zasazení univerzitních dějin do zemského rámce. Přes určitá negativa, vyplývající spíše z omezeného rozsahu (např. nevyváženost ve zpracování jednotlivých etap vývoje a nepříliš silný zřetel k ostatním středoevropským univerzitám s výjimkou počátečních let), je Weisertova knížka solidní příručkou pro každého zájemce o heidelberské univerzitní dějiny.

Stejnému podnětu vděčí i vznik další publikace o dějinách heidelberské univerzity,[6]) na jejímž sepsání se podílel zemřelý profesor středověkých dějin P. Classen partiemi o 14.—18. století. Jeho rukopis dokončil a dovedl až do dnešních dní heidelberský ordinář novověkých dějin E. Wolgast. Classen, jeden z nejlepších znalců dějin vzdělanosti a univerzitních dějin 12.—13. století, podal ve zkratce základní informace o vzniku a konstituování se falcké univerzity na základě vesměs známých skutečností. Z tradičního pojetí heidelberských univerzitních dějin vybočuje pouze upozornění na mimořádně silné spojení kurfiřtského dvora s heidelberskými profesory, kteří během své univerzitní kariéry zastávali významná místa ve dvorském prostředí. Také výklad o pronikání humanismu, ostatně velmi opožděném jako na většině středoevropských univerzitách, a reformace je nesen v obvyklém duchu politickoinstitucionálních dějin. Podrobně je vypsán zásah, jaký představovala třicetiletá válka nejen pro univerzitní knihovnu, počty studentů, ale především pro celkový charakter školy, který se zásadně změnil z protestantského v katolický, i když Heidelberk měl tu zvláštnost, že vedle sebe existovala jezuitská a luteránská teologická fakulta.

Přechod Heidelberku k Bádensku na počátku 19. století znamenal významný předěl i v dějinách univerzity. Kulturymilovné Bádensko, pyšné na svou univerzitu (velkovévoda se ozdobil titulem rector magnificentis-

[6]) Peter Classen — Eike Wolgast, Kleine Geschichte der Universität Heidelberg. Berlin — Heidelberg — New York 1983, Springer—Verlag, 119 s.

simus), uplatňovalo sice svůj vliv v univerzitních záležitostech, ale za postupného upevňování samosprávně korporativního charakteru a materiální podpory dalo heidelberské univerzitě vyrůst v jedno z nejvýznamnějších center vzdělanosti v Německu. Mluví se dokonce o svérázném „heidelberském duchu", k němuž patřilo působení liberálně zaměřených profesorů, vznik samostatných seminářů a institutů, bohatě dotovaných ze zemských i soukromých prostředků, zvědečtění výuky a bádání, a svým způsobem i umírněný nacionalismus většiny univerzitánů. I ve sjednoceném státě po roce 1871 si Heidelberk zachoval v podstatě protipruské zaměření s patrným vlivem sociálnědemokratického myšlení. Před 1. světovou válkou stejně jako za výmarské republiky přitahovala heidelberská univerzita stále rostoucí množství německých, ale i zahraničních studentů (jejich podíl dosahoval až 15 %). Díky dvěma nejproslulejším profesorům sociologu Maxu Weberovi a filozofu Karlu Jaspersovi si Heidelberk vysloužil čestný titul „bašta liberální demokracie".

Tím pronikavější a smutnější byla nacifikace heidelberské vysoké školy. Snad nejvíce zarazí rychlost provedení změn, k nimž došlo během několika měsíců roku 1933. Wolgast ji přičítá základnímu rozporu mezi liberální profesorskou menšinou a nacionálněsocialistickou většinou studentstva stejně jako mocenským zásahům státu (propuštění židovských a politicky nespolehlivých učitelů, zrušení univerzitní samosprávy atd.), ústupnosti akademických orgánů a demokraticky smýšlejících členů univerzity. Hloubku zděšení nad faktickou likvidací proslulé univerzity vyjádřil autor dobovou maximou heidelberského profesora L. Curtia: „od roku 1933 má Heidelberk dvě ruiny — zámek a univerzitu." Poválečné obnově, na níž má největší zásluhu K. Jaspers spolu s lékařem K. H. Bauerem, a dalšímu rozvoji školy do počátku osmdesátých let, který se vyznačuje vzrůstem počtu studentů, učitelů, vědeckých sil, ústavů a seminářů, ale i zesíleným důrazem státu pouze na výuku, je věnována závěrečná kapitolka informativní a zajímavě napsané knížky.

Poslední recenzovanou prací, vzniklou k šestistému výročí heidelberské univerzity, je obrazová publikace o minulosti a současnosti Ruperto Caroly.[7]) Trojjazyčný německý, francouzský a anglický text objasňuje v úvodu širší historické souvislosti shromážděné obrazové dokumentace a zároveň přináší užitečné informace o dnešním stavu a organizační struktuře heidelberské univerzity. K vlastním, vesměs barevným vyobrazením, je vždy připojen dvou až čtyřstránkový popis a historie objektu nebo předmětu. Část dokumentace tvoří obvyklý pramenný materiál

[7]) Diether Raff, Die Ruprecht-Karls-Universität in Vergangenheit und Gegenwart. Mit Fotos von Karl Schacherl und Ingeborg Klinger. Heidelberg 1983, Heidelberger Verlagsanstalt und Druckerei, 183 s.

(zakládací listina, pečetidlo, pečeti, univerzitní insignie) nebo portréty obou zakladatelů univerzity rýnského falckraběte Ruprechta I. a bádenského velkovévody Karla Fridricha, většina však zachycuje stavební vývoj univerzity. Vedle budovy Staré univerzity s její slavnostní velkou aulou, kolegiátní kapituly sv. Ducha, která byla po staletí úzce spojena s univerzitou, karceru (heidelberského unikátu) a dalších budov v historickém jádru města, je velká pozornost věnována po 2. světové válce dobudovanému univerzitnímu městečku na pravém břehu Neckaru, které zahrnuje studentské koleje, mensu, budovy institutů a botanickou zahradu. Hezky a účelně uspořádanou knihu, vydanou stejně jako v obou předchozích případech s dostatečným předstihem před jubilejními oslavami, doplňují fotografie interiérů jednotlivých institutů, ukázky ze sbírek některých seminářů a rukopisných fondů univerzitní knihovny.

Michal Svatoš

MĚSTSKÉ ŠKOLSTVÍ 14.—16. STOLETÍ

Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. Bericht über Kolloquium der Kommission zur Erforschung der Kultur des Spätmittelalters 1978 bis 1981. Herausgegeben von Bernd Moeller, Hans Patze und Karl Stackmann, redigiert von Ludger Grenzmann. Göttingen 1983, Vandenhoeck-Ruprecht Verlag, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Klasse, dritte Folge Nr. 137, 637 s. + 52 obr. tab.

Kolokvia, sympozia a vůbec konference všelikého druhu se staly už neodmyslitelnou součástí dnešního vědeckého života, který do značné míry usměrňují a prohlubují. Základní podmínkou ovšem je, aby šlo o analýzy témat nosných, jejichž až nečekaná aktuálnost se může objevit teprve v průběhu jednání či dokonce s odstupem, a aby jejich výsledky nezůstaly uzavřeny do pouhého okruhu přímých účastníků, nýbrž aby byly přiměřeným způsobem publikovány a aby se sledovaly v co nejširší spolupráci mezioborové a autorské. Ba dokonce lze svým způsobem říci, že jednotlivé vědecké disciplíny a jejich nositele lze poměřovat právě také tímto způsobem a to ať už jako subjekty či objekty těchto jednání.

V r. 1974 byla při Akademii věd v Göttingen založena Komise pro studium pozdněstředověké kultury. Svazek z prvních kolokvií pojednává o městské literatuře pozdního středověku,[1]) svazek citovaný v titulu pak

[1]) Pod titulem Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter, hg. von Josef Fleckenstein und Karl Stackmann, v řadě jako referovaný svazek č. 121, Göttingen 1981, 328 s.

na něj navazuje a vydává materiál (resp. vlastně jen referáty) z konferencí návazných, věnovaných ovšem také městské problematice, která v tomto období výrazné laicizace vzdělanosti nabývá stále větší důležitosti. Současně se ovšem od prvního v lecčems odlišuje. Zdůraznění si zaslouží zejména dva momenty: 1) věcně se soustřeďuje na otázku vzdělání v městském světě, při čemž ale 2) vítaně, ba zákonitě nutně rozšiřuje chronologický zájem i na první století novověku, neboť hranici tu nelze zřetelněji vést. Stejně tak je vítané, že byl položen důraz na analytické rozbory jednotlivých problémů, neboť tu pak bylo možno jít do hloubky. Nicméně lze už zde litovat, že nebyl učiněn pokus aspoň o rámcové shrnutí — jakkoliv uznávám, že by to byla úloha nad jiné nevděčná — a ani se nedovíme o nepochybně se rozvinuvší diskusi nad jednotlivými otázkami. Lze ale předpokládat, že její vážnější aspekty se posléze dostaly do definitivních zpracování jednotlivých referátů, které jsou — a to z titulu svazku ani z názvu komise nevyplývá — orientovány výlučně na oblast říše (tedy ovšem včetně Alsaska a Basileje ap.), i když zdaleka ne všechny její oblasti se tu reflektují stejným dílem.

Dvacetdva referátů[2]) se zřetelně rozpadá do tří tématických celků (i když nutně s některými mezními rozpravami), které se zřetelem k zaměření tohoto časopisu budou referovány diferencovaně. Nicméně považuji za vhodné, aby alespoň bibliograficky byly postiženy všechny. První oddíl je věnován knize jako produktu městského prostředí, druhý je věnován městským školám a třetí posléze univerzitám v městském kontextu s přesahem ke školství řádovému. Ale už konkrétně k jednotlivým skupinám.

Do první patří celkem sedm příspěvků. *Severin Corstens, Der frühe Buchdruck und die Stadt* (s. 9—32) se zamýšlí nad technickými předpoklady rozvoje knihtisku v souvislosti se stavem městské společnosti, hlavně v počátcích ovlivňované zejména církví (biskupství). *Max Burckhardt, Bibliotheksaufbau, Bücherbesitz und Leserschaft im spätmittelalterlichen Basel* (s. 33—52) probírá především knihovnu tamní kartouzy, která měla i zvláštní laickou knihovnu, zaměřenou na jazykově národní, tj. německou literaturu. Analýzu jejího výpůjčního protokolu pak vystřídává informace o zbytcích měšťanských knihoven té doby. Rozbor švýcarských svazků katalogu datovaných rukopisů podává *Matthias Beat von Scarpatetti* ve stati *Der Katalog der datierten Handschriften als ein bildungsgeschichtliches Instrument für die frühe Neuzeit. Ein Schweizerischer Arbeitsbericht* (s. 53—69).[3]) *Karin Schneider,* známá vydavatelka řady svazků katalogů bavorských rukopisů, podává ve stati *Die Bibliothek des Katharinenklosters in Nürnberg und die städtische Gesellschaft* (s. 70—82) analýzu velmi bohatého zbytku původní knihovny i jejích starých katalogů; prokazatelné české vazby tu však ke slovu nepřišly. Další stati této skupiny mohou být jen seznamenány: *Dieter Mertens, Früher Buchdruck und Historiographie. Zur Rezeption historiographischer Literatur im Bürgertum des deutschen Mittelalters beim Übergang vom Schreiben zum Drucken* (s. 83—111), *Hartmut Boockmann, Zu den Wirkungen der „Reform Kaiser Siegmunds"* (s. 112—135), *Bernd Moeller, Die Anfänge kommunaler Bibliotheken in Deutschland* (s. 136—151).

Druhý oddíl je možno dělit do dvou poměrně vyvážených částí. Zhruba polovina příspěvků je vázána na konkrétní městské školy, druhá pak na přesně vymezené otázky z pedagogického procesu v nich realizovaném. *Klaus Wriedt, Schulen und bürgerliches Bildungswesen in Norddeutschland im Spätmittelalter* (s. 152—172) sleduje zejména přímořská hanzovní města od Gdaňska přes Rostock, Lübeck, Wismar až do Hamburku a upozorňuje i na důležitý fakt mimoškolního vzdělání. *Rudolf Endres, Das Schulwesen in Franken im ausgehenden Mittelalter* (s. 173—214) podtrhuje rozdílnost zpracování církevního školství v protikladu k nižším školám světským a přináší pro to všeliké údaje pro městské školy, zejména říšských (ale i jiných) měst této oblasti: Norimberk, Rothenburg a. d. T., Bayreuth. Závěrem publikuje několik pramenných příloh, které však jsou převzaty ze starších edic, takže ty čtenáři sice práci usnadňují, ale nového nepřinášejí nic. *Francis Rapp, Die Lateinschule von Schlettstadt — eine grosse Schule für eine Kleinstadt* (s. 215—234) znovu probral již známý materiál a zdůraznil obecnou důležitost této městské školy pro rozvoj humanismu. *Edith Ennen, Die Lateinschule in Emmerich — niederrheinisches Beispiel einer bedeutenden Schule in einer kleinen Stadt* (s. 235—242) sleduje své téma kurzoricky až do 18. století. *Hans Szklenarův* příspěvek *Hinweis auf Magister Nicolaus de Dybin, Kreuzschulrektor in Dresden im Jahre 1369* (s. 243—255) je v podstatě výtahem z části knihy, jež v tomto časopisu byla již referována.[4])

Další rozprava, zahajující druhou část tohoto oddílu, je nejrozsáhlejší. *Karl-August Wirth* v ní pojednává *Von mittelalterlichen Bildern und Lehrfiguren im Dienste der Schule und des Unterrichts* (s. 256—370) a je

[2]) Z formulace krátkého úvodu vyplývá, že to nejsou všechny referáty; bylo by proto velmi zajímavé i užitečné, kdyby k svazku byla připojena i stručná zpráva o průběhu příslušných zasedání.

[3]) O jeho vlastních svazcích srv. mé referáty v Archivním časopisu 28, 1978, s. 126—128 a 34, 1984, s. 124—126.

[4]) Viz HUCP 23/2, 1983, s. 66—68.

doprovozena i rozsáhlou obrazovou přílohou. Tato novátorsky pojatá rozprava se dělí na tři části. První třídí a hodnotí i popisuje nepočetné doklady, které označovaly zvenčí školu jako takovou různými malbami na fasádě a na vývěsních štítech, nápisy či skulpturami, druhá pojednává o obrazovém vybavení ve školních místnostech a třetí — nejrozsáhlejší — probírá tabule znázorňující rozdělení věd. Přes svůj rozsah nemohla stať zpracovat všechen materiál dochovaný v různých rukopisech, nicméně nemá smysl podávat tu případné doplňky. *Klaus Grubmüller, Der Lehrgang des Trivium und die Rolle der Volkssprache im späten Mittelalter* (s. 371—397) sleduje pronikání němčiny do studií rétorických a gramatických, neprosadila se však v žánru děl logických. Činí tak na základě univerzitních statut i podle materiálů škol nižších a závěrem vydává jeden latinsko-německý Donatův glosář (z rkp. clm 7734) a schéma slovesných tvarů (z clm 14 853). *Anna-Dorothee von den Brincken, Universalkartographie und geographische Schulkenntnisse im Inkunabelzeitalter, unter besonderer Berücksichtigung des „Rudimentum Noviciorum" und Hartmann Schedels* (s. 398—429) sleduje znalosti resp. rozsah informací ze světového zeměpisu v *Rudimentum,* jež bylo vydáno Lukasem Brandisem v r. 1475 v Lübecku a v Schedelově Kronice z r. 1493, srovnává je s jinými a zařazuje do souvislostí a dosti pravděpodobným odhadem dochází k závěru, že do r. 1500 kolovalo v Evropě zhruba 10 000 exemplářů světových map, což je ve výrazném protikladu k rukopisným mapám celého středověku, jichž je evidováno na 1 100; i když třeba mít na paměti množství deperdit,[5]) přesto je pokrok víc než patrný. Další rozpravy této skupiny jsou: *Ulrich Schindel, Die „auctores" im Unterricht deutscher Stadtschulen im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit* (s. 430—452), *Hansjürgen Kiepe, Die älteste deutsche Fibel. Lesensunterricht und deutsche Grammatik um 1486* (s. 453—461) a *Franz Josef Worstbrock, Die „Ars versificandi et carminum" des Konrad Celtis. Ein Lehrbuch eines deutschen Humanisten* (s. 462—498).

Ve třetí skupině navazují tři práce ohledně univerzit. První je *Klaus Wriedt, Stadtrat — Bürgertum — Universität am Beispiel norddeutscher Hansestädte* (s. 499—523), který sleduje vztah hanzovního měšťanstva k univerzitě v Rostocku (zal. 1419) a snaží se vysledovat obecnější tendence vzniku a funkce „městských" univerzit v pozdním středověku. *Peter Moraw,* který v řadě rozprav přinesl právě pro středověké univerzitní dějiny zcela nové podněty (o nichž bylo alespoň částečně i v tomto časopisu referováno), je autorem stati *Heidelberg: Universität, Hof und Stadt im ausgehenden Mittelalter* (s. 524—552), kde se zamýšlí nad některými — jak praví — okrajovými problémy, které však ukazují uplatnění se univerzity ve společnosti své doby a tedy přispívají k pochopení její funkce více než tradičním způsobem psaná pojednání univerzitní historiografie. Konkrétně to dokumentuje na vztahu univerzity resp. jejích legistů a falckrabského (a jeden čas dokonce královského) dvora a na příkladu uplatnění se místních studentů na univerzitě a akcentuje skutečnost, že dvůr byl hlavní dominantou města, které samo o sobě zůstávalo vždy až na třetím místě. Další autorovy rozpravy ohlášené porůznu v aparátu jeho práce, lze očekávat s napětím. *Rolf Kiesling,* autor velké monografie o pozdněstředověkém Augsburku, přispěl rozpravou *Das gebildete Bürgertum und die kulturelle Zentralität Augsburgs im Spätmittelalter* (s. 553—585). Jinými slovy mu jde o vysledování augsburských rodáků na evropských univerzitách 15. století, jejich uplatnění se doma i společenský původ. Jen pro dobu do r. 1500 jde o více než 1 000 osob (viz závěrečnou tabulku). A konečně jako svým způsobem epilog je třeba aspoň ještě zmínit obecněji než zní titul založenou stať *Kaspara Elma, Mendikantenstudium, Laienbildung und Klerikerschulung im spätmittelalterlichen Westfalen* (s. 586—617), jež přihlíží i k poměrům mimo tuto vytyčenou oblast.

Lze tedy uzavřít, že sborník si činí oprávněný nárok na naši zevrubnou pozornost. A protože je dobře zpřístupněn místním i osobním rejstříkem (žel chybí rejstřík věcný), může sloužit nejen dobře, ale také rychle a spolehlivě.

Ivan Hlaváček

[5]) Viz i E. Schnader, Mapy świata (mappae mundi) w lacińskich rękopisach średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 29, 1979, s. 19—42.

SLÁVA A PÁD NĚMECKÝCH UNIVERZITNÍCH PROFESORŮ OČIMA FRITZE K. RINGERA

Fritz K. Ringer, Die Gelehrten. Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890—1933. Stuttgart, Klett-Cotta 1983, 453 s.

Se čtrnáctiletým odstupem od původního amerického vydání vyšel i německý překlad závažné knihy, která se snaží objasnit mimořádnost postavení řádných univerzitních profesorů v německé společnosti 19. století, vyjasnit příčiny úpadku jejich společenské prestiže za patnáct let výmarského Německa a zejména objasnit růst iracionalismu a někdy i antiracionalismu v řadě společenských věd v letech předcházejících Hitlerův nástup k moci. Nesoustřeďuje se přitom jen na kritiku jednotlivých extrémních výroků z řad zuřivých nacionalistů, pozornost věnuje také, a to mnohem hlouběji, skutečným kapacitám německých společenských věd sledovaného období, lidem typu Friedricha Meineckeho a Ernsta Troelt-

sche, Georga Simmela a Wernera Sombarta a především Maxu Weberovi. Tyto „modernisty", kteří se odlišovali od většiny svých kolegů nejen modernější metodikou své vědecké práce, ale také kritičtějším vztahem k imperialistickému nacionalismu, který se projevil za první světové války, kdy nepodpořili zuřivě expanzionistické stanovisko většiny (352) svých vysokoškolských kolegů, signatářů manifestu 1 347 intelektuálů z 8. července 1915, který varoval před pokusy o kompromis a požadoval silný, vítězný německý mír. Prohlášení umírněných, inspirované Delbrückem a Harnackem, podepsalo jen 141 osob, z toho 80 univerzitních profesorů.

Pozoruhodné na celé knize jsou zejména její úvodní partie, které názorně a na základě bohatého pramenného materiálu podávají obraz sociální situace univerzit, jejich studentů a profesorů. Konkrétně vyčíslují výši profesorských příjmů, platů, tax i různých honorářů. Všímají si toho, z jakých rodin pocházeli vysokoškolští profesoři — z těch, kdo se habilitovali v letech šedesátých až devadesátých dvě třetiny pocházely z rodin buržoazních vzdělanců s vysokoškolským vzděláním. Jejich příznivé hmotné postavení bylo oslabeno během první války a zcela podlomeno inflací v letech 1922—23. „Mandarinská mentalita" se však nezměnila a u mnohých z nich dokonce prohloubila. Nicméně byli počítáni k buržoazní společnosti, i když ne všichni z nich se v této společnosti cítili dobře. Jejich státem byla vilémovská říše a většina z nich zaujala vůči výmarské republice odmítavé, někteří přímo provokativně nenávistné stanovisko. Univerzity po celá dvacátá léta oslavovaly výročí triumfu Viléma I. ve Versailles 1871 a ignorovaly republikánský svátek. Profesoři se převážnou většinou hlásili k nacionalistické straně Hugenbergově, mezi modernisty byli dosti četně zastoupeni příslušníci, a často i předáci, Německé demokratické strany. Naproti tomu k sociální demokracii se hlásila za výmarské republiky jen hrstka lidí z řad vysokoškolských učitelů. Dva sociologové, kteří byli před rokem 1914 blízcí marxismu, Robert Michels a Werner Sombart, prodělávali v meziválečném období svůj posun doprava, který skončil hodně daleko.

Ringer rozebírá metodické konflikty v mnoha vědních oborech — filozofii i sociologii, pedagogice a psychologii, historii i přírodovědné teorii jak v letech 1890—1918, tak i později, a skoro všude nachází stejný obraz. Většina „ortodoxních", jak nazývá tradicionalistické odpůrce modernistů, patřila zpočátku mezi pyšné nacionalisty, povýšené, ale v podstatě racionalistické vědce, později však v reakci na poválečné poměry mnohdy racionalismus opouštěla a někdy, podle autorových slov, upadala až do obskurantismu. Naproti tomu moderniště — zde snad nejvýše cení von Wieseho — zůstávali vždy racionalisty ve svém přístupu ke společenské realitě.

Na závěr nacházíme zamyšlení nad tím, do jaké míry byli tito mandarini odpovědni za to, co se stalo v letech 1933—1945. Ringer soudí — německý vydavatel však s jeho shovívavostí nesouhlasí—, že jejich odpovědnost byla nepřímá a spíše negativní než pozitivní, spočívala hlavně v tom, že se ne dost účinně postavili proti teroru nacistických vysokoškoláků v letech 1930—33, proti jmenování rasisty Günthera profesorem atd. Zdá se mi však, že autorovi při vší jeho kritičnosti, která je tak patrná, že na závěr musí vysvětlovat, že „jeho úmyslem nebylo manadarinskou tradici zatratit", unikla jedna stránka německého nacionalismu a jeden aspekt vývoje v letech 1918—1933 — nedocenil otázku protislovanské složky v nacionalismu a zvláště pak podcenil skutečnost, že pro německé profesory byla Velká říjnová revoluce událostí mnohem bližší jak z hlediska geografického tak i vzhledem k postoji německé dělnické třídy než pro jejich britské, francouzské či dokonce americké kolegy, a že na ni reagovali tak, jak to odpovídalo jejich třídní pozici. Poslední kritická poznámka recenzenta se týká pojmu kulturní krize, který podle Ringera naplňuje dobovou mentalitu. Nepochybuji o tom, že zejména ve dvacátých letech se o této krizi hodně mluvilo ve vědeckých úvodnících a slavnostních projevech. Nebylo to však spíše jen řečnické schéma, jež se autorovi vzhledem k jeho pramenné základně jeví významnější, než ve skutečnosti bylo? Našel by toto slovo, kdyby pročítal dobové korespondence?

Přes tyto výhrady je Ringerova kniha zasvěceným dílem kriticky myslícího historika vědy, který se už necítí „mandarinem" — jinak by nemohl připustit, že něčemu nerozumí, jako to dělá na straně 334, když mluví o filozofii Husserlově.

Jan Havránek

KOLEKTIVNÍ ŽIVOTOPIS STUDENTŮ ZE SEVERNÍHO BRABANTSKA

Hans Bots — Ignaz Matthey — Mathias M. Meyer, Nordbrabantse studenten 1550—1750. Tilburg 1979, Slichting Zuidelijk Historisch Contact, 819 s.

Práce tří nizozemských historiků patří mezi profilující díla nového směru v univerzitní historiografii, který se pomocí sociálních dějin, sociometrických a biografických analýz pokouší sestavit „kolektivní životopisy" univerzitních příslušníků jedné univerzity nebo jedné oblasti ve velkých časových úsecích. Metoda je bezesporu ovlivněna pracovními postupy francouzské historické školy Annales, uplatněnými dnes již i v oblasti dějin vzdělanosti. Velké časové série čísel o jednom středisku vzdělanosti, umožňující přehled o vývojových trendech dané oblasti, ma-

jí doposud nevýhodu buď v neúplném zpracování pramenné základny nebo v přílišném zobecnění nesrovnatelných výsledků z jednotlivých od sebe vzdálených období.

Ve snaze vyhnout se těmto úskalím, zvolili autoři propracovanější a systematičtější přístup, spočívající ve shromáždění údajů o všech studentech jednoho teritoria. Výsledek práce je uložen v abecedně řazeném seznamu téměř 6 000 severobrabantských studentů, u nichž je zachycena celá životní kariéra se zaměřením na jejich studijní léta, průběh peregrinace a dosažené vzdělání (každý biogram obsahuje zároveň přímé odkazy na prameny a literaturu). Seznam je doplněn rejstříkem místních a osobních jmen obsažených v úvodu, rejstříkem míst původu studentů a pro snazší orientaci též indexem osobních jmen podchycených v seznamu.

Úvodní pasáže knihy (s. 1—133) podávají informaci o předpokladech a výsledcích výzkumu. Za základ excerpce bylo vzato území dnešní provincie Severní Brabantsko (Noord Brabant), skládající se z několika oblastí s poněkud odlišným historickým vývojem. Takové geografické vymezení, které je v podstatě ahistorické (v našich poměrech je srovnatelné s administrativním rozdělením dnešních krajů, které neodpovídá historické skutečnosti třebas 16.—17. století), má nespornou výhodu při zpracování materiálu, protože nemusí brát v úvahu změny, k nimž došlo v průběhu celého období, a pro rozbor je získán jednotný a srovnatelný soubor dat. Hlavními prameny výzkumu byly evidenční knihy (tištěné i nevydané matriky studentů, seznamy promovaných atd.) téměř čtyřiceti univerzit, archivy nižších brabantských škol a část archivů měst, z nichž studenti pocházeli nebo v nichž působili.

Prvním okruhem, jemuž autoři věnovali pozornost, byl průběh imatrikulací jak v časové tak v místní rovině. Jednotlivé univerzity rozdělili podle výše frekvence (Praha se řadí do poslední skupiny s 1—5 studenty), sledovali jejich vztah k místu původu studentů (vzdálenost, konfese, zaměření školy), vytypovali nejobvyklejší peregrinační směry z Brabantska a pokusili se o stanovení vzájemného poměru mezi místem původu a sídly navštívených univerzit (hospodářské, kulturní a školské kontakty). Zjištění, že nejčastěji byly navštěvovány nejblíže položené univerzity (Lovaň, Leiden, Kolín n. R., severonizozemské univerzity) není nijak překvapivé, zaujme ale celkový rozsah peregrinačních tras, sahající od skotského St. Andrews po Řím a od Saumuru až po Královec. Dalším probíraným tématem je studium sociálního původu a mobility severobrabantského studentstva spolu s určením náboženského vyznání a financování studia.

Po celkovém přehledu jsou rozebrány, a v tom vidím hlavní přínos knihy, jednotlivé etapy studia (předuniverzitní a průběh samotného univerzitního studia) a zastoupení jednotlivých fakult. Autoři zde došli k následujícím závěrům: studium na artistických fakultách, které původně platilo za propedeutické, mělo v průběhu oněch dvou staletí neustále klesající tendenci a bylo nahražováno přímým vstupem na „odborné" fakulty. Svůj smysl si udrželo pouze u teologie obou konfesí. Mezi studenty teologie převažují světští klerici (2 : 1), pro jejichž budoucí dráhu byl nejtypičtější farářský úřad. U mediků, kteří pocházejí jen z několika míst, je nápadný pouze mizivý podíl na celkové mase studentů. Společenskými potřebami a prestiží kvalifikovaného byrokratického aparátu vyvolané studium právníků našlo své uplatění ve všech společenských sférách, ale především ve městské a státní správě. I když autoři v případech, kdy nebyl k dispozici dostatečný vzorek údajů, podnikli pouze sondy pro jednotlivé univerzity, zasluhuje si recenzovaná kniha pozornost pro ohromnou šíři záběru a mnohostrannost výzkumu, které nám mohou být vzorem pro podobné práce s materiálem z českých zemí.

Michal Svatoš

ČEŠTÍ UNIVERZITNÍ STUDENTI VE ŠTÝRSKÉM HRADCI

Die Matrikeln der Universität Graz, Band 2 (1630—1662), bearb. von **Johann Andritsch**, Akademische Druck— und Verlagsanstalt Graz 1980, 514 s.

V jednom z předchozích ročníků tohoto časopisu[1]) byla otištěna zpráva o prvním dílu edice matrik a katalogů štýrskohradecké univerzity. Nyní se nám s jistým opožděním dostává do rukou pokračování za léta 1630—1662. Editor zde pracoval s týmiž prameny jako v dílu prvém, tedy s hlavní matrikou inskribovaných (1586—1771), knihou promocí (1586—1680) a katalogem alumnů univerzitního konviktu — Ferdinandea (1588—1684, tento katalog je opatřen rejstříkem, ale jen do roku 1662).

Období 1630—1662, jehož vymezení je dáno důvody čistě technickými, není v dějinách štýrské jezuitské univerzity dobou velkých reforem ani prudkých zvratů. Štýský Hradec jenž nebyl přímo zasahován válečným děním, podržoval si v neklidné době solidní úroveň v pevné kontinuitě vývoje v pořadí druhé univerzity v rakouských zemích. Připomeňme, že 1641 zde zakládá významnou tradici kanonického práva známý Petr Wading, jenž předtím působil i v Praze, dále zde přednášel například botanik slovenského původu Jan Lippai. Se zánikem dvora vedlejší štýrské linie po odchodu Ferdinanda II. do Vídně sice poněkud poklesla mezinárodní přitažlivost Štýrského Hradce, více však zapůsobily obecné

[1]) HUCP 21/2, 1981, s. 94—98.

trendy, totiž zesílený konfesionalismus a znejistění tradičních studentských tras. Na druhé straně se ovšem stává zdejší univerzita útočištěm studentů i jezuitů z válkou postižených oblastí. Tak roku 1632 a znovu 1645 sem přicházejí značné kontingenty z jižního Německa, 1655 z Polska a z Litvy. Ani tyto případy nemohly však zastřít prosazující se tendenci k zúžení spádové oblasti univerzity a k posílení jejího charakteru jakožto „domácí" univerzity po tzv. vnitrorakouské země (Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Gorice, Gradiška a část Istrie a Furlánska).

To co platí obecně, má platnost i pro studenty z Čech, jichž jsme zde v daném období zjistili 56, tj. asi 0,8 proc. všech imatrikulovaných. Jejich podíl je zhruba srovnatelný s předchozím obdobím, nikoliv sice absolutně, ale v pořadí ostatních příchozích mimo „domácí" země. Český podíl převyšují výrazně Italové, Rakušané, Tyrolané, Bavoři, Švábové, Chorvati a Uhři (těch je ovšem daleko méně než dříve, neboť byla nově založena trnavská univerzita) a ze zemí Koruny české jen Slezané s Lužičany. Po českých studentech následují Moravané, až potom Poláci a další. Největší návštěvnost jsme zaznamenali ve čtyřicátých letech (60 proc. z celého kontingentu), hlavně v letech 1640, 1643—1644 a 1648—1649. Sociální skladba těchto studujících se příliš neliší od předchozího období, tím se však právě výrazně odlišuje od většiny nejezuitských univerzit se stoupajícím podílem šlechty. Šlechticů zde přichází mizivě málo (jen 8 případů, a to jde ještě většinou o nobilitované měšťany), dokonce méně než v předchozí době před 1630. Vysvětlení tohoto jevu je nutno hledat, podle mého názoru, v důslednější integraci Štýrského Hradce do systému jezuitských škol. V tomto systému plní roli cílového ústavu, kam se chodí z gymnázií za absolvováním vyššího filozofického studia. Ke studiu teologie sem přicházejí dokonce i příslušníci jiných řádů (zlatokorunští cisterciáci). Plných 35, tj. skoro celé dvě třetiny studentů z Čech, se při vstupu na univerzitu zapsalo do logiky, do první třídy filozofického studia, dalších 5 do některé z vyšších filozofických tříd. Získaným bakalářským nebo mistrovským gradem končí 11 z nich. Tito chlapci, kteří zahájili v 18—23 letech své filozofické studium, nastoupili později, domnívám se, v nemálo případech kariéru duchovních, jak lze soudit alespoň z těch nemnoha příkladů, doložených zápisy v katalogu Ferdinandea. Naši „logikové" byli vesměs absolventy některého jezuitského gymnázia, jak se dá předpokládat z místa jejich původu (21, tj. 62 % z těch, u nichž je udáno místo předchozího studia nebo rodiště — což nelze odlišit, udává některé ze sídel jezuitských škol). Jednoznačnou orientaci na Štýrský Hradec lze pak prokázat u Českého Krumlova, odkud pochází 15, tj. 45 % zjištěných studentů. Z ostatních českých měst přicházejí už jen jednotlivci, také Praha je reprezentována jen dvěma studenty.

STUDENTI Z ČECH NA UNIVERZITĚ VE ŠÝRSKÉM HRADCI 1630—1662 (řazeni abecedně):

Doplněk k soupisu v HUCP 21/2, 1981, s. 96—98
č. soup. 53. Joannes Theophilus Schlechta, m. ph. 1631, 19. 8.
č. soup. 65. Thomas Wienner, Wiedwicensis, m. ph. 1631, 19. 8.

1. Bernardus Baccmann, Sacrum Cistertiensem ordinem ad Spineam Coronam Bohemiae Professus, theologiae auditor, m. ph. 1648.
2. Martinus Calisius, Civis, Skuczensis, 1640 14. 2. log.
3. Petrus Maxim. Carduelis, Budivicensis, 1655 4. 2. log., b. ph. 1657 19. 4., m. ph. 1657 30. 8.
4. Georgius Carnandreas, Civis Crum(loviensis), 1643 13. 12. log.
5. Carolus Fridericus Comes, 1642 14. 8. poëta.
6. Joannes Fimbrel, Provincialis, 1638 11. 2. princ.
7. Christianus Finckenauer, Crumloviensis, 1637 11. 2. log.
8. Gothardus Finkenauer, Ord. S. Benedicti Professus ad S. Blasium in Admund, 1635 22. 2. theol.
9. Joannes Finkenaur, Civis Crumloviensis, 1640 30. 11. log., F: intr. 1640 27. 11., 23 an., alumnus R^{mi} Abb. Admontensis.
10. Fridericus Cirillus, Dominus â Gern, Pragensis, 1661 17. 2. parv.
11. Matthias Heruss, Civis, 1644 Maio log.
12. Florianus Aloysius Hirnick (Hirnig), Crumloviensis, 1635 22. 2. rhet., b. ph. 1637 11. 5., m. ph. 1638 5. 8.
13. Maximilianus Hoffman, Crumloviensis, 1648 14. 2. rhet., F: intr. 1647 12. 12., 17 an.
14. Joannes Jacobus Kek, Nobilis, 1649 29. 1. log.
15. Jacobus Khüidel (Jacobus Laurentius Zindl), Priedolensis, 1648 14. 2. ?, b. ph. 1649.
16. Joannes Martinus Kresner, 1653 21. 2. log., dissol. 1653 2. 7.
17. Nicolaus Joannes Bapt. à Labick, b. ph. 1658 7. 5.
18. Hieronymus Lederer, 1649 29. 1. log.
19. Joannes Leidl, 1648 14. 2. log.
20. Joannes Hyacinthus Lenz, Civis, 1658 4. 5. log.
21. Joannes Frib. Lienhart, Cist. Ord. in Spinea Corona professus, 1650 17. 2. log.
22. Joannes Stephanus Lott, Civis, Hitziensis, F: intr. 1632 4. 11., Casista, 22 an., vivit plane gratis.
23. Georg. Joannes Markrab, Civis, Tauskoviensis, 1643 13. 2. log.
24. Paulus Martinez, Civis, Pilsnensis, 1643 13. 2. log.
25. Michaël Milota, 1647 14. 2. rhet.
26. Joannes Jacobus Mitis, Beleslaviensis, 1643 13. 2. log.

27. Nicolaus Joannes Peiller, 1650 17. 2. log.
28. Michael Pinkhl, 1634 21. 2. log.
29. Nicolaus Placeda, Crumloviensis, 1649 29. 1. log.
30. Joannes Franciscus Rasch, Austensis, theol., m. ph. 1633 Augusto.
31. Augustinus Reiff, Civis, 1658 4. 5. log.
32. Joannes Adamus Riechk, Civis, Crumloviensis, 1640 14. 2. log.
33. Thomas Ritter, Civis, Crumloviensis, 1637 11. 2. log.
34. Adamus Franciscus Rosacinus à Carlsperg, Nobilis, Suticensis, 1647 14. 2. log., b. ph. 1648 21. 2., m. ph. 1649 12. 8., Annae Reginae Poloniae Alumnus, ex Archiducali Convictorum Collegio.
35. Philip. Benedictus Sartorius, 1648 14. 2. log.
36. Joannes Ernestus Schaffgotsch, Nobilis, 1640 14. 2. gram.
37. Franciscus Sigismundus Schaffman de Hemerles, Provinc(ialis), 1649 29. 1. gram.
38. Wolffgangg Andreas Schidtperger, Nobilis, 1643 13. 12. log.
39. Martinus Schleger, Crumloviensis, 1657 3. 3. log.
40. Joannes Chrysostomus Spinka, 1643 13. 2. log.
41. Matthias Sporaigl, Crumloviensis, 1649 29. 1. log.
42. Joannes Christophorus Staubner, Comotoviensis, b. ph. 1662 Aprili.
43. Laurentius Steiner (Stainer), Tachoviensis, 1640 30. 11. phys., b. ph. 1641 9. 4., m. ph. 1642 19. 8., b. th. 1652, F: intr. 1639 27. 10. log., 21 an., vivit nomine cantoris, factus canonicus regularis Seccoviensis, parochus in Knitfeld.
44. Joannes Stieff, Egrensis, 1648 14. 2. log., b. ph. 1649, F: intr. 1647 20. 8., 18 an., factus sacerdos et theologiae baccal. Olomutii.
45. Simon Studeneer, Civis, 1658 4. 5. log.
46. Georgius Till, Civis, Cadanensis, 1644 Maio log., F: intr. 1644 1. 11., 23 an., titulo musici gratis alendus.
47. Christophorus Trautner, Nobilis, 1647 14. 2. poëta.
48. Georgius Trost, 1648 14. 2. log.
49. Zacharias Wenceslaus Turek, Civis, Crumloviensis, 1642 14. 8. log., F: intr. 1641 19. 5. rhet., 22 an., alumnus R^{mi} Abb. Admontensis.
50. Nicolaus Valentinides, Crumloviensis, 1638 11. 2. phys.
51. Joannes Christoph. Wesnizer, Egrensis, b. ph. 1651 18. 4.
52. Joannes Wetzka (Wetska), Pragensis, F: intr. 1632 19. 3., promisit se soliturum per annum 40 fl.
53. Joannes Vitus, Pomeirlensis, 1639 23. 3. log.
54. Paulus Winckler, Crumloviensis, 1637 11. 2. log.
55. Nicolaus Wirmer, Civis, Crumloviensis, 1640 14. 2. log.
56. Martinus Xylander, Cadanensis, F: intr. 1644 1. 11., 23 an., titulo musici gratis alendus, disc. 1645 in Februario.

Vysvětlivky zkratek:

parv.	parvista	m. ph.	magister philosophiae
princ.	principista	b. th.	baccalaureus theologiae
gram.	grammatista	F	Ferdinandeum
rhet.	rhetoricus	intr.	intravit
log.	logicus	an.	annorum
phys.	physicus	dissol.	dissolutus
theol.	theologus	disc.	discessit
b. ph.	baccalaureus philosophiae		

Profesoři štýrskohradecké univerzity z Čech:

1. Christianus Rosacin (1623 Růžov [okr. České Budějovice?] — 1666 Štýrský Hradec), 1639 přichází, do 1657 učil v humanitních třídách, pak filozofii a exegezi, 1663 regent Ferdinandea.

Zdeněk Hojda

REFERÁTY A ZPRÁVY

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
1984 Tomus XXIV — Fasc. 2 Pag. 125—147

Karolus Quartus. Sborník vědeckých prací o době, osobnosti a díle českého krále a římského císaře Karla IV. k uctění památky svého zakladatele vydala Univerzita Karlova. Uspořádal **Václav Vaněček**, Praha 1984, 507 s., 135 obr.

Jako poslední z velké řady publikací podnícených 600. výročím úmrtí Karla IV. vychází v tomto roce univerzitní jubilejní sborník, v němž se naše historiografie z mnoha aspektů zabývá karlovskou dobou (o jubilejní literatuře speciálně se věnující dějinám pražské univerzity viz autorovu recenzi otištěnou v tomto časopise 21/1, 1981, s. 85—97). Na sborníku spolupracovalo téměř třicet specialistů jednotlivých vědních disciplín od historiků hospodářských, politických a správních dějin přes dějepisce práva, hudby, literatury, filozofie a umění až po jazykovědce a antropology.

Jako většina příležitostných sborníků ani anotovaná práce nemůže vyčerpat všechny oblasti historického zájmu, i když jde o nejreprezentativnější dílo karlovského jubilea. Jediné, co postrádáme skutečně citelně, je zasazení Karlovy doby a vývoje v českých zemích do širšího alespoň středoevropského rámce a ocenění jeho osobnosti a éry v evropském kontextu. Jistá disproporčnost je i v samotném studiu Karlovy doby, kde převažuje zpracování prvé poloviny jeho vlády do roku 1355. Za nejvýznamnější pozitiva, která ve sborníku převažují, považujeme monografická zpracování hospodářských a sociálních dějin, právního vývoje, obrazu církve, latinské literatury a českého jazyka a některých částí uměleckohistorického vývoje (malířství, sochařství a sfragistiky). Zde také leží hlavní přínos celého sborníku, který se přiřadí k základním pracem pro dané období.

Sborník zahajuje *úvodní slovo* rektora Univerzity Karlovy *Z. Češky,* shrnující důvody, pro něž se pražská univerzita hlásí k velké osobnosti svého zakladatele. Do problematiky karlovského období uvádí čtenáře *J. Spěváček* příspěvkem *Politický profil Karlovy osobnosti a ideové kořeny jeho budovatelského díla,* v němž se vyzdvihuje přemyslovská tradice „politického a nacionálního univerzalismu v bohemocentrickém pojetí" jako ústřední princip Karlovy vlády. Mezi nejpřesvědčivější práce, založené na široce pojatém pramenném výzkumu, patří studie *R. Nového Hospodářství a sociální poměry doby Karla IV.,* charakterizující jeho období jako přechodnou fázi, v níž na jedné straně kulminoval extenzivní vývoj ekonomiky a na druhé straně se působením renty vytváří silné sociální napětí. Příspěvek *J. Petráně Obraz Karla jako hlavy státu v dějepisectví šesti století* patří rovněž do kategorie prací, které mají pro budoucí studium rozhodující význam. Autorův rozbor kronikářských a historických děl, v širší míře zahrnující i mínění zahraničních autorů, je důstojným pendantem knihy B. Freye. *V. Vaněček* se v článku nazvaném *Karlova zákonodárná činnost v českém státě* zevrubně zabývá základními právními principy, jimiž se vyznačovalo karlovské období. K jeho výkladu se váže i studie *J. Kejře Právní vzdělanost v Čechách v době Karlově,* zabývající se předpoklady pro vznik právního vědomí a jeho prosazení v našich zemích. Velmi diskutované problematice vztahu církve a panovníka jsou věnovány dvě rozpravy (*Z. Hledíková, Karel IV. a církev* a *J. Eršil, Národnost-*

ní aspekty Karlovy beneficiární politiky), které na původním výzkumu ukazují konkrétní podobu tohoto vztahu.

V příspěvku *Karlovy snahy o stanovení nástupnické posloupnosti na českém trůně v lucemburském rodě* dospívá *A. Skýbová* k závěru, že z Karlova úsilí o udržení rodové posloupnosti mužských potomků je patrné, že české země „měly být základem rodové moci lucemburské". *J. Kudrna* odpovídá na otázku *Francie jako vzor Karlovy vnitřní politiky?* kladně pouze tam, kde mluví o státních institucích nezávislých na světské feudalitě. Naopak Francie nebyla podle autora pro Karla IV. vzorem v poměru panovníka k měšťanstvu a církvi. Část o zahraniční politice zakončují články *J. Mikulky Karlova politika a Polsko* a *V. a M. Hrochových Karel IV. a otázka obrany Balkánu proti Osmanům v polovině 14. století.*

Další blok studií se zabývá kulturními dějinami karlovské doby. Úvodní příspěvek *M. Melanové Založení pražské univerzity a její rozvoj za vlády Karlovy* hodnotí význam pražské univerzity pro kulturní a sociální vývoj předhusitských Čech a její začlenění do kontextu Karlova budovatelského díla. Článek *L. Svobody Raný humanismus doby Karlovy* podává souhrn dosavadních znalostí o protohumanismu v karlovských Čechách. Dějinám filozofického a přírodovědného myšlení jsou věnovány dva příspěvky *(V. Herold — Z. Horský — M. Mráz, Filozofie a přírodní vědy v době Karlově* a *B. Krzemieńska, K problematice přírodních věd v Čechách doby Karlovy)*, otvírající novým způsobem bádání této dosud málo zpracované problematiky. Souhrn nejnovějších poznatků o vývoji latinské a české literatury a českého jazyka přinášejí studie *A. Vidmanové Karel IV. a latinská literatura v Čechách, J. Hrabáka Rozvoj české literatury v době Karlově* a *E. Michálka Český spisovný jazyk v době Karlově.* Specifikou české hudby v rámci evropského hudebního umění se zabývá *F. Mužík* v článku *Česká hudební kultura doby Karlovy.*

Poslední část sborníku je věnována dějinám výtvarného umění. *Architektura doby Karlovy v českých zemích* je tématem přehledné studie *D. Líbala,* hodnotící jednu z nejvýznamnějších tvůrčích činností Karlovy doby. V promyšleně koncipovaném článku *Otázky českého malířství doby Karlovy* nastiňuje *J. Pešina* základní tendence studia malířství této periody a konstatuje, že interpretace karlovských malířských památek patří stále mezi velké problémy českých dějin umění. Původní výzkum a nové možnosti výkladu sochařských děl prezentuje *J. Homolka* ve studii *Karel IV. a pražské dvorské umění,* soustřeďující se na analýzu parléřovské portrétní řady v triforiu pražské katedrály. *Karlovy pečeti* jako umělecká díla jsou předmětem podnětného příspěvku *J. Krásy,* v němž je vysvětlen vývoj panovníkova sfragistického materiálu z výtvarného a ideového hlediska. Závěr této části patří článkům *R. Chadraby Profetický historismus Karla IV. a přemyslovská tradice* a *K. Stejskala Karel jako sběratel.*

Stať antropologa *E. Vlčka Tělesné vlastnosti Karla IV.* doplňuje historikovy znalosti o zpracování zachovaného kosterního materiálu a pokouší se o vysvětlení příčiny Karlovy smrti. Závěrečné slovo pořadatele sborníku *V. Vaněčka Carolus — imperator, rex, Bohemus,* věnované třem určujícím složkám Karlovy historické osobnosti, bilancuje naše znalosti o Karlovi a jeho době a hodnotí jeho dílo v dějinné souvislosti šesti století, uplynulých od jeho smrti.

Michal Svatoš

Stanislav Sousedík, Rodrigo de Arriaga, současník J. A. Komenského, Studia Comeniana et historica XIII, 1983, č. 26, s. 20—62

Obsáhlá studie S. Sousedíka, věnovaná jednomu z předních zástupců jezuitské scholastiky, zapadá plnohodnotně do řady starších autorových prací seznamujících čtenáře s velkými filozofy 17. století v Čechách. Zabývá se osobností, jejíž působení je nerozlučně spjato s pražským vysokým školstvím: Arriaga byl dlouholetým profesorem, později i děkanem teologické fakulty.

Podstatná část Sousedíkova článku je zasvěcena přehlednému rozboru filozofického díla R. Arriagy, ovšem zanedbáno není ani vylíčení životního běhu tohoto význačného jezuity (byť stručné). Úvodem autor výstižně popisuje, jak Arriaga odešel do Čech na výzvu řádového generála, aby pomohl v neznámé zemi šířit katolickou víru. V Praze byl také promován doktorem teologie (r. 1626) a poté se zde věnoval výuce a vědecké práci, takže další osudy tohoto rodáka z kastilského Logroña tkví pevně v českém prostředí — sám se dokonce naučil dobře česky. V klementinské koleji zaujímal přední místo a podporoval rozvoj studií i bádání; v Praze napsal své stěžejní spisy. Úroveň myšlenkového života v hlavním městě království, kde tvořili vedle Arriagy i J. Marcus Marci, J. Caramuel z Lobkovic či Valerián Magni, ocenil i takový ideový odpůrce jako byl J. A. Komenský.

R. Arriaga byl spíše učencem stranícím se veřejného života, nicméně zasahoval do diskusí o pojetí rekatolizace v Čechách — zde byl zastáncem mírných, nenásilných forem a ve sporu o pražskou univerzitu se vyslovoval pro smír s Harrachem. Svými smířlivými postoji se dostal do rozporu s některými řádovými kolegy. Arriaga sám nebyl vášnivým polemikem (to Sousedík jen naznačuje), což dokázal mj. i nepříliš průrazným ohražením proti „jansenistickým" názorům Malachiáše Fallona.

Ve stěžejní části své stati analyzuje Sousedík Arriagův filozofický systém obsažený v díle Cursus philosophicus (1. vyd. 1632, Antverpy). Na rozdíl od jiných badatelů dochází k závěru, že pražský jezuita nebyl jednoznačným stoupencem F. Suareze, ale spolu se svým učitelem H. de Mendozou se od něj v podstatných problémech odchýlil. Arriagovo učení podněcovalo i „senzualistické tendence moderní filozofie neschola-stické", ale byla to, podle slov Sousedíkových, filozofie vnitřně rozpolcená. Už někteří současníci nabyli dojmu, že je P. Rodrigo vlastně skeptikem. Jakoby se pražský jezuita zalekl svých smělých myšlenek a snažil se je podřídit ortodoxní linii. To ovšem uvádí Sousedík na pravou míru, když vzpomíná výroku P. Bayleho, že Arriaga byl vždy zcela loyální a dovozuje, že R. Arriaga „byl sám příliš zakořeněn v křesťanském názoru, než aby si byl s to uvědomit ohrožení", jemuž by mohly jeho odvážnější vývody zavdat příčinu.

Stanislav Sousedík, který se zabývá barokní filozofií v Čechách již delší čas, přesvědčil čtenářskou obec, že je dobrým odborníkem. Nebylo by jistě na škodu věci, kdyby mohl své poznatky shrnout v souborném díle, které by představilo myšlenkový svět filozofů 17. stol. v naší zemi v plné šíři.

Ivana Raková

Ivan Dorovský, Konstantin Jireček — život a dílo. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1983, 230 s.

Životopis Konstantina Jirečka již dlouho patří mezi desideria, jejichž splnění se očekává od české historické vědy. Nyní se tohoto úkolu ujal brněnský slavista Ivan Dorovský, jehož rozhled po problematice bulharské, makedonské i srbské se mohl dobře uplatnit při studiu prací historika, který právě těmto zemím věnoval nejvíce pozornosti ve svém díle.

Ve středu autorovy pozornosti je Jirečkovo dílo. Proto již první kapitola *První zdroje a podněty* podává především portréty osob, s nimiž se Jireček sešel v otcovském domě ve Vídni, a ukazuje, jaké podněty dostal již za svých gymnazijních studií mladík, jemuž se hlavní celoživotní vášní stala věda. Byla to slavistika či historie? Na tuto otáz-

ku odpovídá autor nakonec, že byl „zakladatelem nové disciplíny — balkanistiky" (201). Tak může vyznívat jeho dílo, ale jako vysokoškolák v Praze se student historie podle jeho vlastních slov zabýval slavistikou. V obsažné kapitole jsou zachyceny četné slavistické podněty, s nimiž se setkal za svého pražského studia, přičemž jsou vždy rozebírány články, které v té době sepsal. V tomto chronologickém zařazení a rozboru vědecké i publicistické činnosti Jirečkovy je jedna z předností Dorovského díla. Poznáváme tak, jak se v díle vědcově odrážely dobové podněty — styky s lidmi, cesty, studium.

Obšírného zhodnocení se zde dostává *Dějinám národa bulharského,* knize, která třiadvacetiletého autora učinila proslulým a dočkala se vydání ve čtyřech jazycích. Důkladně je i zde osvětlena jeho reakce na dramatické události v Bulharsku i na Balkáně vůbec v letech 1876—1878. Vědecky se Jireček v tomto mezidobí orientoval více na dějiny západní části poloostrova a studoval ponejprv v dubrovnickém archívu. V kapitole *Bulharské intermezzo* se dovídáme o Jirečkově úředním působení v Bulharsku na pozadí dobových politických proměn v Sofii. Následující kapitola pak ukazuje, jak velikou pozornost i v této době věnoval jednak poznávání země, jednak seznamování české i německé veřejnosti s Bulharskem, jeho přírodou, dějinami i současným životem. V těchto pracech se sice úzkostlivě vyhýbal bolestivé problematice bouřlivých prvních let knížectví, nicméně však se našli v Sofii lidé, kteří se cítili být jeho slovy dotčeni. Když byl jmenován profesorem v Praze, opustil Sofii.

V životě profesora pražské a vídeňské univerzity Josefa Konstantina Jirečka byla vždy na prvém místě práce vědecká. Je to období, kdy se postupně orientuje stále více na dějiny Srbů a o jeho čtyřsvazkovém díle jsme zde přehledně informováni. Autor nás zasvěceně seznamuje s Jirečkovým stanoviskem k problematice Makedonie v letech balkánských válek. Učitelskému působení Jirečkovu v Praze i Vídni je věnováno jen málo pozornosti. Nebylo v něm těžiště jeho práce, nicméně se však řada vědců v Srbsku, v Čechách i ve Vídni k němu hlásila jako ke svému učiteli.

Dorovského kniha podává dobrý přehled díla a životní dráhy Jirečkovy. Je doplněna podrobnou bibliografií jeho prací. Jsou zde použity i některé nové prameny, zejména Jirečkovy dopisy Jagičovi. Z hlavního pramene, z obsáhlé a vzorně uspořádané pozůstalosti uložené v archívu Bulharské akademie věd v Sofii, bylo využito všechno to, co jako podstatné pro bulharské dějiny bylo již vydáno Argirovem (Deník z let 1879—1884) a Mijatevem (třísvazková edice: Iz archiva na Konstantin Ireček) a zde přeloženo nazpět do češtiny. Jistě bude v pozůstalosti ještě leccos zajímavého, co bude moci doplnit Dorovského biografii.

Jan Havránek

Peter Classen, Studium und Gesellschaft im Mittelalter. Herausgegeben von Johannes Fried. Stuttgart 1983, A. Hiersemann Verlag (= Schriften der Monumenta Germaniae Historica 29), XX + 305 s.

Peter Classen, ordinarius pro středověké dějiny na heidelberské univerzitě, zemřel po krátké, neočekávané chorobě v plném rozkvětu svých sil a uprostřed práce i velkých dalších plánů v pouhých padesáti šesti letech dne 23. prosince 1980. Za jeho života vyšly čtyři jeho knihy, devět edic či sborníků jím redigovaných, 44 rozprav a desítky slovníkových hesel, recenzí, referátů, nekrologů. K nim se posmrtně řadí tři další svazky. Jsou to především přehledné dějiny heidelberské univerzity, které vyšly v r. 1983 a jejichž byl spoluautorem a v témže roce vyšly i dva sborníky jeho drobnějších prací. V renomovaných *Vorträge und Forschungen* jako 28. svazek reprezentativní výběr a průřez jeho dílem, zaměřený na politické dějiny (s oddíly Přechod od pozdní antiky ke středověku, Byzanc a Západ, Karel Veliký a Karlovci, Vrcholný středověk, Gerhoch z Reichersbergu, Karlovské falce a odznaky vlády) a přinášející takřka vesměs přetisk věcí už tištěných, i když s různými doplňky, čerpanými z autorových příručních exemplářů.[1]) Výslovně tu jsou vynechávány studie, týkající se školství a vzdělanosti, jimiž byl vyhražen druhý sborník, citovaný zde v nadpisu. Neboť je třeba i tu konstatovat, že Classen věnoval těmto otázkám zejména v posledních letech života i mnoho práce organizátorské, jak o tom svědčí i dvě sympozia na Reichenau v letech 1981 a 1982, kterých se však již nedožil a která by měla být v dohledné době publikována pod titulkem *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters.* Při přechodu k druhému z obou sborníků lze ovšem říci, že jeho obsah je tedy jiného charakteru než první. Za prvé přináší ve značné, ba převážné míře i texty ještě vůbec netištěné a za druhé je obsahově zřetelně vymezen. Dalo by se přímo říci, že se tak stalo ještě vyhraněněji, než by bylo možno usuzovat z nadpisu knihy, neboť až na výjimky jde tu o práce, dotýkající se nejstaršího období konstituování se středověkých univerzit ve 12. a 13. století. Lze tak už zde říci, že pražská univerzita bezprostředně přichází v určitějších zmínkách jen v posledních dvou statích, nicméně stejně tak platí, že pro úvahy o její středověké historii podává důležité impulzy i několik dalších statí, věnovaných starším údobím a to už z toho jednoduchého důvodu, že kladou otázky po počátcích věcí a problémů. Ale sledujme už konkrétní obsah sborníku.

[1]) Ausgewälte Aufsätze von Peter Classen. Unter Mitwirkung von Carl Joachim Classen und Johannes Fried herausgegeben von Josef Fleckenstein, Sigmaringen 1983, 542 s. Dílo přináší i autorův nekrolog od Eugena Ewiga a jeho bibliografii. Z netištěných prací tu přichází pouze referát z budapešťského diplomatického kongresu z r. 1973 o pozdně římských základech raně středověkých kanceláří, ale třeba dodat, že ani již tištěné věci nejsou podány bez úprav, nýbrž obsahují četné autorovy a některé vydavatelovy doplňky, takže jsou vlastně jedině směrodatnými pro citace a užívání vůbec.

K nevydanému dosud materiálu je třeba říci, že se v Classenově pozůstalosti dochoval v různě rozpracované formě, jak to odpovídalo jeho heuristice i pokroku v práci a je tedy pochopitelné, že je nutno počítat s různými zásahy editorovými — vždy však pietními, aby vynikl záměr autorův. Fried v úvodu podává přehled impozantního plánu Classenových studií v tomto směru, jejichž realizace by si ovšem vyžádala ještě mnoho práce i místa; není nezajímavé si tyto otázky promítnout i do našich poměrů, neboť leccos by bylo možno zpracovat i pro ně.

Přes svou torzovitost má soubor dva charakteristické rysy. Odpoutává se od autonomní univerzitní historiografie a sleduje a zapojuje předmět svého zájmu do obecného historického vývoje s akcentováním dějin církevních v nejširším slova smyslu, dějin právních i sociálních a do svého zorného pole zabírá i celou teritoriální šíři problému: od Anglie přes Francii až do Itálie a Španělska. A studuje i zařízení adekvátní univerzitám resp. připravující podobně kvalifikované odborníky, zejména ovšem právníky.

Vlastní kniha — k níž je třeba připojit i rozsáhlý (s. XIII—XX) seznam základní citované literatury — se textově rozpadá do sedmi částí. První přináší otisk stati z *Archiv für Kulturgeschichte* z r. 1966 *Die hohen Schulen und die Gesellschaft im 12. Jahrhundert* (s. 1—26), která je ovšem věnována Paříži a Bologni, obracejíc se mj. i proti základní tezi Grundmannově z r. 1957 o naprос-

té autonomnosti univerzitního vzdělání a univerzit vůbec. Druhá rozprava je nejrozsáhlejší a je vlastně torzem větší knihy. Pod titulem *Richterstand und Rechtswissenschaft in italienischen Kommunen des 12. Jahrhunderts* (s. 27—126) v šesti kapitolách a třech rozsáhlých pramenných exkurzech sleduje Classen italské právnické školství mimo Bologna a uplatnění se právníků různého typu, zejména v Miláně a Pise. Další stať byla dosud tištěna jen v nepatrném částečném výtahu. Pojednání *Rom und Paris: Kurie und Universität im 12. und 13. Jahrhundert* (s. 127—169) sleduje — důrazně upozorňujíc na žalostnou torzovitost pramenů — vnitřní vazby mezi univerzitním vzděláním a kuriálním klérem, které byly velmi uzké a významné a vlastně stály mimo horizont zájmu a tak celému bádání unikal závažný historický aspekt.[2]) Čtvrtá stať vyšla v roce 1968 pod názvem *Die ältesten Universitätsreformen und Universitätsgründungen des Mittelalters* (s. 170—196), byla však v tomto časopisu svého času referována a tak — i přes její velký význam — není třeba o ní hovořit.[3]) Pátá stať je věnována speciální otázce z anglické problematiky: *Die königlichen Richter des Common law: Rechtswissenschaft und Rechtsstudium ohne Universität* (s. 197—237). Tito soudci na anglickém právu byli totiž v omezeném počtu vzděláváni ve vybraných exluzivních učilištích, spojených s královským soudním dvorem a nestáli co do společenského významu za doktory práv nejslavnějších univerzit a vytvořili samostatný právnický stav.[4]) Poučná, protože demytologizující zavedené pojmy, je stať *Libertas scolastica — Scholarenprivilegien — Akademische Freiheit im Mittelalter* (s. 238—284), publikovaná již ve dvou, ale stručnějších verzích v r. 1980 a 1981 a ukazující různé významy tohoto slova, odlišné od běžně bádáním do této doby promítaných. Stať sahá i do pozdního středověku a na s. 262nn. zmiňuje zajímavou epizodu z dějin kolínské univerzity z r. 1425, vyvolanou husitskou revolucí, kdy pět kurfiřtů (všichni porýnští a saský) vyzývá kolínskou městskou radu jako nadřízený orgán tamní univerzity, aby se postavila proti nové metodě výkladu Aristotela. A posléze poslední rozprava *Zur Bedeutung der mittelalterlichen Universitäten* (s. 285—292) je populární rozhlasová přednáška, vhodně svým širokým záběrem uzavírající svazek, který zůstává trvalou památkou po vědci, který sice ctil fakta, ale který za nimi viděl život v jeho plnokrevných formách a všech vazbách.

Ivan Hlaváček

[2]) Teprve v nedávné době se o sledování vazeb univerzit s „praxí" pro omezené teritorium pokusila Chr. Renardyová; srv. o tom v tomto časopisu 21/2, 1981, s. 107—109.

[3]) 11/1—2, 1971, s. 92—93.

[4]) Teprve v nejnovější době byla této problematice z poněkud jiného aspektu věnována jiným autorem samostatná monografie.

Příspěvky k dějinám univerzit v 17.—19. století

V r. 1982 byl se zpožděním vydán sborník několika příspěvků vybraných z jednání Mezinárodní komise pro dějiny univerzit, které proběhlo ve Varšavě a Krakově r. 1977: *Universitates studiorum saec. XVIII et XIX. Etudes présentés par la Commission Internationale pour l'historie des universités en 1977,* Editions de l'Université de Varsovie 1982, 206 s. Reprezentantivně jsou zde zastoupeni autoři z Krakova, Varšavy, Lipska, Pavie, Sieny, Birminghamu a Youngstownu v Ohiu a jejich práce zároveň naznačují i bohatství a šíři celého zasedání.

K. Mrozowska (*Les universités polonaises à l'epoque de la Commission de l'education nationale* /1773—1793/, s. 7—19), se věnuje oblíbenému tématu polských badatelů — činnosti tzv. Komise pro národní výchovu (KEN). Vyrovnává se se starší bohatou literaturou a hodnotí práci Komise a hlavně její vliv na organizaci Jagelonské univerzity v Krakově. Prvky osvícenských tradic v prvních letech existence Varšavské univerzity (založena 1816) odkrývá *S. Kieniewicz* (*La première université de Varsovie et les Lumières,* s. 21—34). Vyzdvihuje zejména zásluhy významných osobností, jako byli S. Potocki, nebo S. Staszic, a popisuje rozvoj jednotlivých fakult do povstání r. 1830.

M. Steinmetz se rozepsal ve vzletně nazvané stati: *Glanz und Elend deutschen Universitäten im Zeitalter der Aufklärung,* s. 35—60, o vztahu některých vysokých učení, ležících ve východní části Německa, k osvícenským proudům. Dokládá, jak univerzity, které nové myšlenkové trendy sice nezrodily, přejímaly podnětné ideje a byly silně ovlivňovány význačnými učenci působícími mimo univerzitní půdu. Svým závěrečným, poněkud neradostným, konstatováním, že při zpracování tématu „odkryl i lesk bádání o osvícenství a bídu univerzitního dějepisectví", apeluje autor na zvýšení úsilí na poli historie vysokých škol. *W. Fläschendräger* předkládá suchý, ryze faktografický článek zaměřený na prvních padesát let života nejstaršího německého vědeckého časopisu: *Rezensenten und Autoren der Acta eruditorum (1682—1731),* s. 61—80. Po nastínění úlohy zakladatele periodika O. Menckeho zveřejňuje alfabetický seznam přispěvatelů.

Důležitým úsekům ve vývoji dvou proslulých univerzit si všímají italští vědci. *M. C. Zorzoli* rozebírá velmi podrobně systém výuky na právnické fakultě pavijského učení v plánech tereziánské školské reformy a upozorňuje na význam příkladu vídeňské univerzity (*Alcuni aspetti dell'insegnamento del diritto nella Lombardia Austriaca: piano di riforma teresiano e tesi legali nell'Università di Pavia 1772—1796,* s. 81—132). *P. Catoni* referuje o snahách po zlepšení vyučování na univerzitě v Sieně v průběhu 18. stol., seznamuje s četnými relacemi o stavu vysokého učení a ukazuje, jak byl slibný rozkvět narušen napoleonskou vládou v r. 1808 (*Stampa e Università nella Siena dei Lumi,* s. 133—156).

Zbývající dva tituly pocházejí z anglo-amerického prostředí. Také ve Velké Británii byly osvícenské nauky přinešeny na univerzity zvenčí, jak vykládá *J. M. Fletcher — British Universities in the Age of the Enlightenment,* s. 157—184. Jejich šiřiteli byli hlavně studenti, žáci Newtona, Lockeho aj. Ovšem k rozvoji osvícenských idejí nedošlo na vysokých školách, ale především v různých učených společnostech (Lunar Society v Birminghamu). Jak praví Fletcher, „britský přínos osvícenství netkví v akademických debatách a úsilí po reformách, ale ve fenoménu známém jako průmyslové revoluce".

Myslím, že nejzajímavější je závěrečná studie *L. S. Domonkose,* týkající se poměrů v severní Americe, kde vývoj vzdělanosti je pro nás stále nedostatečně zmapovanou pevninou (*The Enlightenment and Higher Education in Early America,* s. 185—206). Autor dovozuje, že vzdálenost Ameriky od kontinentu nebyla přehradou v postupu informací, třebaže „mladý" světadíl byl v 18. stol. ještě kulturní provincií Evropy a Angličané pohlíželi na kolonisty svrchu. Nicméně osvícenské principy se do Ameriky dostávaly prostřednictvím Anglie a hlavně Skotska, odkud pocházel největší počet osadníků, a mladí Američané naopak často odcházeli na studia na Britské ostrovy. Přes líčení začátků dnes slavných učilišť (Harvard, Yale) se autor dostává k vůdčím osobnostem americké revoluce jako byli B. Franklin a T. Jefferson, kteří měli i nevšední podíl na budování moderního školského systému. Jak sympatická jsou posud slova Jeffersona, prvního rektora státní univerzity ve Virginii, jenž prohlásil, že nová univerzita má „být založena na neohraničené svobodě lidské mysli".

Soubor výše zmíněných příspěvků je kvalitním výběrem, který napomůže prohloubení našich znalostí o novověkém vývoji vysokého školství, tím spíše, že se zhusta zaměřujeme pouze na Evropu kontinentální s přednostním důrazem na Evropu střední. Co je možno sborníku vytknout, je jeho značně opožděné vydání a nesličná grafická úprava.

Téměř současně jako tato kniha vyšel článek *N. Hammersteina* o německých univerzitách v osvícenské epoše, jenž je výborným doplněním citované Steinmetzovy stati a jenž si všímá i západní poloviny Německa, které se Steinmetz mohl věnovat jen okrajově (*Die Deutschen Universitäten im Zeitalter der Aufklärung,* Zeitschrift für historische Forschung X/1, 1983, s. 73—90). Hammersteinova hlavní pozornost se upírá přímo k dění na univerzitách, nejvíce místa věnuje centru a idolu německých vysokých škol 18. stol. — Göttingen. Autor sleduje jednak vnitřní osudy proslavené školy, jednak její působení na okolí. „Göttingenský duch" totiž ovlivnil nejen společnost protestantskou, ale značnou měrou i katolickou. Mnohé známé univerzity, dosud ovládané jezuity, se snažily upravovat svůj vědecký život podle göttingenského vzoru. Tak až v osvícenství byly prolomeny úzce konfesionální hranice a mohlo dojít ke sblížení názorů.

Ivana Raková

Dějiny a stav univerzit ve střední Evropě

Universitäten und Hochschulen in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Eine Universitätsgeschichte in Einzeldarstellungen. Red. Laetitia Böhm a Rainer A. Müller. Hermes Handlexikon. ECON Verlag, Düsseldorf—Wien 1983, 416 s., mnoho vyobrazení

Praktickou a pěkně vybavenou příručku dali dohromady pracovníci archivu mnichovské univerzity za spolupráce dvou desítek archivářů, historiků a vysokoškolských učitelů Německé spolkové republiky. Příručka se pokouší o shrnutí údajů o dějinách a současném stavu vysokých škol s právem promoce (tedy např. s vyloučením škol uměleckých, hudebních apod.). Podle jakého měřítka byla pojata vysokoškolská sídla do abecedního místního seznamu není jasné. Podle titulu šlo redaktorům o univerzity a techniky německé, rakouské a švýcarské. Podle Úvodu (s. 11) jim šlo o vysoké školy na území, které do roku 1805 patřilo k sv. říši římské německého národa. Nakonec to dopadlo tak, že vedle Prahy, Brna a Olomouce byly do příručky zařazeny údaje o ústavech od sovětského Kaliningradu (Královce) po belgickou Lovaň a francouzský Besançon. Ani jeden ani druhý výměr tedy neplatí. Z neznámého důvodu nejsou do příručky zahrnuty údaje o vysokých školách Horní Itálie. Stejný zmatek u pořadí názvů lokalit. U vysokých škol ČSR následuje český název v závorce za německým, ale Strasbourg předchází před Strassburgem, Genéve před Ženevou atd.

U příručky, která obsahuje příspěvky dvou desítek pracovníků se nepodařilo zabezpečit rovnoměrnost ve zpracování dějin jednotlivých škol, třeba i téže země. Celá řada významných učilišť (pražská a brněnská technika mezi nimi) byla opomenuta.

O pražské univerzitě napsala článek dr. Z. Stammová na základě slušné znalosti české odborné literatury, odpovídající stavu znalostí, dosaženému před dvaceti lety. Stinnou stránkou článku je skutečnost, že vedle české a německé techniky byla opomenuta i německá univerzita (1882—1945). U tří ze sedmi ilustrací, doprovázejících článek na s. 302 až 311 je nesprávný popis — běžné je zaměňování Karolina s Klementinem. Je škoda, že autorka nepoužila aspoň sborníky, vydané pražskými univerzitami k 50. výročí roku 1848 a ovšem příspěvků, otištěných v HUCP. To by jí bylo umožnilo pojednat konkrétně o infiltraci nacismu na německou univerzitu po 1933. První svazek pamětí Eduarda Wintera vyšel asi pro autorku příliš pozdě.

Články o univerzitách v Brně a Olomouci napsal jeden z redaktorů svazku, R. A. Müller. Na rozdíl od článku o Praze není v nich vůbec využito českých prací, s výjimkou článku E. Wondráka u Olomouce (s nedostatečným odkazem). Proč bylo vysoké školství technické v Praze i v Brně odbyto tak macešsky, když jeho význam pro průmyslovou revoluci ve střední Evropě je očividný, zůstává záhadou.

Zdá se proto, že příručka je užitečná nejspíš svými informacemi o historii a současném stavu vysokých škol v obou německých státech, Rakousku a Švýcarsku. Za zaznamenání stojí snad skutečnost, že u řady vysokých škol, zejména ovšem u Herbornu a Heidelberku, je věnována velká pozornost J. A. Komenskému.

Josef Polišenský

Konrad H. Jarausch, Students, Society, and Politics in Imperial Germany. The Rise of Academic Illiberalism. Princeton University Press 1982, 448 s.

Proč selhala německá vysokoškolská inteligence tváří v tvář nacismu? Tato otázka byla, jak autor v úvodu ujišťuje, základním podnětem k jeho studiu problematiky německého vysokoškolského studentstva v letech 1870—1918, v období Bismarckovy a Vilémovy Německé říše. Ač pochybuji o tom, že lze v tomto období nalézt beze zbytku odpověď na otázku, proč již v roce 1931 se nacista stal předsedou ústředního orgánu německých studentů, skýtá tato kniha obrovské množství informací o postavení, životě a smýšlení německého studentstva v půlstoletí, které podstatně ovlivnilo postoje všech těch, kdo žili a působili v patnáctileté epizodě Výmarské republiky.

Po působivém vylíčení holdu německých nacionalistických studentů Bismarckovi nastiňuje autor zásady svého přístupu ke studované problematice. Zajímá ho studentstvo, jeho početní růst i sociální původ, existenční perspektivy i politické ovzduší univerzit, a zejména pak „skrytý studijní běh", jak označuje studentský život vně přednáškových síní, klinik a laboratoří, působení spolků i všedního života ve studentských hospůdkách. Chce vyzkoumat, proč dochází od počátku sledovaného období, a zcela jistě již od osmdesátých let, k rozhodnému odvratu od liberálně nacionalistických principů, které převládaly mezi studentstvem v půlstoletí následujícím po protinapoleonských válkách, ke konzervativnímu, oficiósnímu nacionalismu.

Statistické údaje, opřené jak o státní statistiky, tak o výkazy škol a organizací a konečně i o rozbor katalogů univerzity v Bonnu, poskytují velice bohatý — a někdy až ve své abundantnosti nepřehledný — materiál, osvětlující růst počtu vysokoškoláků a jejich postupně se měnící rozdělení po fakultách. Pozvolna ubývalo teologů, přibývalo právníků, na počátku 20. století prudce narostl počet studentů, a v posledních předválečných letech i studentek, filozofických fakult. Důležité je srovnání růstu počtu vysokoškolských studentů v padesáti letech mezi 1860 a 1910 ve Velké Británii (z 5 500 na 28 000), Německu (z 13 000 na 61 000) a Rusku (ze 7 000 na 110 000), doprovázené také srovnáním nákladů na studia, které byly v Anglii podstatně vyšší než v Prusku, ačkoliv ani v Prusku nebyly nízké (náklady v Praze byly výrazně nižší). Mnoho pozornosti věnuje Jarausch rozboru sociálního původu studentů. Na základě řady různorodých tabulek, nepříliš přehledně uspořádaných a navzájem jen těžko srovnatelných, dospívá k závěru, že nejvýznamnější složkou studentstva byli synové vzdělané buržoazie (Bildungsbürgertum), i když zhruba stejný podíl, asi třicetiprocentní, měly děti z rodin majetné buržoazie a z rodin „středního stavu". V této poslední skupině synové z maloburžoazních rodin tvořili dvě třetiny a synové učitelů a nižších úředníků jen třetinu.

Kapitola o politické výchově se vě-

nuje převážně profesorům berlínské a bonnské univerzity. Jsou zde rozebírány jejich projevy, zejména slavnostní projevy rektorů. Přesvědčivě je doložen jejich říšský patriotismus, oslavování Hohenzollernů a „železného kancléře". Autor přitom citlivě rozlišuje skutečné liberály, jichž mezi čelnými profesory byla většina, a konzervativce. Zdá se však, že názory Treitschkeho, představitele oficiálního nacionalismu, nacházely mezi studenty větší ohlas než názory Virchowovy či Mommsenovy.

Jádrem knihy jsou kapitoly o studentských spolcích, které organizovaly ono „skryté curriculum" — od konzervativně aristokratických korpsů přes buršenšafty, jejichž nacionalismus měl převážně buržoazní charakter, po krajanské a religijní spolky. Největší pozornost je věnována prvním dvěma typům, tj. spolkům, jejichž členové byli povinni dávat satisfakci v souboji či mensuře a které jak počtem svých členů, tak díky svým vlivným „starým pánům" měly největší váhu v německém akademickém světě. Právem právě v nich hledá autor hlavní zdroje protiliberálních tendencí. Důkladně informuje i o počátcích a rychlém růstu antisemitismu, o protislovanských, zejména protipolských akcích a také o odpůrcích převažujícího konzervatismu na levici, při čemž vlivy sociální demokracie mezi německým studentstvem před rokem 1918 pokládá za minimální.

Jarauschova kniha přináší velké množství informací o sledovaném tématu, přináší řadu detailních sond k otázkám podstatným i vedlejším (např. k otázce pozvolného zrovnoprávňování absolventů reálných gymnazií s absolventy gymnazií klasických) a v mnoha směrech postihuje atmosféru doby. Avšak přehlednost mezi její přednosti nepatří.

Jan Havránek

Beogradski univerzitet u predratnom periodu, oslobodilačkom ratu i revoluciji (Saopštenja i prilozi sa Simpozijuma održanog u Beogradu 14—15. decembra 1982. godine). Beograd 1983, 507 s.

Při příležitosti čtyřicátého výročí povstání a socialistické revoluce národů a národností Jugoslávie uspořádala bělehradská univerzita sympozium věnované osudům univerzity v předválečném období, v letech války a revoluce. I když jednotlivé příspěvky si všímají i dvacátých let a údobí 1948—1952, je hlavní pozornost věnována létům třicátým a čtyřicátým. Sborník obsahuje čtyři typy příspěvků: referáty a sdělení, oboje vypracované historickou metodou, někdy i s kritickým odkazovým materiálem či přehledem literatury, a krátká diskusní vystoupení i obsáhlejší vzpomínky, v nichž pamětníci podávali svá svědectví o univerzitě, životě a činnosti jejích studentů. Na závěr je připojena problémová bibliografie a přehled archívních pramenů uložených v Archívu Srbska.

Rozsáhlá kniha podává mnohostranné svědectví o komunistickém a pokrokovém studentském hnutí na univerzitě. Od počátku bylo silné — v roce 1920 měl klub komunistických studentů 600 členů, avšak mezi profesory k němu měli blízko jen dva. Velikým impulzem pro vzestup aktivity komunistických a demokratických studentů bylo vyhlášení královské diktatury v r. 1929 a pak ještě více ohrožení Evropy nástupem fašismu v druhé polovině třicátých let. K tomuto období se vztahuje většina studií a skoro všechny vzpomínky. Dvě studie zde osvětlují činnost univerzity v letech 1941—1944 a vztah nacistických okupantů ke škole, z jejíchž profesorů byli mnozí uvězněni a stovky studentů se podílely na protifašistickém zápase. Vždyť jen ze studentek a absolventek Bělehradské univerzity pět set se zúčastnilo národně osvobozeneckého zápasu a dvě stě z nich v tomto zápase zahynulo. Dva příspěvky, které užívají prameny a rozebírají je kritickou vědeckou metodou, osvětlují složení a činnost organizace Komunistické strany Jugoslávie na univerzitě v letech 1935—40 a 1945—52.

Na mnoha místech obsáhlého díla se hovoří o tom, jak nacistické ohrožení Československa bylo přijímáno pokrokovými studenty bělehradské univerzity jako ohrožení i jejich vlasti, jak se hlásili v osmatřicátém roce do dobrovolnických jednotek na pomoc Československu a jak na 15. březen 1939 odpověděli třídenními demonstracemi. Dvakrát je také vzpomínáno na to, jak návštěva rektora Karlovy univerzity Františka Slavíka (omylem je uváděno Jana Slavíka) v červnu 1938 byla podnětem pro projevy solidarity. Jsou zde i svědectví o tom, jak z Čech přicházela pomoc potravinami vojvodinským studentům ve Vídni v roce 1919, jak v Praze nalézali podporu protivníci královské diktatury v roce 1930, i o tom, jak chemikálie z Československa pomohly při obnovení vědecké práce v univerzitních laboratořích v roce pětačtyřicátém. Dočteme se tu o odchodu 19 jugoslávských studentů z Prahy na pomoc španělským republikánům v lednu 1937 i o rázném odmítnutí nacistických represí ze 17. listopadu 1939 bělehradskými studenty. Dovíme se zde, jak českoslovenští studenti z Vojvodiny odsoudili v březnu 1939 okupaci i Tisovu zradu.

Výčet zmínek o československé problematice, který není zcela vyčerpávající — na několika místech se vzpomíná na to, jak při protifašistických projevech byla recitována místa z Čapkovy Matky — ukazuje, jaké množství informací o zápase pokrokových sil na bělehradské univerzitě kniha přináší.

Jan Havránek

Alma mater Jenensis. Geschichte der Universität Jena. Herausgegeben von Siegfried Schmidt in Verbindung mit Ludwig Elm und Günter Steiger, Weimar 1983, Hermann Böhlaus Nachfolger, 551 s.

Další z jubilejních prací východoněmeckých historiků je věnována 425. výročí vzniku univerzity v Jeně.[1]) Kolektivní dílo osmi autorů zpracovalo dějiny univerzity v celém průběhu její existence od reformačního období bezmála až do dnešních dnů. Vyzdvižena jsou zvláště tři období, v nichž univerzita zaujala významné místo i ve veřejném životě země (začátky školy v reformaci, osvícenská éra a současné poválečné období).

Na založení durynské zemské univerzity, uskutečněném kurfiřtem Janem Fridrichem I. roku 1548, se významnou měrou podílel F. Melanchthon. Tím je dán i základní charakter školy jako luteránského učiliště (původně akademické gymnazium), zaměřeného na výuku teologie a filozofie. Teprve roku 1557 získává Jena privilegiem císaře Ferdinanda I. charakter vysoké školy a s ním i rozšíření počtu fakult o medicínu a práva. Již předtím ale přestupuje ryze zemský rámec svého působení a začíná přitahovat i zahraniční studenty mj. z Čech a Moravy. Od samého počátku je univerzita vystavena silnému tlaku vládců durynských státečků, kteří formovali profil školy pomocí statut, obsazovali profesorská místa a vykonávali nad ní dohled formou vizitací.

Po překonání následků třicetileté války nastalo v Jeně období velkého rozmachu. Zdvojnásobily se počty imatrikulovaných a absolventů, upevnila se hospodářská nezávislost školy, ale především univerzita vychovala nebo získala vynikající učitele, za všechny jmenujme profesora matematiky E. Weigleho. Matematika, přírodověda a lékařství se staly v 17. století profilujícími obory, které do Jeny přilákaly významné vědecké osobnosti. Weiglova škola, která postavila jenskou univerzitu na přední místo mezi německými vysokými školami, připravila i cestu

[1]) O pracech věnovaných dějinám univerzity v Jeně bylo již referováno v HUCP 3/2, 180—185, 14/1—2, 214—215, 20/1, 152—154.

rychlému proniknutí osvícenství do Jeny. Spolu s univerzitami v Halle a Lipsku se stala centrem šíření osvícenských myšlenek ve středním Německu. Osvícenství na jenské univerzitě je spojeno s působením teologa a filozofa J. F. Buddea a přírodovědce a matematika Ch. Wolffa.

Za klasickou éru jenské univerzity je považován přelom 18. a 19. století, v němž nebývale vzrostla studentská frekvence a škola přilákala značné počty zájemců o studium z celé Evropy (z našich zemí to byl např. P. J. Šafařík). Podporována samotným J. W. Goethem, stala se Jena centrem německé kultury. V této době zde působili F. Schiller, J. G. Fichte, F. W. J. Schelling, G. W. F. Hegel, studovali mj. F. W. Schlegel, F. Novalis a C. Brentano, máme-li jmenovat alespoň nejvýznamnější z německých klasických filozofů a romantických literátů. Tehdy také univerzita posílila svůj korporativní charakter a do univerzitního života začínají pronikat demokratické a liberalistické tendence. Vznikly studentské spolky *(Burschenschaften)*, které významným způsobem zasáhly do procesu sjednocování německého národa, zvláště od napoleonské okupace města v roce 1806.

Po vzepjetí na konci druhého desetiletí 19. století následoval nevyhnutelně pokles, i když vlády durynských států a zejména výmarského velkovévodství se snažily chránit svou univerzitu, která nebyla vyhledávána těmi, kdož chtěli najít uplatnění ve státním aparátě některého z větších německých států. Filozofická fakulta si udržovala dlouho převážně humanistický charakter — zatímco matematiku a fyziku přednášel jediný profesor, existovaly zde dvě stolice filozofické — jedna pro filozofii teoretickou a druhá pro praktickou. V kapitolách o 19. století najdeme mnoho podrobných a zasvěcených informací o studentstvu a jeho organizacích, o hnutí mimořádných profesorů, kteří se sešli v září 1848 v Jeně a požadovali rovná práva i příjmy s profesory řádnými. Pro zlom studentského hnutí od demokratického ke konzervativnímu nacionalismu pokládají autoři této knihy za klíčový rok 1881, srážky mezi českými a německými studenty v Praze, které vedly k velikému vzestupu nacionalismu na německých vysokých školách. Z Jeny, kde tehdy působil Ottokar Lorenz, vyšla iniciativa k zakládání organizací Schulvereinu na německých univerzitách a získávání studentů pro tuto nacionalistickou organizaci. Sbírání příspěvků nemohlo však najít mezi studenty dlouhodobý ohlas a proto až o několik let později založený *Verein deutscher Studenten* dal organizační bázi protislovansky a antisemitsky orientovanému nacionalismu mezi německými studenty.

Jena nepřestala nikdy být centrem vědeckého a kulturního ruchu, který byl na sklonku 19. století spjat s působením zoologa Haeckela a fyziků Abbého a Winckelmanna a v letech výmarské republiky pak zejména s velmi aktivní školou reformních pedagogů. Jejich aktivita a vůbec pokusy levicových vlád Durynska na počátku dvacátých let prosadit pokrokové vědce za katedry univerzity, mezi jejímiž studenty stále převažovali stoupenci pravicových korporací, jsou zde osvětleny velmi dobře a objevně. Ovšem nástup fašismu našel i mezi jenskými studenty živnou půdu a již v zimním semestru 1930 získali nacisté v Jeně, stejně jako na sedmi dalších vysokých školách, většinu ve studentské samosprávě. Čistky v dubnu 1933 postihly židovské a pokrokové profesory, z nichž nejvýraznější, biolog Julius Schaxel, odešel do Sovětského svazu.

Mezi nejpozoruhodnější kapitoly patří ta, která je věnována demokratické přeměně univerzity v letech 1945—1949. Na sklonku války byla více než polovina profesorů a více než třetina studentů aktivními členy nacistické strany. Přesto se podařilo hrstce antifašistů za souhlasu sovětské vojenské administrativy připravit již na 15. říjen 1945 nové otevření univerzity a postupně také obnovovat za složitých poměrů prvních poválečných let její vědeckou a pedagogickou činnost. Zvláštní pozornost je věnována výchově protifašistických učitelů, kterou zajišťovala nově zřízená sociálně pedagogická fakulta. První poválečná léta byla i léty ostrého politického zápasu, v němž velkou oporou SED byly fakulty společenských věd zřízené v prosinci 1946, jedna z nich také v Jeně. Tři závěrečné kapitoly podávají kroniku tří posledních desetiletí. Všímají si jak upevňování pozic socialismu věrných sil na univerzitě — poslední větší problémy byly v jubilejním roce 1958 — tak i organizace a přestavby studia, vědecké práce a jejího spojení s praxí, zejména s optickým a chemickým průmyslem Jeny, politickovýchovné činnosti univerzity. Dovídáme se i o družebních stycích, návštěvách význačných vědců a politických představitelů, o vědeckých konferencích i osvětových cyklech. Mládežnická organizace získala své pevné místo na univerzitě, organizuje vědecké soutěže i společensky prospěšnou práci, kulturní i sportovní akce. Kronika tak podává svědectví o svátečních i všedních dnech jenské univerzity.

Kniha je doplněna pěkně provedenými obrazovými přílohami, statistickými tabulkami a přehledem rektorů a prorektorů od roku 1945. Možno říci, že autorský kolektiv, v jehož čele stál profesor Siegfried Schmidt spolu s Ludwigem Elmem a Günterem Steigerem, splnil dobře úkol daný mu rektorem a senátem a oslavil 425. jubileum jenské univerzity.

Michal Svatoš — Jan Havránek

Universität Greifswald — 525 Jahre. Sepsali: Wolfgang Wilhelmus, Renate Buchführer, Gabriele Langer, Dagmar Szöllösi. Berlin 1982, 224 s. textu, 96 s. ilustrací

Bohatě ilustrovaná publikace o greifswaldské univerzitě přináší i první marxistický přehled jejího dějinného vývoje. Úvodních 38 stran je věnováno vývoji univerzity do roku 1945. Od založení školy, při kterém klíčovou úlohu měl Heinrich Rubenow, purkmistr města a hlava univerzitní obce, přes těžké osudy školy v reformaci i válkách 17. a 18. století se vyprávění rychle dostává k Ernstu Moritzi Arndtovi, profesoru historie, který zde vyučoval 54 let a jehož jméno univerzita dnes nese. Dovídáme se o tvrdé perzekuci studentů ve třicátých letech 19. století i o jednotlivých studentech, kteří se v revoluci 1848—49 dostali do blízkosti Engelse a Marxe. Po revoluci převládly i mezi studentstvem reakční korpsy. Univerzita zůstávala mezi nejmenšími v Německu. První konflikt s nacisty v roce 1924 skončil sice suspendováním profesora, který byl zároveň župním vedoucím NSDAP, avšak nástup nacistické moci vedl k odchodu několika profesorů, většinou konzervativních, z iniciativy snaživých nacistických docentů. Za vlády nacistů byla práce univerzity orientována na výbojnou politiku zaměřenou na skandinávské země a několik význačných fašistů zde obdrželo katedry.

Poté, když město bylo bez odporu předáno sovětské armádě, pokračovala medicínská fakulta ve své léčebné činnosti, zatímco pedagogická činnost mohla být zahájena až po důkladné očistě sborů od nacistů na jaře 1946. Podrobně je pak vylíčena obnova činnosti univerzity i založení nových fakult, pedagogické a zemědělské. Na základě archívních dokumentů i denního tisku je vylíčen postupný rozvoj práce univerzity i politický zápas s konzervativní většinou akademického senátu. Veliký význam je připsán dokumentu SED z ledna 1949 o významu svazku dělnické třídy s pokrokovou inteligencí.

Třetí, nejrozsáhlejší kapitola sleduje cestu k socialistické univerzitě v letech 1949—1961. V centru pozornosti je tu činnost stranických a mládežnických organizací, komplikace, k nimž došlo v roce 1955 na lékařské fakultě a zejména

pak oslavy univerzitního jubilea v roce 1956. Podrobně, s využitím archívních materiálů, je pak sledována činnost jednotlivých fakult a ústavů, personální změny, výstavba, plány a projekty. Na plánu města je názorně ukázáno rozmístění starých i nových univerzitních objektů.

Také čtvrtá kapitola, věnovaná letům šedesátým a sedmdesátým, podává velké množství informací o personálních i organizačních změnách, o publikační činnosti i zahraničních stycích univerzity. Zvláštní pozornost je věnována významu třetí vysokoškolské reformy z let 1967—1970. Na závěr je důkladně popsána současná struktura univerzity a oceněna práce jejích složek včetně univerzitního archívu. Podrobně jsou sledovány i zahraniční styky jednotlivých specializovaných pracovišť, často s univerzitními či akademickými pracovišti v ČSSR.

Jan Havránek

Die Oder-Universität Frankfurt. Beiträge zu ihrer Geschichte. Herausgegeben von Günther Haase und Joachim Winkler, Weimar 1983, Hermann Böhlaus Nachfolger, 288 s.

Nejnovější sborník k 475. výročí vzniku dnes již zaniklé univerzity ve Frankfurtu na Odrou přináší na sedmadvacet příspěvků badatelů ze tří zemí, kteří se podíleli na výroční konferenci v roce 1979. Úvodní slovo *M. Steinmetze,* nestora dějin univerzit v NDR, poskytuje krátký přehled bádání o univerzitních dějinách a dějinách vysokých škol působících na území NDR, pod zorným úhlem jubilejních sborníků.

Stěžejní studie sborníku *G. Mühlpforda* je věnována základní a zevrubné informaci o dějinách frankfurtské univerzity v celém období její existence (1506—1811). Práce si činí nárok na začlenění vývoje univerzity do zemských dějin Braniborska a Pruska a evropských souvislostí. Autor rozdělil více jak tři-

staletou historii frankfurtské univerzity do šesti časových úseků, z nichž první tři jsou založeny na konfesionálním hledisku (katolické, luteránské a kalvínské období) a druhé tři jsou určeny podle jednotlivých fází osvícenství, které výrazným způsobem ovlivnilo profil školy v 18. století. Frankfurtská fundace, poslední z velké řady německých univerzit předreformačního období, se řadí mezi zemské univerzity, které následovaly politické osudy svých zakladatelů, což je nejlépe patrné na skutečnosti, že za prvních stopadesát let změnila třikrát náboženské zaměření. Ostatně, dominance státně panovnického prvku stála frankfurtskou *Viadrianu* také její existenci. Stala se obětí státních reforem, protiosvícenských a centralizačních snah pruského dvora.

Další příspěvky sborníku by bylo možno rozčlenit do tří základních tematických okruhů. V prvním je pozornost věnována jednotlivým fázím vývoje univerzity z několika aspektů (hospodářské podmínky založení *Viadriany,* univerzita jako pozemková vrchnost, význam univerzity v regionálním měřítku). Druhá oblast se zabývá vztahy frankfurtské univerzity k ostatním univerzitám nebo vědeckým společnostem a podílem zahraničních studentů na činnosti školy (Toruň, Lipsko, Akademie věd v Berlíně, Poláci a Srbové na univerzitě). Nejvýznamnější místo v tomto bloku zaujímá studie *O. Feyla* o vztahu *Viadriany* k východní Evropě, vycházející z rozboru univerzitních matrik. V celkovém počtu 55 000 imatrikulovaných zaujímají východoevropští studenti necelých 5 %. První místo patří Polákům (1 233), na druhém jsou studenti z Uher (649) a třetí co do počtu imatrikulací jsou Češi a Moravané (262). Za první století to bylo 117 studentů, od poloviny 17. století jejich počet rapidně klesá (1646—1700 : 23 a 1701—1811 : 21). Škoda jen, že autor výrazněji nerozlišil bělohorský předěl a blíže neurčil ani podíl exulantů z českých zemí po roce 1620. Významné postavení mezi místy původu našich scholárů má protestantská Jihlava a silněji jsou zastoupeny i ostatní nekatolické pohraniční oblasti Čech a Moravy. Závěrečný tematický okruh tvoří dějiny vědních disciplín (medicína, klasická filologie, knižní kultura) a působení významných osobností na Viadrianě (U. von Hutten, T. Müntzer, L. Ch. Sturm, C. P. E. Bach, bratři Humboldtové, H. Kleist a další).

Frankfurtský sborník přináší také dva příspěvky bohemikálního charakteru. Oba jsou z pera jednoho ze zpracovatelů *Rukověti humanistického básnictví J. Martínka* a tím je dáno heuristické, tematické i časové vymezení článků. První z nich, nazvaný Frankfurtská univerzita a český humanismus, se zabývá skupinami osob, které přišly do styku s *Viadrianou.* Jednak jsou to němečtí humanisté, kteří po frankfurtských studiích odešli působit do českých zemí (např. J. Heidenreich, luteránský kněz v Jihlavě), jednak frankfurtští absolventi, kteří svou činností ovlivnili český humanismus (např. B. Exner) a jednak čeští humanisté studující ve Frankfurtu n. Odrou (např. Š. Proxen, M. Liška, M. Horký). Ve druhém článku autor otiskuje korespondenci (3 listy) mezi českým humanistou Bohuslavem Hasištejnským z Lobkovic a frankfurtským humanistickým teologem Konrádem Wimpinou.

Michal Svatoš

Walter Jens, Eine deutsche Universität. 500 Jahre Tübinger Gelehrtenrepublik. In Zusammenarbeit mit Inge Jens unter Mitwirkung von Brigitte Beekmann. München 1981, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2. vyd., 418 s.

Úspěšnost prvního vydání Jensovy publikace uveřejněné roku 1977 k pětistému výročí tübinské univerzity bylo podnětem k novému vydání v paperbackové úpravě. Autorem knihy je tübinský profesor a publicista W. Jens, který zpracoval dějiny své Almae matris formou literatury faktu. Vedle jubilejního sborníku monografických studií dostala tak švábská univerzita v Jensově práci čtivý a obsahově bohatý památník svých pětsetletých dějin.

Jensovi šlo hlavně o zachycení základních etap a mezníků vývoje univerzity na pozadí regionálních a městských dějin. Protože se obrací k širšímu okruhu čtenářů, vkládá do textu překlady rozsahlých pasáží stěžejních dokumentů (listin, přednášek, korespondence), vysvětluje mnohé, co je pro znalce známé, a pokouší se neustále udržet zájem čitatele oživujícími historkami z každodenního života tübinských profesorů a studentů. Kniha je založena na vskutku důkladném studiu úředních dokumentů, dobové publicistiky a odborné literatury. Jensovi se podařilo zachytit změny charakteru Eberhardiny od zemské univerzity reformačního období přes konfesionální spory 16. a 17. století až po reformy 18. století, které vedly k přetvoření školy ve vědecký ústav 19. století. Výklad je doveden do konce čtyřicátých let našeho století a nevyhýbá se ani nejtemnějšímu nacistickému období. Zvláštní pozornost je v celé knize věnována institucionální podobě univerzity, vlivu politických událostí na univerzitní život a obsahu výuky, na nichž jsou nejlépe patrné vývojové změny a trendy.

Michal Svatoš

Z ediční a publikační činnosti univerzitního archívu ve Štýrském Hradci

Archív Karlo-Františkovy univerzity ve Štýrském Hradci se stal v poslední době — zejména díky *H. Wiesfleckerovi* a *W. Höflechnerovi* — významným pracovištěm, v němž z regionální štýrské perspektivy byly podniknuty cenné komparativní studie z dějin nejrůznějších vědních oborů pěstovaných na rakouských univerzitách, a to zejména na jejich filozofických fakultách. Dokazuje to i do-

savadní náplň řady *Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz,* vydávané zde od r. 1973.

Již 1. svazek *(Erich Leitner, Die neuere deutsche Philologie an der Universität Graz 1851—1954,* Graz 1973, 304 s.) přináší plastický portrét oboru, který ve Štýrském Hradci dosáhl velkého rozkvětu díky vědecké dvojici A. E. Schönbacha a B. Seufferta. Pozoruhodný je autorův pokus o schematickou vědeckou genealogii jednotlivých profesorů a docentů v širším rámci Schererovy školy. Pro nás není bez zajímavosti podrobné vylíčení pedagogických a vědeckých počátků prof. Augusta Sauera, později významné osobnosti pražské německé univerzity, kde působil v letech 1886—1926.

Spoluprací lékaře—oftalmologa a historika—archiváře vznikl svazek druhý (*Roderich Fellner — Walter Höflechner, Die Augenheilkunde an der Universität Graz,* Graz 1973, 182 s.). Počátky tohoto oboru jsou zde spjaty s působením Johna Taylora, známého světoběžníka a průkopníka moderní terapie tupozrakosti, jenž zemřel v Praze v r. 1772. Autoři zde shromáždili cenné údaje o Isidoru Schnabelovi (ordinářem oftalmologie na německé univerzitě v Praze 1891—95) a jeho štýrskohradeckém asistentovi Antonu Elschnigovi, který pak od r. 1907 až do své smrti (1933) působil v Praze, kde proslul jako vynikající operatér, jehož jméno zůstane mj. trvale spojeno s první úspěšnou keratoplastickou operací. Ze štýrskohradecké oftalmologické školy pocházel i W. P. Czermak, ř. profesor očního lékařství na německé univerzitě v Praze v letech 1895—1904.

Stolici dějin od jejího založení do r. 1848 je věnován další titul (*Walter Höflechner, Das Fach Geschichte an der Universität Graz 1729—1848,* Graz 1975, 156 s.). Autor sleduje dvě hlediska: chronologické (dějiny oboru v souvislé řadě medailonů jednotlivých profesorů církevních a sekulárních dějin) a problémově analytické (obor dějin v zrcadle proměn studijních plánů). Zdůrazňuje zejména význam van Swietenových reforem filozofických studií, které v oboru historie, nazírané jako *Gefährtin aller Wissenschaften,* podpořily vědecký charakter historické práce. Pro dějiny českého a slovenského dějepisectví mají význam vědecko-pedagogické portréty Antona Muszky, Antona Kleina a zejména Kašpara Royka, považovaného za nejradikálnějšího osvícence na teologické fakultě ve Štýrském Hradci, kde vyšly i první dva díly jeho proslulých *Geschichte der Kostniczer Kirchenversammlung* (1781, 1782).

U příležitosti 70. narozenin prof. *Alexandra Novotného,* autora řady prací k novějším rakouským dějinám a iniciátora vídeňského diskusního klubu „Franz—Joseph—Runde", byl jako 4. svazek řady vydán sborník čítající 19 studií na rozmanitá historická témata *(Beiträge zur allgemeinen Geschichte,* Graz 1975, XXV + 218 s.). Značný metodologický význam má již jeden z prvních příspěvků (*Geschichte und Aufgabe genealogischer Forschung in Österreich,* s. 11—21) z pera prof. *Ericha Zöllnera.* Obsahuje koncizní dějiny genealogie na teritoriu dnešního Rakouska s pozoruhodnými právně-historickými, sociologickými a filozofickými přesahy. Perspektivy oboru vidí zejména v rozvoji tzv. sociální genealogie, která by se intenzívněji zabývala rodopisem podnikatelských rodin, rodin řemeslníků a rolníků, a to zejména těch, kde se zpravidla povolání dědilo z otce na syna. Stagnaci genealogie může zabránit jedině schopnost přejít od dílčích výzkumů k typologii, k přípravě utříděného materiálu pro elektronické zpracování dat, jehož by mohlo být dále využito příbuznými historickými disciplínami, sociologií, genetikou a dalšími obory.

V předvečer svatojánského jubilea (250. výročí kanonizace v r. 1729) byla do sborníku zařazena studie *H. J. Metzlera—Andelberga (Bemerkungen zur Verehrung des heiligen Johannes von Nepomuk,* s. 31—41), zkoumající hlavně na štýrském materiálu příčiny a projevy úcty k českému světci v Rakousku. Ikonografickými rozbory dokládá paralelní vzestup úcty k sv. Karlu Boromejskému (patronu císaře Karla VI.) a sv. Leopoldu. Historický Jan z Pomuku, který se vzepřel moci královské, získává v dobovém kontextu nové místo mezi patrony rakouských zemí, stává se spolupatronem vládnoucí dynastie. Tento paradox si uvědomujeme především nad uměleckými díly se svatojánskou tematikou, které jsou rakouské provenience, kde český světec nevystupuje již jako *patronus Bohemiae* a plní odlišnou ideologickou funkci. Metzlerova—Andelbergova práce přináší nové podněty pro současné výzkumy oficiálního baroka Karla VI. a vhodně doplňuje novější přehledné práce J. V. Polce, V. Ryneše, F. Seibta a J. v. Herzogenbergové.

Dějiny archívnictví jsou ve sborníku zastoupeny krátkou studií *H. Ebnera (Innerösterreichs Haltung zum Plan eines Zentralarchivs in Wien,* s. 57—60) o liknavosti a potížích, se kterými se u stavovských a církevních institucí setkal plán císaře Josefa I., resp. dvorního rady J. Schierla v. Schierendorff z let 1705—1715, aby byl již tehdy ve Vídni zřízen centrální archív.

Příspěvek *F. Tremela (Der Organisationsentwurf für Gymnasien und Realschulen von 1849 in sozialgeschichtlicher Beleuchtung,* s. 107—113) sleduje kulturně-politický dopad reforem středního školství z r. 1849 na profil rakouské inteligence a na vznik tzv. rakouského liberalismu. Autor dovozuje, že via facti reforma konstituovala podmínky pro vytvoření „vzdělaného středního stavu" a v celkovém vyznění prohloubila vědomí širokých vrstev o větší hodnotě duševní práce před činností praktickou.

Zájemce o dějiny pomocných věd historických nalezne ve sborníku i životopisnou studii o prof. L. Santifallerovi (*Hermann Wiesflecker, Leo Santifaller 1890—1974. Versuch eines Lebensbildes,* s. 187—206), významném odborníkovi na poli papežské a císařské diplomatiky, paleografie a medievistiky vůbec, zvláště medievistiky církevní. Práce doplňuje Santifallerovu autobiografii z r. 1950 o hodnocení poválečné vědecké činnosti a dokreslení jeho filozofického a politického profilu.

5. svazek štýrskohradecké archívní řady je věnován dějinám srovnávací jazykovědy (*Fritz Freiherr Lochner von Hüttenbach, Das Fach vergleichende Sprachwissenschaft an der Universität Graz,* Graz 1976, 100 s.). Sleduje počátky oboru od Ch. J. Krause, W. Jonese až po F. Boppa, jehož analýza konjugačních systémů v rámci indoevropských jazyků byla nejvýznamnějším konstitutivním vkladem pro vznik nového filologického oboru. Ve Štýrském Hradci byl zřízen ordinariát srovnávací jazykovědy v r. 1873 (Vídeň 1850, Praha 1871). Ze zdejších profesorů lze uvést zejména Gustava Mayera, od r. 1875 soukromého docenta v Praze, profesora malostranského gymnázia, který později proslul jako zakladatel albanistiky. Jeho *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache* (1891) je dosud jediným existujícím slovníkem tohoto typu.

Dalším titulem (sv. 6.) je edice štýrskohradeckých univerzitních matrik, která má perspektivně obsáhnout 6 dílů, z nichž byly prozatím vydány díly dva, a sice pro období 1585—1630 a 1630—1662 (*Die Matrikeln der Universität Graz, bearbeitet von Johann Andritsch,* Bd. 6/1, 6/2, Graz 1976 a 1980, XLIX + 434 a XLIV + 514 s.; srov. recenzi Z. Hojdy na s. 117—121 tohoto čísla).

7. svazek přináší přehledné dějiny oboru geologie a paleontologie (*Helmuth W. Flügel, Geologie und Paläontologie an der Universität Graz 1761—1976,* Graz 1977, 136 s.). Ačkoliv autor přiznává svému institutu pouze provincionální význam, čtenář v textu zaznamená výrazné vědecké osobnosti, jako byli R. Hoernes, V. Hilber, F. Heritsch a R. Schwinner. V souvislosti s Franzem Heritschem bu-

diž připomenuto i jméno jeho žáka a pražského rodáka, zakladatele oboru mechaniky půd a profesora Harvardské univerzity Karla Terzaghiho (1883—1963). V r. 1914 se zde habilitoval pro obor geologie pozdější profesor německé univerzity v Praze Erich Spengler (1886—1962).

Následující titul přináší edici korespondence lékaře E. W. von Brückeho přírodovědci E. du Bois-Reymondovi (*Ernst Wilhelm von Brücke, Briefe an Emil du Bois-Reymond. Herausgegeben von H. Brücke, W. Hilger, W. Höflechner, W. Swoboda,* Bd. 8/1 a 8/2, Graz 1978 a 1980, 308 + 166 s.). E. W. von Brücke byl všestrannou lékařskou osobností: jeho práce se týkaly anatomie, histologie, fyziologie, chemie, teoretické a experimentální fyziky, ale též jazykovědy a filozofie. S E. du Bois-Reymondem jej spojovalo přesvědčení, že všechny síly živé a neživé přírody jsou čistě mechanické povahy, a společné negativní stanovisko k vitalistickým teoriím. Korespondence a její komentátoři dokládají, že názory těchto „fyziologů" (v nejširším slova smyslu) ovlivnily i Richarda Avenaria a Ernsta Macha. Brückeho význam pro filozofii tkví rovněž v polemice proti Faradayovi, v níž podrobně rozebral — jako přírodovědec — ontologickou problematiku abstraktních fyzikálních pojmů (např. „síla"), plynoucích z gravitačního zákona.

V řadě publikací z univerzitního archívu mají být postupně vydány i dějiny právnické fakulty. K 200. výročí jejího založení byl připraven (jako 9. svazek řady) 1. díl, obsahující historii oborů římského a přirozeného práva (*Geschichte der Rechtwissenschaftlichen Fakultät der Universität Graz,* Teil 1. *Günther Wesener, Römisches Recht und Naturrecht,* Graz 1978, 152 s.). Ze zevrubných vědecko-pedagogických portrétů zaujmou především bohatá životopisná data E. Pferscheho, od r. 1983 profesora římského a rakouského civilního práva v Praze a rektora německé univerzity v l. 1906/07, dále I. Pfaffa, Mitteisova následovníka v Praze pro obor římského práva (1895—1908), učitele pozdějšího císaře Karla, a konečně P. Koschakera, jednoho ze zakladatelů právní orientalistiky (1909—14 rovněž na německé univerzitě v Praze).

Barvitý a neradostný epilog životní a vědecké dráhy geologa prof. Alfreda Wegenera, proslulého svojí teorií kontinentálního driftu, zachycuje 10. svazek řady s edicí jeho důvěrné zprávy o expedici do Grónska v r. 1929 (*Helmuth W. Flügel, Alfred Wegeners vertraulicher Bericht über die Grönland-Expedition 1929,* Graz 1980, 80 s.). Zpráva má charakter poutavého cestopisu a patrně měla být zárodkem budoucí populární knihy, která však vzhledem k Wegenerovu úmrtí při druhé (hlavní) expedici, jež si kladla za cíl prozkoumat vnitrozemské ledovce a jejich klima, nemohla už spatřit světlo světa. Edice Wegenerovy „důvěrné zprávy" (toto označení nám vzhledem k obsahu dnes již není jasné) ukazuje, že i do řady odborných publikací neškodí čas od času zařadit zároveň i komerčně přitažlivý titul.

Rozsáhlý 11. svazek zahrnuje miscellanea k dějinám několika vědních oborů, pro něž byly využity i studentské seminární práce (*Beiträge und Materialien zur Geschichte der Wissenschaften in Österreich.* Herausgegeben von *Walter Höflechner,* Graz 1981, 536 s.). Publikace je různorodou trestí podnětů a materiálů, které mohou případně posloužit pro další obecněji pojaté práce (přehled habilitací na filozofické fakultě, zřizování stolic germanistiky v Rakousku, příspěvky k dějinám klasické filologie, k dějinám studentského hnutí ve Štýrském Hradci atd.). Do tohoto svazku bylo zařazeno i vydání dopisů Guida Adlera Alexiovi Meinongovi. Adler, považovaný za zakladatele moderní rakouské muzikologie, do své korespondence vložil mnoho zajímavých postřehů o poměrech na pražské německé univerzitě (působil zde v l. 1885—1898 jako extraordinarius); zvláště zajímavé jsou jeho poznámky o filozofech Martym, Machovi a von Ehrenfelsovi. Tato práce je součástí širšího výzkumu filozofických fakult z doby po Thunových reformách. V jeho rámci vzniká ve Štýrském Hradci péčí prof. Höflechnera unikátní kolekce mikrofilmů, obsahující značné množství archivního materiálu z rakouských univerzit a také z univerzity pražské.

Tématem následující publikace (sv. 12) je štýrskohradecké Joanneum, které v době svého založení (1809) resp. v prvním období své existence v mnohém suplovalo funkci muzea, polytechnického učiliště a lycea (*Dieter A. Binder, Das Joanneum in Graz. Lehranstalt und Bildungsstätte,* Graz 1983, 302 s.). Je škoda, že autor neprovedl srovnání dalších analogických institucí, do něhož by mohlo být pojato i České muzeum v Praze, Františkovo muzeum v Brně či gymnaziální muzeum v Opavě. Širší komparativní ráz mají pouze úvodní pasáže o dějinách rakouského polytechnického vyučování.

Prozatímní závěr řady (sv. 13) tvoří sborník sociologických studií, zachycující přednáškový cyklus o základních společenských procesech, který se na Karlo-Františkově univerzitě konal v l. 1979—81 (*Gesellschaftliche Prozesse. Beiträge zur historischen Soziologie und Gesellschaftsanalyse.* Herausgegeben von *Karl Acham,* Graz 1983, 254 s.). Těžiště sborníku je v příspěvcích o typologii společenských procesů, o základních fenoménech aktuálních procesů ekonomických (krize, makroekonomické koordinační problémy), kulturních a politických (civilizace, moc a její kontrola, revoluce a evoluce, hypertrofie státu, nacionalismus). Sborník představuje pestrou, mnohdy nesourodou mozaiku současného západoněmeckého a rakouského historicko-sociologického myšlení, reagujícího — disharmonicky, ale bezprostředně — na stále rychlejší a větší proměny hospodářských, politických a kulturních struktur.

Jak vyplývá z uvedeného přehledu, *Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz* vykazují velkou tematickou šíři a celkem rovnoměrné rozvržení jednotlivých titulů mezi práce příp. edice z dějin přírodních a společenských věd, resp. z dějin univerzity v užším slova smyslu. Vzhledem k nekodifikované hierarchii rakouských univerzit před r. 1918 a z ní vyplývajícího faktu migrace vědeckopedagogického personálu s vytouženým cílem ve Vídni, přesahuje význam této řady užší lokální či regionální rámec a má ve většině titulů důležitost i pro dějiny pražského univerzitního života.

Miroslav Kunštát

Zoja Ivanivna Chyžňak, Kyjevo-Mohyljans'ka akademija. Kyjiv 1981, vydavnyctvo Vyšča škola, 234 s.

Mezi publikacemi, vydanými u příležitosti oslav 1 500. výročí založení města Kyjeva, zaujímá kniha Chyžňakové významné místo. Monografie, stojící na rozhraní čistě odborného a populárněji pojatého zpracování vyšla už ve druhém, přepracovaném a doplněném vydání. Autorka se pokusila v práci relativně nevelkého rozsahu o shrnutí základních poznatků starší literatury (z doby před rokem 1917), přehodnotit je a uplatnit i výsledky bádání z nejnovější doby, které se věnuje dané problematice výraznější měrou až od počátku 60. let našeho století. Přitom se autorka nespokojila jen výběrem informací z dosavadních zpracování, ale doplnila je o výsledky archivního výzkumu. Je proto škoda, že kniha neobsahuje alespoň základní přehled existujících druhů pramenů k dějinám kyjevské akademie a zmínku o míře jejich vědeckého zpracování.

První kapitola přináší nejprve stručné informace o vývoji školství na Ukrajině před vznikem akademie, zvláště od přelomu 16. a 17. století. Tehdy dochází k pokusům pravoslavných měšťanských

bratrstev o zakládání škol. Zvláštní pozornost je věnována kyjevské bratrské škole, vzniklé v roce 1615 a přeměněné v roce 1632 na Kyjevsko-bratrské kolegium. Stalo se tak za výrazné asistence pravoslavného metropolity Petra Mohyly, jehož jméno začalo být brzy začleňováno do názvu celé instituce. Autorka věnuje pozornost příčinám, které tuto školu poměrně rychle postavily na ústřední místo v celoukrajinském kontextu. Chyžňaková podporuje názor, podle kterého lze už založení Kyjevské bratrské školy v roce 1615 považovat za mezník, uvozující počátek vyššího školství na Ukrajině a v celé východní Evropě. Ačkoli už poměrně brzy byla škola současníky považována za skutečnou vysokou školu, identickou i přes určité rozdíly se západoevropskými, nebylo toto její postavení v rámci polského státu úředně uznáno. Stalo se tak až v roce 1701, kdy už bylo město Kyjev součástí ruské říše.

Rozsahem i významem nejvýraznější částí knihy je následující kapitola, nazvaná „Kyjevsko-Mohyljanská akademie — centrum osvěty a vědy na Ukrajině". Autorka se pokusila charakterizovat obsah a úroveň výuky v jednotlivých třídách akademie a jinonárodní vlivy na způsob jejich výkladu. Poměrně největší pozornost je věnována výuce filozofie a jednotlivým učitelům tohoto předmětu, v návaznosti pak i historickému a společensko-politickému myšlení v akademickém prostředí. Méně místa věnuje Chyžňaková bohosloví jako předmětu v rámci akademie nejvyššímu a závěrečnému. Pozornost je věnována také zavádění nových předmětů do výuky školy v průběhu 18. století.

Následující subkapitoly referují v rychlém sledu o knihovně akademie a jejích fondech (podle informací na str. 114 a 116 zde byly zastoupeny mj. tisky z Bratislavy), o akademické samosprávě a jejích nejvyšších představitelích a o hospodářském zázemí školy. Poté se zájem Chyžňakové soustřeďuje na studenty akademie a jejich místní původ z různých částí Ukrajiny, a to i z oblastí spravovaných Polskem. Určitý počet zájemců o studium přicházel ovšem i z území dnešního Slovenska, jehož část byla osídlena pravoslavným (později řeckokatolickým) etnikem. Na str. 130 jsou tak mezi místy, odkud přicházeli do Kyjeva studenti, zmiňovány i Košice, podobných dokladů by však bylo možno najít více.

Autorku zaujaly také případy dalšího studia některých absolventů, často pozdějších profesorů akademie, na evropských univerzitách, zvláště v Německu i Polsku. V této souvislosti je bez podrobností zmíněno studium Varlaama Jasynského, pozdějšího profesora a rektora akademie a kyjevského metropolity, v Čechách. Dále je v knize věnována pozornost poměrně výrazně diferencovanému sociálnímu původu studentů, jejich životním podmínkám a možnostem společenského vzestupu po ukončení studia. Většina citovaných dokladů se týká období 18. století. Je možno doplnit, že obraz kyjevských studentů, „jak byli před časy", načrtnutý později N. V. Gogolem, měl velký ohlas v obrozeneckých Čechách — lze jej doložit např. u J. V. Friče.

V další kapitole, nazvané „Kulturní styky Kyjevsko-Mohyljanské akademie", je pozornost věnována v prvé řadě podílu učitelů a absolventů akademie na šíření osvěty v Rusku zakládáním dalších škol a výukou na nich od počátku 18. století. Zajímavá je také otázka nemalého podílu bývalých žáků akademie na vytváření vrstvy inteligence v Rusku. Další části kapitoly si všímají studia osob z Ruska, Běloruska, Moldávie a četných balkánských zemí v Kyjevě v 18. století. Rozsah území, odkud přicházeli cizí pravoslavní studenti je skutečně velmi výrazný, bohužel však nebyl zachycen na žádné mapce. Autorka ostatně konstatuje neúplnost dosavadních zpracování této problematiky. Poměrně fragmentárním dojmem působí i subkapitola, upozorňující na problematiku kontaktů akademie s vědeckými centry západní Evropy, např. s univerzitou v Halle. Stálo by za zjištění, zda zůstala úplně stranou takto orientovaných styků soudobá pražská univerzita.

Velmi stručně je nakonec probrána závěrečná etapa existence akademie — marné pokusy o její reorganizaci ve 2. polovině 18. století a pozvolný ústup z čelného místa ve východoevropském kulturním životě. Akademie byla nakonec r. 1817 zrušena. Teprve r. 1834 byla v Kyjevě založena univerzita, a to už na zcela odlišných základech.

Kniha Chyžňakové přináší bohatý soubor informací o bezpochyby pozoruhodné instituci, kterou kyjevská akademie byla. Míra zpracování jednotlivých problémových okruhů je ovšem různá a nelze tvrdit, že všechny předkládané these další bádání potvrdí. Pro další výzkum se jako velmi důležité ukazuje srovnání akademie s jinými soudobými vysokoškolskými centry Evropy, které by zřejmě redukovalo některé nadnesené soudy. Pro první obeznámení s problematikou však tato monografie zůstává velmi důležitou. Je třeba ocenit rovněž bohatý ilustrační materiál, připojený ke knize. Přítomnost některých bohemikálních zmínek, které v ní (kromě už zmíněných) nacházíme, upozorňuje na skutečnost, že studium dějin kyjevské akademie může přinést cenné drobnosti i k otázce působení české kultury ve východoevropských oblastech.

Bohdan Zilynskyj

Boëthius. Poslední Říman. Přeložil Václav Bahník, Praha 1981, Vyšehrad, 205 s.

Důvod, proč se zabýváme na stránkách našeho časopisu knihou překladů děl římského spisovatele Anicia Manlia Severina Boëthia, je prostý. Středověké školství bylo postaveno na několika základních spisech a mezi nimi zaujímají právě díla sv. Severina (středověkým vzdělancům byl znám spíše jako Boecius) stěžejní místo. Nepříliš dlouhý věk mu nedovolil stát se druhým Aristotélem, jak si přál, přesto Boëthiovy komentáře a úvody ke klasickým dílům spolu s vlastní literární tvorbou byly pro středověk natolik autoritativní, že daly vzniknout i apokryfním dílům, zaštiťujícím se jeho jménem.

Nakladatelství Vyšehrad připravilo pro české čtenáře výbor z Boëthiova díla, který je založen na úplném překladu slavné Útěchy Filozofie (V. Bahník překládá titul jako Filozofie utěšitelkou), vstupních pasáží spisu Úvod do hudby, úplném překladu pseudoboëthiovského díla Školská výchova a dvou dopisů adresovaných Boëthiovi (s výjimkou Konsolace se jedná o první překlady do češtiny). Knihu uvádí zasvěcená studie Boëthius a Čechy od Anežky Vidmanové, která nás zavádí do středověkého školského prostředí, aby ukázala Boëthiův význam pro dějiny vzdělanosti. Dodnes nejznámější a v době prvé scholastiky nejužívanější autorovou knihou byla Útěcha Filozofie, která dialogickou formou poskytovala středověkým žákům krom obsahových znalostí praktickou ukázku uhlazeného latinského prozodického i veršovaného stylu. Cennými příručkami pro středověké školy byly též jeho výklady kvadrivia a komentáře k Aristotelovým a Ciceronovým dílům.

Nejcennější částí studie A. Vidmanové jsou partie věnované boëthiovské recepci v Čechách. Jsou zde zachyceny počátky znalostí jeho díla, počínaje Kosmou, který se s ním seznámil za lutyšských studií, přes zmínky u Jindřicha z Isernie až po doklady z 13. století, dosvědčující již domácí původ boëthiovských opisů. Hlavní rozmach recepce Boëthiova literárního odkazu však přinesla až činnost pražské univerzity. Od poloviny 14. století zaznamenává autorka vzrůstající počet boëthiovských rukopisů, daný tím, že jejich studium patřilo mezi statuty nařízené lekce artistické fakulty. Vidmanová sleduje stopy konkrétních rukopisů v univerzitních kni-

hovnách (Karlovy koleje, koleje královny Hedviky) a jejich dochování do současnosti. Opisy 15. století se objevují i v mimouniverzitním, i když stále školském prostředí. Vždyť Školská výchova (Disciplina scolarium) byla určena spíš pro nižší školy nebo pro budoucí učitele tohoto typu škol. A jak už to bylo pro středověk typické, znalosti z Boëthia nebyly mnohdy získány přímým studiem, ale pomocí sbírek přísloví a sentencí — v našem případě to byly Parvi flores neboli Auctoritates Aristotelis a Burleyovy Vite philosophorum antiquorum). Druhá redakce Burleových Životů starověkých filozofů, pravděpodobně českého původu, přináší samostatnou kapitolu o Boëthiovi a navíc české překlady 14. a 15. století rozšířily znalosti boëthiovských výroků i do jazykově českého prostředí.

Vidmanová shromáždila dále doklady boëthiovských „výpůjček" u významných pražských mistrů předhusitského období (Hus, Matěj z Janova, Mikuláš z Drážďan a Konsolaci uváděl i Jeroným Pražský ve své závěrečné řeči na kostnickém koncilu). Autorka sledovala osudy boëthiovské recepce i v následujících staletích, vlastně až do dnešních dní, a zaznamenala všechny české překlady Útěchy Filozofie a ohlasy Boëthia u českých filozofů 20. století (E. Rádl, Z. Fišer).

Michal Svatoš

Dzieje filozofii średniowiecznej w Polsce IX. a X.

Posledně vydané svazky kolektivního díla o dějinách polské středověké filozofie jsou věnovány dvěma atraktivním tématům. Prvním jsou počátky humanismu v Polsku, zpracované známým polským historikem filozofie a znalcem evropského humanismu (*Juliusz Domański, Początki humanizmu.* Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź 1982, Ossolineum, 262 s.). Autor vložil do knihy část svých předchozích studií o počátcích humanistických disciplín v Polsku, využil bohatých znalostí díla předního evropského humanistického myslitele Erasma Rotterdamského a soustředil svůj pohled na krakovské univerzitní středisko. Vlastní výklad začíná pasážemi o recepci humanismu u univerzitních mistrů 15. století. Na příkladu několika profesorů krakovské univerzity ukazuje, že pro přijetí humanismu v Polsku měly rozhodující vliv osobní styky Poláků s italskými humanisty, které se datují od doby církevních koncilů počátku 15. století. Také Praze je přisouzen velký význam jako místu šíření protohumanismu do Polska. Předchozí znalosti antické literatury, dodejme, že většinou na základě scholastických komentářů nebo výtahů, byly v tomto období rozšířeny o přímé studium klasických a humanistických autorů, jak dosvědčují uvedené příklady z knihoven krakovských mistrů a rozšíření humanistického stylu v jejich dílech.

Základní tézi o úzkém spojení raného polského humanismu s etikou a politickou praxí dokumentuje Domański na třech tématech: historie, politické myšlení a kontemplativní a aktivní život. Humanismus souvisel ve valné míře s obnoveným zájmem o historii. Znalost klasické literatury a reálií přivedla humanisty ke studiu „domácí" historie, která se v polských podmínkách vyznačovala silným moralistickým tónem (historická „exempla" pro současníky). Stejně nabádavý tón lze nalézt i v soudobém politickém myšlení, zprostředkovaném v literárním typu „rad a zrcadel". Další podstatnou složkou, kterou polští mistři přejímají z evropského humanismu, je prakticismus vnitřního a veřejného života.

Odlišnou povahu má desátý svazek, podávající výklad o traktování přírodní filozofie v Krakově druhé poloviny 15. století (*Mieczysław Markowski, Filozofia przyrody na Uniwersytecie Krakowskim w drugiej połowie XV wieku.* Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź 1983, Ossolineum, 208 s.), který navazuje na autorův čtvrtý díl anotované řady, věnovaný předchozímu půlstoletí (Wrocław 1976). Markowski pojal knihu jako systematické zpracování tématu, přičemž se věnoval jak objasnění základní terminologie a samotného předmětu přírodní filozofie tak průběhu jejího výkladu na krakovské univerzitě.

Přírodní filozofie byla v Krakově podávána na základě Aristotelova díla, stejně jako na ostatních univerzitách. Jejímu studiu byla na artistické fakultě věnována značná pozornost (např. cvičení k Fyzikám bylo vyhraženo pouze děkanovi fakulty). Výklad o přírodní filozofii přes částečné ovlivnění humanistickými díly si v Krakově daného období stále udržoval tradiční ráz. Vedle obvyklých komentářů, sbírek kvestií a nově pronikajících „sum" se začínají krakovští mistři vracet k vlastnímu textu Aristotelových děl. Stále však trvá úzké spojení přírodní filozofie s obory, které dnes označujeme jako přírodovědecké, zvláště astronomií. Markowski ukazuje, že dominance přírodní filozofie na krakovské artistické fakultě má své kořeny v buridanismu, ale je akceptována zastánci všech ostatních filozofických směrů po celou druhou polovinu 15. století. Naši pozornost si zasluhuje autorova interpretace samotných filozofických textů, která se dotýká nejdůležitějších pojmů a jejich pojímání krakovskými mistry jednotlivých směrů.

Michal Svatoš

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1984

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXIV. Fasc. 2
Redakční rada:
akademik Václav Vaněček, předseda,
doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., tajemník,
doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., doc. JUDr. Karel Litsch, CSc.,
RNDr. Luboš Nový, DrSc., doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc.,
doc. PhDr. Anna Skýbová, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc.
Vydala Univerzita Karlova, Praha 1984
Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.
Odpovědný redaktor PaedDr. Zdeněk Pernica
Vedoucí univerzitní edice PhDr. Zdeňka Vávrová-Rejšková
[D] Obálka Jaroslav Příbramský, grafická úprava Jiří Kreuziger
Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 42, Opava
Náklad 500 výtisků Kčs 15,—